

**МАРКАЗИ ТАДҚИҚОТИ СТРЕТЕГИИ НАЗДИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

**Ба муносибати 20-солагии Иҷлосияи XVI-уми
Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
ва рӯзи Ваҳдати Миллӣ**

МУҚАДДИМА БА НАЗАРИЯИ МИЛЛАТШИНОСӢ

(Маҷмӯаи илмӣ)

**Зери назари профессор
Сайфулло Сафаров**

**Душанбе
«Ирфон»
2012**

ББК 87.3+66.3

М – 94

Муаллифон:

Сафаров С.С. (сарсухан ва хулоса), Қосимбекова Б. (Фасли I. (бобҳои I ва III), Турсунов Ф.А. (Фасли I. (боби II), Ризоев Ш.Ш. (Фасли II. (бобҳои I ва II), Фасли III. (боби II) ва Фасли VI (боби II) Зоҳидов О.Х. (Фасли II. (боби III), Азизов Р.А. (Фасли III. (бобҳои I ва III), Бобоёров Х. (Фасли IV. (бобҳои I ва II), Хун У. (Фасли V. (бобҳои I, II ва III), Сулаймонӣ И.С. (Фасли VI (боби I)

Мухаррир: Мирзошо Ватаншоев

М –94 Муқаддима ба назарияи миллатшиносӣ: маҷмӯи илмӣ (Зери назари профессор С.С. Сафаров). – Душанбе: «Ирфон», 2012, 246 саҳ.

Ин маҷмӯи мақолаҳои илмӣ олимони ҷавон, ки дар ҳамкорӣ бо Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр омода шудааст, масъалаҳои назариявии миллатшиносии муосирро дарбар мегирад. Муаллифон дар асоси таҳлили баъзе аз асарҳои назарияпардозони миллат, миллатгарой ва давлати миллӣ кӯшидаанд нуктаҳои аслии илми миллатшиносиро, ки дар мактабҳои гуногуни илмӣ машҳур истифода мешаванд, барои хонандаи тоҷик муаррифӣ намоянд.

Ғояи асосии китоб аз андешии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба таҳияи барнома ва дурнамои миллатсозиву давлатсозӣ дар Тоҷикистон сарчашма гирифта, барои мутахассисоне, ки ба ин кор машғул хоҳанд шуд, чун роҳнамои назариявӣ метавонад хизмат намояд.

Маҷмӯа барои сиёсатшиносон, ҷомеашиносон, таърихшигори, сиёсатмадорон, унвонҷӯён, донишҷӯён ва доираи васеи хонандагон, ки ба масъалаҳои назарияи миллат, миллатгарой ва давлати миллӣ мароқ зоҳир мекунанд, тавсия мешавад.

М 0801000000 – 32 – 2012

М501(12) – 2012

ISBN 978-99947-0-586-3

ББК 87.3+66.3

© Муқаддима ба назарияи миллатшиносӣ, 2012

САРСУХАН

Шинохт, тарғиб, рушд ва амалисозии арзишҳои беҳтарини инсонии дар илмҳои фалсафа, сиёсатшиносӣ ва адабиёт дарҷашта, аз вазифаҳои муҳимтарини муҳаққиқони соҳаи илмҳои ҷамъиятӣ ба шумор меравад. Дар ҳамин замина, омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонии шинохту муайяннамоии хуввияти миллӣ, барои дарки воқеии масъала дар Тоҷикистон низ кӯмак намуда, роҳи фаррохеро барои муқоисаи назарияҳо ва стратегияи рушди миллатҳою давлатҳоро ҳамвор месозад. Аз ин рӯ, падидае иҷтимоие чун давлат ва миллат дар замони мо пайванди ногусастанӣ доранд. Маҳз ин пайвастагӣ метавонад омили ваҳдати миллӣ, таҳкими истиқлолият ва устувории низомии сиёсӣ бошад.

Раванди бунёди давлатдорӣ навини миллӣ дар Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ оғоз гардид, ки он дар асоси ғояҳои баланди инсонпарварӣ ба ташаккули давлати комилан мардумӣ равона гаштааст. Моҳияти ин равандро аслҳои миллии мо, ки дар тӯли таърих андешамандон ва нухбагони фикрии мо, бобати хуввияти миллати мо, дар асарҳои оламшумули худ инъикос намудаанд, ташкил медиҳанд. Вале барои дарки андешаҳои бузургони миллатамон бояд дигар назарияҳои ҷаҳониرو дар масоили давлатсозӣ ва миллатсозӣ аз худ намоём.

Китобе, ки дар даст доред, ба масъалаи муҳими ҷамъияти мо, яъне ба таҷрибаи миллатсозиву давлатсозӣ бахшида шудааст. Мо андеша ва ақидаи олимони шинохтаи ҷаҳонро дар бораи миллат, миллатгарой ва давлатдорӣ миллӣ дар як китоб бо забони давлатиамон ҷамъ овардем, то ин ки мутахассисони соҳа, файласуфон, сиёсатшиносон, муаррихон аз ин раванди афкори ҷаҳонӣ огоҳӣ дошта бошанд. Тарҷумаи мафҳумҳо ва дар гардиши илмию эҷодӣ қарор додани онҳо, яке аз масъалаҳои муҳими давраи нави ташаккулёбии забони давлатӣ мебошад.

Гурӯҳи эҷодӣ, ки дар назди Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, зери унвони «Миллатшинос» аз ҳайати кормандони ҳуди Марказ, донишгоҳҳои олии ва пажӯҳишгоҳҳои Академияи илмҳо сомон дода шуд, дар пеши худ вазифа гузошт, ки муҳаққиқони мо, ба хусус унвонҷӯёну донишҷӯёро бо назарияҳои муосири миллатшиносӣ ошно намояд ва дар рушди забони илмҳои фалсафии сиёсӣ саҳми худро гузорад.

Китоби мазкур, ки дар бораи мактабҳои илмӣ миллатшиносии ҷаҳон ва намояндагони он маълумоти васеъро пешниҳод мекунад ва бо иштироки муҳаққиқони Тоҷикистону Олмон таҳия гаштааст, таҷрибаи аввалин дар Тоҷикистон мебошад.

Соли 2011-ум ватани азизи мо Тоҷикистон 20 солагии истиқлолияти давлатии худро бо шаҳомати ҳоса таҷлил намуд ва аз имтиҳони ҷиддии таърих дар самти миллатсозиву давлатсозӣ гузашт. Мо аз аввали соли 2011 дар назди худ вазифа гузоштем, ки ба ин ҷашни бузург тӯҳфае тайёр намоем, ки бевосита ба таҳкими омилҳои истиқлоли давлатӣ мусоидат намояд, ба афкори ҷомеа таъсиргузор бошад. Хеле рамзист, ки ин китоб дар соли дар таърихи мо хеле муҳим – 15 солагии имзои Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии дар Тоҷикистон ва 20 солагии Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Тоҷикистон аз ҷоп мебарояд.

Дар иртибот ба ин масъала, Президенти кишвар, Ҷаноби Олӣ, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рӯзи таҷлили ваҳдати миллии нуктаеро таъкид намуданд, ки моҳияти давлатдорӣ кунунӣ моро муайян намудааст: «Маҳз давлати миллии, давлати соҳибистиқлолу озоди демократӣ имконияти таърихӣ фароҳам овард, ки мо андешаи ваҳдати миллиамонро ба вучуд орем ва роҳу равиши халқамонро ба сӯи оянда муайян созем, андешаи ҷомеа ва ҷовидонаеро ба вучуд орем, ки бунёди онро адолат ташкил дода, мардумро якрӯҳу ягона созад, аз арзишҳои асили

фарҳангиву маънавии аҷдодамон сарчашма гирад, имрӯзу фардои давлатро бо ҳам пайванд созад ва мавриди қабули аксари афроди ҷомеа бошад»¹.

Президенти кишвар зарурати миллатсозиву давлатсозиро таъкид намуда, принципҳои асосии ташаккул ва рушди давлатдорӣ миллиро дар Тоҷикистон муайян карда, қайд намуданд, ки ба мо имрӯз таҳияи барномаи стратегии давлатсозӣ муҳим мебошад: «Дар шароити муосир таҳкиму ташаккули чунин ғоя на дар шакли як шиори таблиғотӣ, балки фақат дар шакли таҳияи як концепсия ё барномаи дақиқи дурномаи рушди миллий имконпазир аст. Таҳияи чунин ҳуҷҷати сарнавиштсоз кори сахл нест. Аз ин рӯ, он бояд бо иштироки намоёндагони соҳибназари тамоми табақаву ғурӯҳҳои ҷомеа сурат гирад»².

Ғояи асосии китоби мазкур, аз ин андешаи Президенти кишвар оид ба таҳияи барнома ва дурномаи миллатсозиву давлатсозӣ дар Тоҷикистон сарчашма гирифтааст.

Мо зарур донистем, ки барои омода намудани чунин як барнома ё концепсия андешаи олимони шинохтаи миллатшиноси хориҷиро ҳамчун намоиш ва ба аҳли ҷомеаи кишвар пешниҳод намоем, то онҳо дар доираи назарияҳои мавҷуда диди ҳудро бобати миллатсозиву давлатсозӣ муайян намоянд ва дар ҳалли ин масъалаи муҳими миллий ширкат варзанд.

Дар бораи миллат дар ҷомеаи Тоҷикистон баҳси доимӣ давом дорад. Баъзеҳо миллати моро ташаккулёфта, дигарҳо ташаккулнаёфта баҳо медиҳанд, вале далелҳои кофиро барои исботи фикри хеш наметавонанд ба низоми зарурӣ биёранд.

Китоби мазкур дар бораи ҳафт мактаби миллатшиносии Ғарб ва Русия маълумот медиҳад ва аслҳои асосии

¹ Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими таҷлили 14-умин солгарди ваҳдати миллий аз 26 июни соли 2011. Маводи электронӣ. Сураҳои дастрасӣ: http://www.president.tj/habarho_270611.html

² Ҳамон ҷо.

онро инъикос менамояд, то хонандаи зақӣ тавонад, бобати мафҳумҳои «миллат», «миллатгарой» ва «давлати миллӣ» фикри мустақили худро ба вучуд орад, тавони баҳсро дар ин масъала пайдо намояд ва аз фикрҳои бемаънӣ худро раҳонад. Гурӯҳи эҷодӣ кӯшиш намудаанд, ки баҳодиҳии инфиродии худро сарфи назар карда, хонандаро бештар бо андешаи олимони тадқиқшаванда шинос намоянд. Албатта, фаро гирифтани эҷодиёти як олими шинохтаи ҷаҳонӣ дар ҷанд саҳифа номумкин аст, бинобар ин, мо ягон ҷиҳати барои мо муҳими онро интихоб карда, онро чун як таҷрибаи андешасозӣ пешниҳод кардем.

Бояд зикр кунем, ки ҳар як мактаби миллатшиносӣ ақидаи мустақили худро бобати падидаи миллат доранд ва онро бо шаклҳои гуногун маънидод менамоянд.

Мактаби аввалини дар китоб овардашуда **примордиализм** мебошад, ки миллатро падидаи яқсон ва комилан биологӣ арзёбӣ менамояд. Ба назарияи таҳаввулот така намуда, ғаризаҳои одамии худнигаҳдорӣ ва давомёбии наслро авлавияти асосӣ мешуморад. Аз назари ин мактаб одамон барои ҳимояи худ ва насли худ бо ҳамдигар муттаҳид мешуданд ва ин омил аз тарафи табиат барояшон эҳдо гаштааст, яъне миллат оилаи калон мебошад, ки ҳар як аъзоаш ба якдигар ҳешованд буда, пайвасти хунӣ доранд. Моҳияти андешаи примордиалистон дар он аст, ки миллат дар асоси як қавм бунёд гаштааст.

Мактаби дигари миллатшиносӣ **конструктивизм** аст, ки он миллатро ба таври дигар маънидод менамояд. Барои конструктивистон миллат падидае мебошад, ки дар асоси фаъолияти элитаи сиёсӣ ба вучуд меояд ва ҳамзамон маҳсули кори бузургмардон аз қабилҳои нухбагон, пешвоён, шоирон, нависандагон, олимон, журналистон, муаллимон ва ғайраҳо аст. Нуктаи муҳими конструктивизм дар он зоҳир мегардад, ки барояш қавм ва миллат мафҳумҳои комилан сиёсиянд, зеро он на аз тарафи табиат, балки бо заҳмати гурӯҳи манфиатдори сиёсӣ ташаккул дода

мешавад. Ҳамчунин барои конструктивистон мафҳумҳои «миллат» ва «давлат» ҳаммаъноянд ва якдигарро пурра намуда, моҳияти ҷавҳарию ташкил медиҳанд. Давлат барои худ миллати худро ташаккул медиҳад ва барои шахрвандонаш забони миллӣ воситаи худбаёнкунӣ мегардад.

Мақтаби сеюми миллатшиносиро дар китоби мазкур равияи **модернизм** (навшавӣ) ташкил медиҳад. Андешаи меҳвариин модернизм инсон ба шумор меравад, ки метавонад дунёро дарк кунад ва ояндаи худро бо дасти хеш созад. Барои модернистон «миллат» на маҳсули қадимаи таърихӣ аз тарафи худо ба одамон дода шуда, балки маҳсули даст кашидан аз худо аст. Модернистон миллатро дини давлати миллӣ эълон мекунанд, зеро он манбаи машруъиятноки қудрат ба шумор рафта, дар раванди таҳаввули ҷамъият, ду сохтори муқаддас, яъне шоҳ ва худоро иваз намудааст. Модернистон таъкид менамоянд, ки аз саҳна рафтани монархия ва дин шароит фароҳам овард, ки мафҳумҳои «миллат» ва «давлати миллӣ» рушду нумӯ ёбанд. Забон ва фарҳанги миллӣ барои модернистон аз воситаҳои муҳими миллатсозӣ ба шумор меравад. Онҳо нақши маорифро дар ташаккули миллат муҳим мешуморанд. Бо ибораи дигар, миллат тарҳе мебошад, ки дар замони муосир падида омада, хусусияти марҳалаи муосирро дар худ таҷассум менамояд.

Мақтаби дигари миллатшиносӣ бо унвони **постмодернизм** (пасомодернизм) маъруфият дорад. Постмодернизм ҷараёне мебошад, ки ратсионализмро зеро танқид мегирад ва боварӣ дорад, ки дар тамоми қорҳо, роҳи ягонаи дуруст вучуд надорад, зеро барои онҳо инсон ва ҷамъият натиҷаи муайяни қудрат дар давраи муайяни таъриханд.

Постмодернизм усули танқиди илмӣ ба шумор меравад ва барои ҳамин назарияи миллатро пешниҳод накарда, балки онро таҳлил намуда, ҳулоса менамояд, ки миллат дар воқеият вучуд надорад ва танҳо дар навиштаҳо,

шиорҳо ва барномаҳои телевизионӣ зоҳир мешавад. Барои постмодернистон на моҳият, балки муайян намудани ҳудуд ва марзҳои миллатсозӣ аҳамиятнок аст. Аз ин рӯ, постмодернистон на бунёдкунандагон, балки мунаққидонанд.

Мақтаби панҷум, ки дар китоб оварда шудааст, назарияи **сотсиалистиву коммунистӣ** (марксистӣ) мебошад. Тарафдорони ин мактаб дар асоси назарияи умумии марксизм андешаҳои худро перомуни миллат ва давлати миллӣ баён намудаанд. Барои онҳо миллат ва давлати миллӣ зухуроте мебошанд, ки дар натиҷаи гузаштан аз форматсияи феодалӣ ба капиталистӣ ба вучуд омадаанд ва баъди ғалабаи инқилоби пролетариву пайдор гаштани ҷомеаи коммунистӣ моҳиятан аз байн мераванд, чун ҳаракати пролетарӣ тамоми дунёро дарбар мегирад. Арбобони ғояҳои сотсиалистӣ дар орзуи бунёди ҷомеаҳои бесинфӣ ва «миллати воҳиди инсоният» буданд ва барои онҳо «масъалаи миллӣ» аҳамияти дуҷумдараҷаро дошт.

Новобаста ба ин, ҳаракатҳои марксистӣ дар натиҷаи амалияи сиёсии худ ба масъалаи миллӣ рӯ ба рӯ гаштанд ва принсипи асосии фаҳмиши миллатро таҳия намуданд, ки он замон бо андешаи зиддинаждпарастии худ таҳаввулотро дар фаҳмиши миллат ба вучуд овард. Дар ин мактаб ҳуқуқи миллатҳо ба худмуайянкунӣ мавқеи асосиро дорад, ки давлатҳои нави мустақили пасошӯравӣ натиҷаи дар амал татбиқшавии ин назария мебошанд.

Яке аз мактабҳои дигари назарияи миллат ҷараёни фикрии **постколониализм (пасоистеъморий)** мебошад. Намояндагони мактаби мазкур, бештар олимоне мебошанд, ки аз кишварҳои истеъмorzaда баромадаанд ва андешаҳои худро перомуни миллатсозӣ ва давлатсозӣ дар замони пасоистеъморий баён намудаанд. Идеяи асосии постколониалистон он аст, ки миллат новобаста аз қудрати истеъморий дар кишвари истеъмorzaда рушд мекард ва

минтақаҳои худро дошт, ки ба он даҳолати қудрати истеъмориро наметансид.

Тарафдорони ҷараёни постколониализм бар он андешаанд, ки модели аврупоии миллат ва давлати миллий, ки аксарияти мулкҳои истеъморзада баъди ба даст овардани истиқлолияти худ нусха гирифтанд, дар ин давлатҳо ба бунбасти гирифтӣ гардид. Зеро воқеияти давлати пасоистеъморӣ ва кишварҳои Аврупо, Амрикои Шимолӣ ва Ҷанубӣ қомилан фарқ мекард. Аз ҳамин сабаб рушди устувори кишварҳои пасоистеъморӣ хеле мураккаб гаштааст. Нуқтаи муҳими назарияи тарафдорони постколониализм дар он зоҳир мегардад, ки онҳо хусусиятҳои миллати худ таъкид карда, дигар будани худро аз истеъморқунандагон асоснок мекунанд.

Ниҳоят, мактаби дигаре, ки дар китоби оварда шудааст, усули **неомарксизм** мебошад, ки дар бораи миллат ва давлати миллий назари худро дар доираи ақидаҳои марксистӣ баён менамояд.

Неомарксистон бар он назаранд, ки миллат ин натиҷаи рушди низоми капиталистӣ аст ва маҳз он давлатҳо миллатанд, ки дар тақсими ҷаҳонии меҳнат иштирок менамоянд. Дигар давлатҳои аз ин тақсими дар қанор монда бештар гурӯҳи этникиянд. Давлат-миллатҳои пешрафта аз ҳисоби захираи давлатҳои заиф иқтисодии худро таъмин менамоянд ва маҳаки асосии шинохта шудани миллат, омили таъсир доштан ба низоми ҷаҳонии капитализм аст. Неомарксистон андеша доранд, ки низоми ҷаҳонии капиталистӣ офарандаи миллат буда, дар оянда метавонад боз миллатҳои дигарро ба рӯи саҳна биерад.

Боз як бори дигар таъкид менамоем, ки мактабҳои мухталифи миллатшиносӣ андешаҳои гуногунро дар бобати миллат ва давлати миллий баён мекунанд ва дар ин замина аз ҳонандагони закиву ҳушёр хоҳиш мекунем, то дар вақти мутолиаи китоби бодикҷаҳанг бошанд ва тавонанд нуқтаҳои

аслӣ ва ниҳони ҳар як олими баррасишавандаро дарк кунанд.

Бояд гуфт, ки китоби мазкур натиҷаи ҳамкориҳои олимони ҷавони Берлин ва Душанбе буда, дар доираи барномаи «**Байни Аврупо ва Осиё – Осиёи Марказӣ ва Қафқоз дар меҳвари илм**», ки бо сарпарастии Бунёди Фолксваген (<http://www.volkswagenstiftung.de>) амалӣ мегардад, ба нашр расид. Барнома дар тӯли 10 сол тадқиқотҳо ва мубодилаи таҷрибаи илмии олимони Осиёи Марказӣ, Қафқоз ва Олмонро дастгирӣ менамояд.

Аз ин рӯ, аз номи гурӯҳи эҷодӣ ба Бунёди Фолксваген барои дастгирии ташаббуси олимони ҷавон миннатдорӣ баён мекунам ва ҳамчунин ба ҷамъоваранда ва мутобиқсозандагони ин барнома, Ботақоз Қосимбекова – устои Доғишгоҳи Хумболди Берлин ва Шералӣ Ризоев – корманди Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, олими ҷавони умедбахш изҳори сипос менамоям, ки кори хеле мушкили интиҳоб ва таҳрири маводи аввалияро ба зиммаи худ гирифта, онро дар сатҳи зарурӣ анҷом доданд.

Профессор Сайфулло Сафаров,
*Муовини директори
Маркази тадқиқоти стратегии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
Роҳбари гурӯҳи эҷодии «Миллатишнос».*

Фасли I.
ПРИМОРДИАЛИЗМ
Ботақоз Қосимбекова (Боби I ва Боби III)
Фаррух Турсунов (Боби II)

Примордиализм яке аз усулҳои илмӣ омӯзиши миллат ба шумор рафта, онро ҳамчун падидаи ягона ва комили биологӣ, яъне организми зинда ва асоси пайдоишаш аз авлоди умумӣ шарҳ медиҳад. Примордиализм миллат ё қавмро на ҳамчун эҷоди инсон, балки чун як раванди табиӣ шарҳ медиҳад. Барои тарафдорони примордиализм миллат чун оилаи калон аст, ки тамоми аъзои он барои ҳамдигар хоҳар ва бародар ҳастанд. Примордиалистон барои фаҳмонидани усули худ ба назарияи таҳаввулот (эволюция) тақия менамоянд. Аз рӯи андешаи онҳо, одамон ва ҳайвонҳо дар тӯли миллионҳо сол дар раванди таҳаввулот чунин модели рафторро ба вуҷуд овардаанд, ки дар он ғаризаи худнигаҳдорӣ ва давомёбии насл аз авлавиятҳои асосӣ ба шумор мерафт. Одамон барои худнигаҳдорӣ муттаҳид мешуданд ва аз рӯи ғаризаи худ ҳешовандонашонро интиҳоб менамуданд, ки ба онҳо аз ҳама бештар бовар доштанд. Аз ҳамин ҷиҳат, барои примордиалистон ғаризаи худнигаҳдорӣ, ки аз тарафи табиат барои одамон эҷод гаштааст, асосии ҳастии миллат ба шумор меравад. Ҳамчунин як ҷузъи гурӯҳи дастаҷамъона будан низ аз тарафи табиат тарҳрезӣ шудааст.

Шинохти примордиалистии миллат дар илми ҷаҳонӣ маъруфият надорад, вале дар байни аҳоли хеле паҳн ёфтааст. Амалан, аксарияти зарбулмасалҳо, сурудҳо ва шеърҳои халқии аксарияти мардумони ҷаҳон дар бобати ҳамавлудии аъзои гурӯҳи қавмӣ ба ин далолат медиҳад. Аз рӯи чунин қоида, наврасон дар асоси ҳамтаборӣ тарбият меёбанд. Барои ҳамин, усули примордиалии «мову ту ҳамхун ҳастем» аз овони кӯдакӣ ба яқояки мо ошно аст. Аксар вақт усули мазкурро барои фаҳмонидани ин ё он рафтор, яъне: «ӯ барои он ин хел аст, ки тамоми намояндагони ин миллат чунинанд» истифода мебаранд. Аз рӯи услуби примордиалистӣ хун ақдро идора менамояд ва аз тарбия, сохторҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ муҳимтар аст. Аз рӯи андешаи тарафдорони примордиализм он дар хун

барномарезӣ шуда, барои инсон як чизи табиӣ ба шумор меравад.

Примордиализмро ҳамчунон қавммиллатгарой («этно-национализм» яъне, ки дар он миллат танҳо аз як қавм асос меёбад) ва эссенсализм (*essentia* аз забони лотинӣ **моҳият**), методе, ки мақсади асосиаш кушодани ҳақиқати «табиати чизҳо» мебошад) ном мебаранд ва онро бар зидди миллатгароии шаҳрвандӣ (этатизм) мегузоранд, ки асоси ҳуввияташро на гурӯҳи ҳамтабор, балки давлат ташаққул медиҳад (нигаред ба андешаҳои Ренан ва Гидденс, ки дар маҷмӯаи зерин ҷой доранд). Бинобар он, барои дарк намудани унсури илмии примордиализм, мо ба се намоёндаи усули мазкур муроҷиат менамоем.

БОБИ I.
ПИЙЕР ФАН ДЕН БЕРГЕ
«РАВИШИ СОТСИО-БИОЛОГӢ»

Холнома

Пийер Луи Фан Ден Берге (ба англисӣ **Pierre Van den Berghe**) соли 1933 дар Конго, дар оилаи белгиятабор таваллуд шудааст. Бо ҳамроҳии оилаи худ Ҷанги дуҷуми ҷаҳониро дар Белгияи аз тарафи Олмони фашистӣ забтшуда гузаронидааст. Муҳаққиқ дар овони кӯдакӣ низоъҳои қавмӣ ва наҷодпарастиро (расизм) аз сар гузаронида, ҳаёти худро барои ифшои илми он бахшидааст. Ӯ соли 1960 дараҷаи докториро дар Донишгоҳи Ҷарвард соҳиб мегардад ва ҳамчун профессори сотсиология дар Донишгоҳи Вашингтон кору фаъолият менамояд.

Вуруд ба мавзӯ

Пийер Луи Фан Ден Берге яке аз машҳуртарин намоёндаи усули сотсио-биологии тадқиқи миллат ба шумор меравад ва муҳаққиқони минбаъда ба осори вай бисёр истинод кардаанд. Дар мақолааш «Наҷод ва Қавмиёт: мавқеи сотсиобиологӣ», ки соли 1978 нашр шудааст, муаллиф кӯшиш кардааст, бо истифода аз маълумоти илми табиатшиносӣ дар бораи одам, моҳияти ташаккули гурӯҳҳои қавмиро ифшо намояд. Мавқеи ӯро метавон *примордиалӣ ё эссенсиалистӣ* ном бурд, зеро назарияи ӯ қавмиётро ҳамчун авваливу тағйирнопазир ва иттиҳоди одамон дар асоси хунро ҳамчун оилаи калон маънидод мекунад, ки дар он ҳамаи аъзои қавм ба якдигар хешу табор ҳастанд. Одамон дар қавми мушаххас тавлид мешаванд (онҳо наметавонанд қавмро интиҳоб кунанд, мисле, ки оила ва ранги чашмро наметавон интиҳоб кард) ва то охири ҳаёти худ аъзои гурӯҳи хунӣ боқӣ мемонанд. Имрӯз примордиализм самти номаъруф ва консерватив ба шумор меравад ва бо расизму дарвинизми иҷтимоӣ муқоиса мегардад. Вале

барои дуруст дарк намудани андешаи Фан Ден Берге бояд ба замони навишти мақола назар кард. Солҳои ҳафтодуми асри XX давраи худмуайянкунии миллии кишварҳои истеъморзада аз ҳукуматдории давлатҳои империалистии Ғарб мебошад. Аз тарафи дигар, Фан Ден Берге аз овони кӯдакӣ низоми истеъмориро дар Конго ва низоҳои қавмию фашистиро дар Аврупо аз сар гузаронидааст. Новобаста аз усули консервативӣ, Фан Ден Берге низоми истеъмориро зери танқид гирифта, кӯшиш менамояд, ки ҳукуки гурӯҳҳои қавмиро барои худидоракунии «барқарор» созад. Барои муайян намудани он ки то кадом андоза усул ва ҳулосабарориҳои ӯ ҳақиқатро таҷассум менамоянд, мо мақолаи машҳури «Наҷод ва Қавмият: мавқеи сотсиобиологӣ»-ро барои хонандаи азиз таҳлил менамоем.

Далелҳо

Сотсиология ҳамчун илм дар бораи ҷамъият аз назари Фан Ден Берге наметавонад худ аз худ рафтори одамро маънидод намояд. Аз ин рӯ, вай пешниҳод менамояд, ки барои дарки ҷамъияти инсонӣ бояд донишҳои биологӣ истифода гардад. Ӯ менависад: *«Масъалаи асосии сотсиобиология ба монанди сотсиология масъалаест, ки барои чӣ ҳайвонҳо иҷтимоиянд, яъне барои чӣ онҳо муттаҳид мешаванд? Барои чӣ бархе ҳайвонҳо нисбат ба дигарон бисёртар иҷтимоиянд? Дар сатҳи ҷиссийтҳо ҷавоб ба ин масъала кайҳо маълум аст: ҳайвонҳо то он дараҷа иҷтимоиянд, ки талаботи онҳо бароварда мешавад. Сотсиобиология ин нуктаро бо он мукамал менамояд, ки ба он қисмати генетикиро ворид месозад, яъне механизми интихоби ҳешутаборӣ/табиӣ (kin selection), ки ба мутобиқати генетикии гурӯҳ (inclusive fitness) равона карда шудааст»* (сах. 96).

Аз ин бармеояд, ки иҷтимоият, яъне талабот ва имконият барои бунёди ҷомеа ва ҷамоа дар табиати инсон нуҳуфтааст. Ин ҷо пеш аз ҳама талаботи инсон барои зинда мондан ва интиқол додани ирси худ ба насли

баъдина фаҳмида мешавад. Одамон на барои он ҷомеа бунёд мекунад, ки он ба манфиати онҳо аст, балки мувофиқи қонунҳои табиат бояд насли худро давом диҳанд. Фан Ден Берге тахмин мезанад, ки одамон мисли ҳайвонҳо ҷомеаи худро аз байни ҳамқабилаҳои худ барои мутобиқату созгори ирс ва зинда мондан бунёд менамоянд. Ҳамчуноне ки ҳайвонҳо бо ҳамқабилагони худ ирсияти худро давом мебахшанд, одамон низ насли худро аз тaborи худ меофаранд. Чӣ гуна ин қоидаи содда метавонад ба мо барои дарки бунёди гурӯҳҳои этникӣ кӯмак кунад? Дар ин росто, Фан Ден Берге се сабаби асосиро барои ҳамгирии одамон ҷиҳати бунёди чунин ҷомеаҳо аз қабили гурӯҳҳои этникӣ пешниҳод менамояд:

Якум, ҳар одам аз рӯи ғаризаи худнигаҳдорӣ ва давом додани насли худ фаъолият мекунад: *«Ҳайвонҳо аз рӯи принципи хонаводагӣ бунёд ғайбатанд, онҳо ҳамтаборро авлотар аз бегона ва хешованди наздикро авлотар аз хешованди дур медонанд. Ин метавонад дар сатҳи шуурӣ ба мисли одамон ва ё дар сатҳи зершуурӣ мисли ҳайвонҳо ба вуқӯъ пайвандад. Механизми интихоби оилавӣ аз будани шуур вобастагӣ надорад (саҳ. 96). Яъне одамон низ ҳайвон мебошанд ва рафтори онҳо ба сатҳи фарҳанг ва ҳаёти сиёсӣ вобастагӣ надорад. Рафтор аз тарафи ирсият муайян мегардад, ки манфиатдории зинда буданро таҷассум менамояд.*

Барои нишон додани таъсири табиат ба рафтори одамон, Фан Ден Берге мисоли алтруизмро (рахму шафқат) меоварад, ки дар зухуроти худ натиҷаи тарбия ва фарҳанги инсонӣ аст ва бар зидди талаботи худхоҳонаи табиат баромад мекунад. Олим менависад, ки алтруизм: *«на танҳо ба ҳаҷми муносибати ман ва ҷамъият мутаносиб буда, сарф ва фоидаи фаъолияти алтруистиро низ дар назар дорад»* (саҳ. 96). Ба ибораи дигар, алтруизм ҳамчун падида замоне ба вуқӯъ мепайвандад, ки ба нафъи ҷамъият набошад ва бисёртар барои давом додани насл, зинда мондани ирс ва ҳамин тариқ, ба фоидаи худ бошад. Барои возеҳ нишон

додани фикри худ Фан Ден Берге чунин мисолро меоварад: зани дар давраи менопауза (фазаи баъди ҳайз) қарор дошта, барои насл метавонад бо камоли майл чони худро қурбон кунад. Аммо зани дар давраи тавлиди фарзанд қарор дошта, аслан ин корро намекунад ва барои зинда мондани худ аз баҳри насл мегузарад. Амали мазкур новобаста ба он сурат мегирад, ки муносибати ирсӣ барои фарзанд дар ҳарду як хел аст (онҳо ҳешовандони хунӣ ҳастанд). Ҳол он ки хатари интиқоли ирс дар ҳолати яқум паст буда, дар ҳолати дуввум баланд аст. Алтруизми зани дар давраи менопауза қарор дошта, ба андешаи олим бояд таҷдиди назар шавад, зеро дар ин ҳолат алтруизм ба фаҳмишоти худ дуруст намеояд, яъне ин падидаи худқурбонӣ набуда, баръакс ниғаҳдории худ ва ирсияти худ аст. Зани дар давраи тавлиди фарзанд буда, на фарзандро, балки худро наҷот медиҳад ва аз рӯи мантики Фан Ден Берге, худпараст намебошад. Ў аз рӯи талаботи ғаризаҳо фаъолият менамояд, ки онҳо зарурати наҷоти на фарзанд, балки худӣ занро пеш меоваранд. Бо ин усул зан хатари аз байн рафтани насли худро дар оянда паст мекунад, яъне имконияти зинда мондани фарзанд кам аст ва аз тарафи дигар, имконияти зинда мондани зан ва дар оянда тавлиди фарзанд аз тарафи ӯ баланд мебошад. Мантики «давомёбии насл» ва «ғаризаи зинда мондани насл» бар он далолат мекунад, ки он чизе ки одатан алтруизм шинохта мешавад: *«ин шакли олии худхоҳии ирсӣ мебошад. Ин намунаи кӯркӯронаи ҳифзи ирсият буда, ба усули оддӣ мебарад, ки ба воситаи он алтруизм дар он ҳолат ба вуқӯъ мепайвандад, ки агар мувофиқати ҳарҷу даромад поёнтар аз мувофиқати ману ҷамъият бошад (сах. 96).* Ва Фан Ден Берге чунин менигорад: *«сабабе барои шубҳа нест, ки «интиҳоби оилавӣ» чӣ дар ҳайвонҳо ва чӣ дар одамон, асоси муносибати мутақобилаи онҳо»* ва бунёди ҷомеа мебошад (сах. 96). Ҷомеаҳои инсонӣ меваи табиат, баҳусус, ғаризаҳои худ-ниғаҳдорӣ ва давомдиҳии насл мебошанд.

Навобаста аз он ки Фан Ден Берге одамонро мисли хайвонҳо баррасӣ мекунад, ӯ онҳоро ба ҳамдигар баробар намедонад. Фан Ден Берге хушдор медиҳад, ки дар ниҳоди одамон нисбат ба хайвонҳо ҳама чиз бисёр мураккаб аст. Яъне аз ҳама хурдтарин ҷомеаи одамон назар ба ҷомеаҳои бузурги систематикӣ хашаротҳо, аз қабилӣ мӯрчаҳо бештар мураккаб аст. Одамон на танҳо аз рӯи принципи хун, балки аз рӯи принципи ғойда низ муносибат мекунанд, ки ин нуктаи дуввуми муҳими андешаи муаллиф аст. Одамони мушаххас ҷомеаро дар асоси **а)** ғойдаи мутақобила ва **б)** фишору таҷовуз бунёд мекунанд. Барои муаллиф муносибати мутақобилан судманд ин «*муносибат-тест, ки дар асоси ғойдаи тарафайн ё бо назардошти даромади оянда барқарор карда мешавад, ки ҳам аз ҷониби гурӯҳҳои хешованд ё ба ҳамдигар бегона асос меёбад*» (сах. 97) фаҳмида мешавад. Фишор: «*истиғодаи қувва барои ғойдаи яктарафа*» мебошад, ки онро муаллиф боз чунин ном мебарад: «*шакли вижаи паразитизми дохила*» (сах. 97).

Ҳамаи шаклҳои ҷомеаҳои инсонӣ аз рӯи назарияи Фан Ден Берге ба се принцип асос меёбад: **1)** интиҳоби хешутаборӣ ва давоми насл, **2)** ғойдаи мутақобила ва **3)** фишор. Ҳар қадаре, ки ҷамъият бузургу мураккаб мегардад «*ҳамин қадар он ба асоси ғойдаи мутақобила ва дар хусуси ташаққули давлат бошад, ба асоси фишор бунёд мегардад*» (сах. 97). Далели асосии Фан Ден Берге ин аст ки: «*рафтори одамӣ, ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва фарҳанг натиҷаи мусобиқа барои захираҳои байни организмҳои зинда мебошад, ки ҳар кадоме кӯшиши доранд дар сатҳи шуурӣ ва ё зершуурӣ ғойдаро зиёд намуда, хатарро коҳиш бахшанд*» (сах. 97). Дар ин ҷо ғойда на моддӣ, балки ирсӣ мебошад. Мо ҷомеаро аз рӯи ғаризаҳои зиндаи ниғахдошти насл ва зиёд намудани он бунёд менамоем. Муаллиф хушдор медиҳад, ки назарияи ӯ дарвинизми иҷтимоӣ ва наҷодпарастӣ нест ва он набояд ҳамчун назарияи ғаризаҳо (ба далели ин ки дар он нақши муҳити зист ва муҳимияти фарҳанг ҷой

дорад) баррасӣ шавад. Ў менависад: «*Назария танҳо қайд мекунад, ки ҷомеаҳои инсонӣ қисмате аз таърихи раванди таҳаввулро дорад ва дар он ҷой доштани ҳам нақши гено-типҳо, ҳам муҳити зист ва ҳам омилҳои фарҳангӣ дида ме-шавад*» (сах. 97). Қавмият (этничность) ва нажод аз рӯи ин назария: «*шакли васеътари интиҳоби авлодӣ*» мебошад, зеро одамон ин гурӯҳҳоро аз рӯи ғаризаҳои ҳайвонӣ бунёд намудаанд (сах. 97).

Ду намуди ҷамъият

Фан Ден Берге ду намуди ҷамъиятро чудо мекунад. **Намуди аввал** ба авлоди умумӣ асос ёфта, намуди энгдог-мий худтавлидиро дорад, яъне ақди никоҳ дар дохили ҷомеа ба вуқӯъ мепаивандад. Пештар чунин ҷамъиятҳо як оилаи калонро мемонданд, чун ақди никоҳ аксаран байни хешу таборон ба вуқӯъ мепаиваст. Ба андешаи Фан Ден Берге, «*бе назардошти чанд ҳазор асри баъдина, гурӯҳҳои типӣ аввал, шабеҳи ҷамъиятҳои одамон буданд*» (сах. 98). Ин мегаоилаҳо асосгузор ё бунёдгари гурӯҳҳои этникӣ гаштанд. Инчунин Фан Ден Берге қайд менамояд: «*Наме-тавон инкор кард, ки муҳоҷират, забткориҳо ва ақди никоҳ берун аз гурӯҳҳо ҷой доштанд ва ягонагии биологии авлодии «халқ» қисман беасос аст*». Вале барои муаллиф ин муҳим нест, чун дар аксар ҳолатҳо маълум аст, ки ҳамтаборӣ воқеан реалӣ буд ва аз ҷониби дигар таъсири ирсӣ ин қадар бисёр наметобад. Аз назари ӯ хешутабории табиӣ гурӯҳҳоро бо қувваи чунин эҳсосот аз қабилӣ нажодпа-растӣ, ҷавммарказӣ (этносентризм), миллатга-роӣ, ки як тоифаи ҷомеа аз тарафи тоифаи дигари ҷомеа эҳсос мена-мояд, исбот намудан мумкин аст. Аз назари ӯ: «*бо феврият ва қувваи ин эҳсосҳо муттаҳид шудан, ҳатто дар давлатҳои индустриалӣ, ки дар онҳо ҷомеаҳои намуди дуҷум [моил ба поён] ҷой ва рақобат доранд, инчунин золимии нобиноёнӣ низоъҳои дар ин эҳсосот асосёфта ва маснуияти ин эҳсосҳо барои далелҳои воқеӣ, нишонаи камтарини он дар*

ченкуни давомнокии ҳаёт ва примордиалӣ будани ҷомеаҳо аст» (саҳ. 98). Аз ин бармеояд, ки аъзои гурӯҳи этникӣ як оилаи калон мебошанд ва миллатгарой эҳсосоти табииву заминии ҳамтаборон бар зидди гурӯҳҳои рақобаткунанда мебошад.

Намуди дуум, ин бунёди ҷомеа дар асоси ҷимояи манфиатҳои умумӣ аст. Масалан, ҷомеаҳои синфӣ, ки: «дар асоси ғоидаи мутақобила бунёд ёфтаанд, барои ҳамин» аз ҷомеаҳои типӣ якум «хеле сахт фарқ доранд». Гурӯҳҳои наҷодӣ, табақавӣ ва этникӣ ба типӣ якум дохил мешаванд ва типӣ дуум бошад маҷмӯи васеъро дар бар мегирад, масалан – иттифокҳои касаба, ҳизбҳои сиёсӣ, клубҳои варзишӣ, ширкатҳои тиҷоратӣ ва дигарҳо. Ҷомеаҳои типӣ дуум зухуроти нисбатан нави таърихи инсоният буда, баъдтар аз типӣ якум, яъне гурӯҳҳои этникӣ ба миён омадаанд. Онҳо хеле муҳиманд, махсусан дар ҷомеаҳои индустриалӣ, вале онҳо примордиалӣ нестанд: «онҳо ҳамчуноне ки зуд бунёд меёбанд, тез аз байн мераванд, онҳо дар асоси манфиатҳои сарди воқеъӣ бунёд ёфтаанд ва зуд ба эҳсосот дода намешаванд» (саҳ. 99). Гурӯҳҳои этникӣ нисбатан табиитар, пурзӯр ва давомноканд, зеро онҳо дар асоси ғариза ва табиат бунёд ёфтаанд. Ин ҳам дар фарқият бо созмону ташкилотҳои дар боло зикр шуда аст, ки дар ҳолати нолозимӣ зуд аз байн бурда мешавад.

Инчунин **Фан Ден Берге** бар ин назар аст, ки ҷомеа метавонад асоси омехта дошта бошад, яъне дар худ унсурҳои типӣ якум ва дуумро ба монанди ҳизби сиёсии ягон гурӯҳи этникӣ ва ё тиҷорати оилавӣ инъикос намояд. Дар замони пеш фарқияти ҷиддӣ байни ҳамкорӣ ва интиҳоби табиӣ дида намешуд, зеро дар ҷамъа ҳама ба якдигар ҳешу табор буданд. Имрӯз бошад аз назари муаллиф: «метавон дақиқ муайян кард, ки феълан ҷомеа ба кадом тип дахл дорад, ба типӣ оилавӣ ё типӣ ба манфиат асосёфта» (саҳ. 98). Бе назардошти «нукта»-ҳои ҳаёти имрӯзӣ, ки дидгоҳи умумии зиндагии муосирро душвор мекунанд, талабот барои

рушди типи дуом бештар эҳсос мегардад. Далели чиддӣ чой дорад, ки дар асоси он ин зухуротро ба ду намуд тақсим намоем: *«Миллионҳо нафар одамон ба намудҳои гуногуни типи дуом дохиланд ва хеле кам узвияти худро ба муддати тӯлонӣ дар он нигоҳ медоранд. Баъзе одамон аз назари этникӣ маҳдуданд, ё фаъол мебошанд ва ё аз назари қавмӣ натиҷаи оилаҳои омехтаанд. Вале аксарияти одамон ба як гурӯҳи қавмӣ шомиланд ва то охири умр дар он боқӣ мемонанд»* (саҳ. 99). Навобаста аз ин ки ҷомеаҳои намуҷи якум ва дуом хеле ба ҳамдигар вобастаанд, гурӯҳҳои хешу таборӣ аввалиндараҷа буда, аз гурӯҳҳои типи дуом фарқ доранд.

Масъалаҳои фарҳанг

Фан Ден Берге зидди он аст, ки рафтори одамон натиҷаи фарҳанг аст. Вале ӯ розӣ мешавад, ки ҳамаи намуҷҳои рафтори одамон дар асоси шаклҳои гуногун ва муайяни фарҳанг инъикос меёбанд. Масалан, одамон дар гурӯҳҳои гуногун бо таври фарқкунанда либос мепӯшанд, хӯрок тановул мекунанд, сӯҳбат менамояд, лекин ин ҳаракатҳо маъноӣ онро надорад, ки ин амалҳо асоси воҳиди *биологиро* соҳиб нестанд. Шаклҳои рафтор вобаста ба гуногунии шароитҳои табиӣ фарқкунандаанд, вале талаботи биологӣ дар ҳамаи одамон умумӣ аст. Яъне шакли иҷро гуногун аст, вале принсипи рафтор – либос пӯшидан, хӯрок хӯрдан ва сӯҳбат кардан умумӣ мебошад. Аз назари муаллиф фарҳанг наметавонад омили дарки миллатгароии гурӯҳҳо бошад, вале табиат метавонад, зеро он асоси таҷаккули ин феноменро заминасозӣ мекунад, ки дар ҳамаи ҷомеаҳо мавҷуд аст. Муаллиф барои дақиқ баён намудани андешааш чунин мисолро меоварад: *«Агар фарҳангро ҳамчун асоси маънидод ба назар гирем, пас этнограф чунин шарҳ медиҳад: «ӯ чунин тарбия ёфтааст», вале этнографҳо фаҳмонида наметавонанд, ки барои чӣ ҳамаи ҷомеаҳои одамон интиҳоби авлодии табиӣро таҷриба мекунанд ва*

қавммарказ (этносентрик) ҳастанд» (сах. 100). Барои он ки биология тамоми одамонро муттаҳид месозад, он метавонад ҷавоби хуввиятии рафтори ҷомеаи одамонро, яъне миллатгароиро баён кунад. Аз ин назар метавон Фан Ден Бергеро ба расизм (нажодпарастӣ) ва ё детерменизми биологӣ муттаҳам намуд, ки ба ҳама савол посухи «ин бо фармуди табиат аст» ва «дар ҳама ҳолат ирсҳо ҳукм меронанд», медиҳад ва нақши ақл ва маънавиётро дар рафтори одамон ба ҳадди камтарин оварда мерасонад. Вале **Фан Ден Берге нақши нажодро дар бунёди қавмҳо (этнос) аз ҳақиқат дур медонад. Ба андешаи ӯ қавмҳо дар асоси нажод паиди наомадаанд ва фарқияти нажодӣ дар бунёди қавмҳо нақши калидиро набозидааст.** Ӯ менависад: *«Аз як тараф далели аввалаи ман дар бобати он ки нажодпарастӣ ва миллатгароӣ аз назари биологӣ муқобил ҳастанд, гӯё тазод ва инкориятро ба вуҷуд меоварад. Вале гуфтан лозим аст, ки барои чӣ мо «ҳамтаборон»-ро дар асоси ин хусусиятҳои фарҳангӣ ба монанди забон, лаҳча, дин, либос, усули ороиши сар, кирдор ва дигарҳо муайян менамоем»* (сах. 100), вале на бо таври ғаризавӣ аз рӯйи бӯй ва намуд? Ҷавоб ба ин суол дар таърих нисбатан аст. Дуруст аст, ки ранги пӯст, ҷашм ва мӯй муҳиманд, вале хусусиятҳои фарҳангӣ таърихан нақши зиёдро дар муқоиса бо хусусиятҳои физиологӣ бозидаанд. Дар замони гузашта, вақте ки ҷомеаҳои инсонӣ хурд буданд, муҳоҷират низ маҳдуд буд ва қавмҳо асосан бо гурӯҳҳои ҳамсоя робита доштанд. Яъне муносибат бо ҳамсоёҳо, ки *«аз онҳо қариб фарқ надоишанд, ба гурӯҳҳо зарурати ба назар гирифтани хусусиятҳои нажодӣ лозим набуд»* (сах. 100). Масалан, ранги ҷашм дар Аврупо наметавонист муайянқунандаи хуби хешу таборӣ бошад. Ҳол он ки аврупиён то ҳол хусусиятҳои физиологиро ба мақсади ба қадом гурӯҳи қавмӣ шомил будани инсон истифода мебаранд. Вале ба хусусиятҳои зоҳирӣ он вақт рӯй меоваранд, ки агар вожаҳои фарҳангии муайян намудани авлод ба монанди забон, лаҳча, либос ва дигарҳо ҷой надошта бошанд.

Нишондодҳои фарҳангӣ, таърихан ҷаҳорҷӯби хеле хуби муайян намудани ҳамтаборон мебошанд, вале ин хусусият набояд ба маънии исботи бартарияти асосҳои фарҳангӣ аз биологӣ фаҳмида шавад. Маҳдудкунии наҷодӣ хеле баъд, яъне ҳангоми ба рӯи кор омадани саёҳатҳои тӯлониву дарози гурӯҳҳо ва дар натиҷаи асоси муайянкунии авлодҳо шинохта шудани наҷодҳо, оғоз гардидааст. Ба андешаи Фан Ден Берге ин раванд 5 аср муқаддам, ҳангоми рӯи кор омадани сиёсати истеъмории аврупоӣ оғозу ривоч ёфта буд (саҳ. 102). То он замон фарқиятҳои наҷодӣ нишонаҳои муҳими муайянкунии авлод пазируфта намешуданд ва барои ҳамин наҷодпарастӣ зухуроти моҳиятан нав аст, ки аз тарафи табиат барои мушаххас намудани ҳамтаборон ва авлодҳо хидмат менамояд.

Бо вучуди ин, одамон соҳиби ирсҳои муайянкунандаи хешовандон нестанд. Вале ҷомеаҳо қавммарказ ҳастанд, чунки: *«ҷомеаҳое, ки дар онҳо меъёрҳои систематикӣ шудани непотизм (хешутаборӣ) ва қавммарказӣ вучуд дошт, онҳо назар ба дигарон бартариятро соҳиб буданд, барои он ки интиҳоби табиӣ асоси рафтори ҳайвониро таъмин мекард»* (саҳ. 99). Аз ин бармеояд, ки гурӯҳҳои миллатгаро хубтар аз онҳое, ки низоми шинохти ҳамтаборонро надоштанд, имкони боқӣ монданро барои худ фароҳам меоварданд. Қавммарказӣ *«дар тӯли миллионҳо сол, ё ин ки на камтар аз садҳо ҳазор сол рушд мекард ва асоси давомнокиву зоҳир шудани интиҳоби табиӣ авлодиро таъмин менамуд»* (саҳ. 98-99). Миллатгароӣ аз рӯи назарияи Фан Ден Берге зарурати боқиву зинда мондан ва давомнокии авлодро таҷассус мекунад.

Муносибатҳои байниқавмӣ

Дар бобати муносибатҳои байниқавмӣ Фан Ден Берге менависад: *«бар асоси ин ки муносибатҳои дохилӣ дар асоси интиҳоби оилавӣ асос меёбанд, муносибат байни гурӯҳҳо душманона аст»*. Дар баъзе ҳолатҳо ба андешаи ӯ, муносибат байни гурӯҳҳо мутақобилан судманд низ мебошад.

Масалан, байни гурӯҳҳои кӯчманчӣ ва муқимии дар як фазо қору зиндагӣ дошта, ки онҳо нуктаҳои гуногуни ғайрирақобатири истифода менамояд. Маъмулан, қайд менамояд Фан Ден Берге: *«мо муборизаи рӯйростро барои захираҳо мушоҳида менамоем»* (саҳ. 102). Азбаски асоси рафтор мубориза ҷиҳати захира аст, пас рақобати байниқавмӣ заминӣ ва табиӣ мебошад. Ташаккул додани давлатҳои бисёрқавмӣ – ин ҳамкориҳои умумии судманди қавмҳо нест, балки пешдастии як гурӯҳи қавмӣ аз ҳисоби дигарон аст. Аз ин рӯ *«фишор асоси муносибатҳои байниқавмӣ мебошад»* (саҳ. 102), хусусан дар давлатҳои, ки дорои қавмҳои бисёр ҳастанд.

Умуман ба ягон нафар лозим нест, ки бунёди гурӯҳҳои намуи якум ва муносибатҳои судманд байни онҳоро сафед кунад, чунки он ба тамоми бозигарон ғоида, яъне боқӣ мондан ва давом додани авлоди худро фароҳам меоварад. Вале фишор ва таҷовузо аз назари муаллиф бояд фаҳмонд ва ҳимоя кард. *«Баъзеҳо меҳаҳанд фишорро бо принципи интиҳоби авлоди рӯйиш кунанд»* (саҳ. 102) ба монанди он ки дар ҷомеаҳои тоиндустриалӣ ҷой дошт. Яъне *«мо шуморо мағлуб менамоем, гулом мекунем ва нобуд месозем, чун шумо метавонед барои боқиву зинда мондани мо ҳалал расонед»* (саҳ. 102). Дигарон бошанд: *«кӯшиши менамоянд, ки фишорро ҳамчун муносибати мутақобилан судманд ва додугирифт таҷассум кунанд. Ин хусусияти идеологияҳои «демократӣ»-и ҷомеаҳои индустриалии ду асри охир, аз либерализм то социализм мебошад»* (саҳ. 102).

Фишор дар ҷомеаҳои муосир на бо принципи боқиву зинда мондани авлод, балки бо ниқоби «демократӣ» фаҳмонида мешавад. Муаллиф саволе ба миён мегузорад, ки: *«Барои чӣ таҳаввулоти идеологӣ аз патернализм (парвариши падарона) ба «озодӣ, баробарӣ ва бародарӣ»³ барои ҳимояи золимияти ду асри охир лозим буд»* (саҳ. 102)? Ба

³ Шиори машҳури инқилоби кабири Фаронса дар асри XVIII

андешаи Фан Ден Берге ин рӯйпӯшкунӣ барои миллатҳои бузург ба хоҳири ворид намудани миллатҳои хурд ба ҳаёати худ зарурат дошт. Дар ҳолате, ки патернализм барои миллатҳои хурд, ки аз як гурӯҳи этникӣ бармеоянд, ҳамчун идеологияи хуб хидмат менамояд. Вале барои давлатҳои бисёрқавмӣ фаҳмонидани патернализм хеле душвор аст. Фан Ден Берге мисоли мушаххас меорад: «вақте ҷопонӣ ба шоҳ-падари худ таъзим менамояд, ин як чизи табиӣ аст, лекин чӣ хел ба ҳинду фаҳмонидан мумкин, ки маликаи Инглистон «модар»-и ӯ аст»? Барои он ки идеологияи ҳамкориҳои мутақобилан судманд сарҳад ва ҳадди қавмиятро аз байн мебарад ва маҳз дар ин ҳолат он иқтисодии худро дучанд мегардонад. Ин гуна идеология, ҳамчун идеологияи ҳамкориҳои мутақобилан судманд ба мисоли сотсиализм ва ё демократия ба 90%-и кишварҳои дунё ба хоҳири бисёрмиллиятӣ буданашон, дуруст меояд. Ин идеологияҳо «қавмбетараф» (этнонейтрал) ҳастанд ва метавонанд худро ҳамчун идеологияҳои инқилобӣ пешниҳод намоянд. Ҷои аҷибӣ надорад, ки Фаронса баъди инқилоб ба давраи мукаммали империалистии худ дар таърихаш ворид гардид. Аз ин рӯ, Фан Ден Берге давлатҳои бисёрмиллиятиро ҳамчун шакли фишори як гурӯҳи қавмӣ нисбат ба гурӯҳи қавмӣ дигар арзёбӣ менамояд. Мумкин аст, ки усули примордиалӣ барои ӯ (яъне - Фан Ден Берге) ҳамчун идеологияи инқилобии озодии гурӯҳҳои қавмӣ аз панҷаи давлатҳои идоракунандаи онҳо хидмат намояд.

Хулоса

Фан Ден Берге пешниҳод менамояд, ки қавмият (этничность) ҳамчун натиҷаи мустаидияти (предрасположенность) инсон ба интиҳобӣ авлодӣ фаҳмида шавад. Вай сотсиологияи муносири ғарбиро ба хоҳири детерменизми фарҳангӣ, яъне барои он ки рафтори инсонро дар асоси фарҳанг мефаҳмонад, онро (яъне фарҳангро) болотар аз табиати инсон мегузорад, зеро танқид мегирад. Дар

баррасии зухуроти чамъиятӣ, Фан Ден Берге нақши калидии рафтори аввалияи худодод ва биологиро муҳим арзёбӣ карда, онро махсус қайд менамояд. Бо истифода аз маълумоти илмҳои табиатшиносӣ, Фан Ден Берге андеша дорад, ки гурӯҳҳои этникӣ аз таҳаввулоти биологӣ ва талаботи инсон ҳамчун ҳайвон ҳувайдо мегардад. Одамон ба гурӯҳҳои худ содиқанд, зеро онҳо ба оилаи худ, ҳамтаборони худ ва ба ирси худ садоқат доранд. Онҳо аз рӯи қонунҳои табиат бо ҳам рақобат доранд, қавми худро ҳимоя менамоянд, зеро инро табиат талаб дорад, инчунин онҳо барои имконпазир гаштани давом додани авлоди худ ва тавлид шудани худ дар наслҳои оянда кӯшиш мекунанд. Ба ҳамин тариқ, Фан Ден Берге кӯшиш намудааст ташаққули қавмҳо ва зиддиятҳои миллиро фаҳмонад.

Манбаъ:

Pierre Van den Berghe: "A socio-biological perspective" In *Nationalism: Oxford readers* eds. John Hutchinson and Antony Smith, Oxford: Oxford University Press, 1994, pp. 96-103.

Маводи аслиро дар суроғаи зерини саҳифаи интернет дарёфт намудан мумкин аст:

<http://ysusociologyonline.blogspot.com/2010/12/pierre-van-den-berghe-socio-iological.html>

БОБИ II.
ЛЕВ ГУМИЛЕВ
«ЭТНОГЕНЕЗ ВА БИОСФЕРАИ ЗАМИН»

(Перомуни синну соли миллат ё усули муайянсозии инкишофи халқият ва чаро абадият насиби онҳо нахоҳад шуд - дар ҳошияи замон ва таърих)

Ҳолнома

Олим ва мутафаккири рус **Лев Николаевич Гумилев** 1 октябри соли 1912 дар оилаи шоирони намоён Н.С. Гумилев ва А.А. Ахматова таваллуд шудааст. Ҳаёти олим хеле душвор гузаштааст.

Мақтаби ибтидоиро дар шаҳри Бежеск хатм кардааст. Дар замони зиндагиаш се маротиба бидуни гуноҳ ба ҳабс гирифта шудааст. Соли 1956 аз ҳабс озод ва сафед карда мешавад. Таҳсилкардаи риштаи таърихи Донишгоҳи давлатии Ленинград (ҳоло Санкт-Петербург). Соли 1962 рисолаи докториро таҳти унвони «Туркҳои қадим» дифоъ мекунад ва аз ҳамон сол ба кори доимӣ ба Пажӯҳишгоҳи ҷуғрофияи факултаи ҷуғрофияи Донишгоҳи давлатии Ленинград мегузарад ва дар он ҷо то охири ҳаёти худ кор мекунад.

Солҳои 60-уми асри XX аввалин монографияҳои Л.Н. Гумилев – «Ҳуннҳо» (1960), «Фатҳи Хазар» (1966), «Туркони қадим» (1967), «Ҷустуҷӯи шохигарии ҳаёли» (1970) рӯи нашрро мебинанд. Соли 1974 Гумилев рисолаи дуҷуми доктории худ, ин дафъа аз илми ҷуғрофия «Этногенез ва биосфераи Замин»-ро менависад ва онро ҳимоя мекунад. Бо вучуди қарори яқдилонаи аъзои Шӯрои илмӣ, Комиссияи аттестатсионии умумишӯравӣ (ВАК) онро тасдиқ накарда, кори мазкур барои нигоҳдорӣ супорида мешавад ва танҳо соли 1989 дар замони бозсозии горбачёвӣ дар шакли монографияи алоҳида нашр мегардад. Рисолаи мазкур хонандагони сершумори худро пайдо мекунад ва на танҳо дар ИҶШС, балки дар ИМА, Инглистон, Итолиё, Маҷористон, Лаҳистон ҷоп карда мешавад.

Тезиси асосӣ

Сад сол зиёдтар мешавад, ки баҳсу мунозираҳо перо-муни он ки оё *Homo sapiens* ҳамчун намуди биологӣ тағйир меёбад ё қонуниятҳои иҷтимоӣ мавқеи омилҳои та-шаккулёбии шакли биологии инсонро пурра гирифтааст, давом дорад. Аз ин ҷост, ки муаллиф дар асари худ «Этно-генез ва биосфераи Замин» тасмим гирифтааст, дар мисоли нақши ғаёли халқият ҳадалимкон ба ҳалли музокираи мазкур мусоидат намояд. Мавсуф мӯтаъкид бар он аст, ки хусусиятҳои умумӣ барои инсон ва дигар мавҷудоти зинда дар он мебошад, ки онҳо бо муҳит, ашё ва энергия робитаи зич доранд. Ҳамзамон, инсон аз мавҷудоти дигари зинда бо он фарқ мекунад, ки қариб ҳамаи неъматҳои барояш за-руриро тавассути меҳнат ба даст меорад. Иловадан, инсон бо табиат на танҳо чун мавҷуди биологӣ, балки чун мавҷуди иҷтимоӣ низ дар робита қарор дорад.

Муаллиф таъкид бар он кардааст, ки шароит ва неъматҳо, қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолӣ доимо дар инкишоф ҳастанд ва қонуниятҳои иҷти-моии инкишофи халқият амали воқеии биологиро, баҳусус тағйирёбии манфии хусусиятҳои бунёдии ирсияти инсонро (мутатсия) инкор намекунад.

Ҳамзамон, халқият на фақат ба равандҳои иҷтимоӣ, балки ба қонуниятҳои умумии инкишоф (биосфера) низ то-беъ аст. Чунин тадқиқотро бо усули барқасд даст кашидан аз омӯзиши мушаххаси тарзи истеҳсолот оғоз намудан мумкин аст ва чунин муҷарраднамоя асоси воқеӣ низ до-рад, чунки ҳислати ташаккулёбии халқият аз давраҳои ин-кишофи таърихи иҷтимоии инсоният фарқ мекунад ва бо чунин тарзи масъалагузорӣ, ба фикри муаллиф, давраи ин-кишоф, шукуфӣ ва таназзули халқиятҳо, давраҳои инки-шофи шуур ва тақомули рӯҳияи халқиятҳоро бо тақя ба усулҳои робитаи инсон бо табиат хубтар нишон додан им-конпазир мегардад.

Табиат ва ҳалқият

Ба монанди он ки одам дар иқлими бегона худро ноҳинчор эҳсос менамояд, ҳаёти инсон низ берун аз қавми худ нороҳатии иҷтимоиро пеш меорад, чунки авлоди ӯ дар макони муқимии худ муҳити зистро ба шароити ҳаёташ мутобиқ сохта буд.

Марҳилаҳои ташаккули ҳалқият бо хусусиятҳои муҳити зист робитаи қавӣ дошта, инчунин аз хоҳиши ҳалқият, ки минбаъд миллатро ташаккул медиҳанд, аз сатҳи эҳсоси зарурати эҳёи миллӣ, ки рушди онро таъмин месозад, аз хусусиятҳои мутобиқшавиаш бо муҳит ва доштани афзалияти ин ё он хусусиятҳои миллӣ вобастагии зич дорад.

Ба андешаи Гумилев, агар тадқиқот аз рӯи чунин усул қорбарӣ шавад, ақидаи олимони аврупоиро оид ба афзалияти тамаддуни техникӣ нисбат ба дигар наъми тамаддун ботил мегардонад. Воқеан ҳам, чаро мо фарҳанги киштукории Ҳиндустон ё маданияти шикори эскимосҳои Канадаро нисбат ба тарзи ҳаёти шахриёна начандон комил ҳисоб намоем?

Он ки фарқият дар рӯҳияи ҳалқиятҳо бо хусусиятҳои иқлимӣ, олами наботот ва ҳайвонот муайян мегарданд, аллакай дар навиштаҷоти табиатшиносони араб дар асри Х-XIV вомерҳӯрданд, ки чун асоси детерминизми (муайянсозии қаблӣ) ҷуғрофӣ хидмат мекарданд. Ботилии чунин ақидаҳо дар он буд, ки онҳо моҳияти падидаҳои мушоҳидашавандаро дуруст дарк ва маънидод карда наметавонистанд. Табиатшиносон ҳамин давраҳои инкишофи шуури ҳалқиятҳоро, ки дар муддати қарнҳо албатта тағйир меёфт ба инобат намегирифтанд. Аз ин ҷост, ки муаллиф таъкид менамояд: «...*рафти ташаккули ҳалқият бидуни таъсири тағйироти иқлимӣ руҳ медиҳад, лекин мавриди омӯзиши он мавзӯеҳое, ки оғози ташаккули ҳалқият ғайтаанд, нишон медиҳад, ки баъзе заминҳое, ки барои ҳаёт мусоид буданд, ҳеҷ гоҳ ватани аҷдодиашон*

набуд, вале халқиятҳои ташаккулёфта минбаъд ба ин сарзамин омада, ба ривочу равнақ расидаанд» (Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, сах. 57). Дар ин маврид саволе бармеоюд: оё шароити хуби ҷуғрофӣ сабаби ташаккули халқият мегардад ва ё танҳо ба он мусоидат менамояд? Агар сабаби ташаккули халқҳои нав бо шароитҳои ҷуғрофӣ вобаста мебуд, он гоҳ тақия ба чунин омилҳо ташаккули халқиятҳо доимо ба мушоҳида мерасид, аммо дар воқеият ин хел нест. «Аз ин бармеоюд, ки ҳарчанд ташаккули халқият бо шароити ҷуғрофӣ ҷузъан вобастаанд, омилҳои асосии ташаккули халқият дигар аст ва барои дарёфти он мо бояд ба таърих рӯ оварем» (Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, сах. 192). Маълум аст, ки мавзёҳои сунӣ (аз тарафи инсон обод карда шуда) низ чун мавзёи табиӣ як хел ба ташаккули халқият таъсир мерасонанд. Чунончӣ, баъзан, гурӯҳи калони одамон (коллектив), ки мақсади ягона доранд, табиатро ба шароити зиндагии худ мувофиқ месозанд. Ин кор аз он, ки бо забти замини ҳамсоия машғул шуда бошанд, душвортар аст, аммо коллективе, ки кори мазкурро ҳал мекунад, ба халқияте мубаддал мегардад, ки баъдан аз ҳисоби шароити хуби соҳ-тааш (ландшафт) зиндагӣ менамояд. Агар халқият дар натиҷаи ҷангҳои бебарор ё бӯҳронҳои иҷтимоӣ рӯ ба таназзул орад, ҳамзамон, он шароитҳои соҳтааш низ ҳамроҳи худаш аз байн меравад. Чунин мисолҳо мо дар зисти Чини шимолӣ, Байнаннаҳрайн, Юкатан дар замони маданияти майя ва Мисри Қадим дида метавонем. «Бо тарзи дигар гӯем, таъсири омилҳои ирсии инсонӣ (антропогенӣ) ба муҳити табиӣро мо метавонем чун мутобиқшавии халқияти нав ба муҳит, ки дар раванди табдил гириштан ба халқият мебошад, мушоҳида намоем. Оммаҳое, ки қомилан ба халқиятҳо табдил ёфтаанд, ба муҳити нав соҳтаишон чунон одат мекунаанд, ки минбаъд ба дигар шароити табиӣ мутобиқ шудан намеҳоянд» (Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, сах. 177).

Хислатҳои миллӣ

Ба баррасии масъалаи «хислатҳои миллӣ»-и ин ё он халқ шуруъ менамоем. Оё он воқеан ҳам вучуд дорад ё бофтаи тафаккури мост?

Исботи онро кӯшиш менамоем дар мисоли таърих ва адабиёти рус маънидод намоем. Маълум аст, ки халқи рус таърихи тулонӣ дорад. Масалан, дар замони Пушкин, *«вақте ки ба иззати нафси шоир расиданд, ӯ ҳарифашро ба майдони тирандозӣ (дуэл) даъват намуд. Лекин ҳоло, дар мавриди такрори чунин вазъият, касеро ба майдон барои тирандозӣ (дуэл) даъват намеkunанд. Оё мо метавонем яқинан гӯем, ки нисбат ба ҳамзамонони Пушкин мо халқияти дигар ҳастем? (Л. Гумилев аз миллати рус аст,- Ф.Т.). Аз рӯи мантиқ мо бояд ба посухи гузошта шуда ҷавоби мусбат диҳем, чунки фаросат талқин менамояд, ки Пушкин низ намоёндаи миллати рус аст, чунон ки мо низ ҳастем ва ивазшавии чунин тарзи рафтор бо мурури замон барои мо табиӣ ва дуруст менамояд» (Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, сах. 266).*

Дусад сол қабл, дар чунин маврид, ягон кас барои ситонидани товони худ нисбати шахси ўро таҳқир карда, даст ба яроқ намезад. Ба мисоли муаллиф рӯ меоварем: *«Нозири шахр, корманди масҷиду мадорис ё шахси қаторӣ дар мавриди таҳқир шуданиш ё ранҷ кашиданиш ба дигар хонигарӣ мекуҷид. Агар дар Москва ранҷ диҳанд ба шахри Твер мерафт. Агар дар Твер низ ранҷонанд ба Суздал мекуҷид. Агар дар Суздал ҳам ранҷонанд ба Литва мерафт» (Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, сах. 266).* Чунон ки мебинем, ҷавоб ба таҳқир аз давраи Пушкин ба кулӣ фарқ мекунад. Аз рӯи он асосе, ки мо қабул карда будем, дар мисолҳои зикр гашта, сухан гӯё дар бораи халқиятҳои гуногун меравад. Лекин мо медонем, ки ин ҳамон як халқият аст: ҳар як падидаро бо пасманзари замони гузашта бо назардошти ояндаи он бояд тадқиқ намуд.

Волидони Раневский ба фарзанд боғи калонро ба мерос мегузоранд, лекин дере нагузашта аз боғ ному нишоне ҳам наместонад. Ё мисоли дигар, меросхӯрон дар пйесаи Островский он пули зиёде, ки аз бобоёни худ ба мерос гирифта буданд, дар як муддати кӯтоҳ беҳуда харҷ менамоянд. Оё аз рӯи мисолҳои мазкур мо метавонем гӯем, ки хислати миллати рус ин аст, ки онҳо доимо дар фикри ҷамъовариҳои сармояанд, ё дар хислаташон харҷнамоиҳои беҳуда ҳамчун тарзи зисташон қабул гаштааст? Дуруст мебуд агар ибтидо намоем, ки **хар ду хислат баробар зухур меёбад, лекин нозукии масъала дар он зоҳир мегардад, ки ин омил ба ивазшавии марҳилаи ташаккули миллат вобастагӣ дорад ва ҳамчунин ивазшавии он хусусияти доимӣ дорад, чунки марҳалаҳои рушди миллат низ ба фикри муаллиф ба монанди организми зинда маънидод шуда, он марҳалаҳои кӯдакию ҷавонӣ, камолот ва пириро дорост.**

Таконҳои мусбат ва манфӣ дар биосфера

Дар биосфера хурӯчи нерӯҳои мусбат ва манфӣ ҳастанд. Хурӯчи нерӯҳои мусбат ҳаётбахш ва маҳфузгари офаридаҳои инсон буда, заминаи моддии эҷодиёташ, ки он дар зебоиву санъат, ҳақиқату илм, адолату ахлоқ ва ҳокимият зухур меёбад; ба шарофати хурӯчи нерӯҳои мазкур давлатҳо ташкил мешаванд. Масалан, Искандари Мақдунӣ дар шаҳраки худ Пелле ҳар чӣ ки барои инсон зарур аст, дошт: хӯрок, шикор, вақтхушӣ, сӯхбатҳо бо Арасту... бо вучуди ин, ӯ ба норозигии лашкаркашон ва ҷанговарони худ нигоҳ накарда, ба забти Беотия ва давлати Форс, кишвари Суғдиён ва Ҳиндустон оғоз намуд, харчанд дар аввал низомиён бо розигии худ аз қафои Искандар мерафтанд. Фарз мекунем, ки барои давлати Македония заминҳои худро аз ҳисоби Юнон ва дар ҳолати камӣ карданааш аз ҳисоби Осиёи Сағир ва Сурия калон қардан лозим буд, лекин бо сакҳо ва ҳиндуҳо македонӣҳо ягон хушунати қаблӣ надоштанд. Бинобар ин, македонӣҳо

хатто баъд аз ғалаба дар чунин дурӣ аз кишвари худ зиндагӣ кардан намехостанд. Аз ин ҷост, ки ба Искандар зарур омад, ки дар Бохтар дар қисмҳои ҳарбӣ ҷанговаронро, ки аз ҳисоби юнониён киро карда шуда буд, монад. Пас аз ин ҳама фотеҳот ӯ чунин гуфтааст: *«Одамоне, ки меҳнати душвор ва хатарҳои зиёдеро баҳри мақсади олии сар менамоянд, барои онҳо дар сояи шаъну шараф зиндагӣ кардан боиси ифтихор мегардад ва пас аз марг низ онҳо абадзинда боқӣ мемонанд»* (Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, саҳ. 178).

Ҳамчунин дар биосфера хурӯчи нерӯҳои манфӣ низ ҷой дорад, ки қвантҳои энергияро берун аз мадори вақт месозанд ва он боиси ба охир расидани пешрафт мегардад. Лекин хурӯчи нерӯҳои мусбат энергияро бо ашӣи қарахати қайҳонӣ якҷо сохта, ахборот мегирад ва дунё мавҷудияти худро аз сари нав идома медиҳад. Ҳамаи нодирият ва зебӣ дар мавриди талаф додани нерӯи энергиявӣ аз байн меравад. Маҳз барои ҳамин, талафот дар даврони таърих хеле гарон аст, лекин зидди маҳвшавӣ, хотира меистад ва ҳофизаи умумии халқиятҳо чун таърихи фарҳанг баромад менамояд. Масалан, Аврупои ғарбӣ бо халқияти азими то-маш (суперэтнос) ба сахнаи бузурги бархӯрди халқиятҳо мубаддал гашт, ки тамоми натиҷаҳои манфиаш баръало зоҳир шуд. Ҳамаи шохигарии барбарӣ, ки дар кишварҳои забт гашта ташкил ёфта буданд, дар муддати хеле кӯтоҳ аз байн рафтанд ва ҳамроҳи худ фарҳанги нодири Рум ва ҷасорати олмониҳои қадимро бурданд. Суръати за-вол дар мавриди аз байнравии халқиятҳо ҳам барои халқиятҳои забт гашта ва ҳам барои халқиятҳои ғолиб як аст (Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, саҳ. 380).

Дар ҳамон давраи қарни VIII, замоне ки Рум аз дохил ба шикаст дучор омад ва яке аз сабабҳои ин сачданамоӣ ба бутҳо буд (бутпарастӣ, ки таърихан қабл аз дигар динҳои ҷаҳонӣ арзи вуҷуд намудааст- аз сабаби он, ки ҳар як халқият бути худро дошт ва танҳо ба он сачда менамуд,

ин омил ба ягонагии онҳо садди роҳ буд ва сабаби муноқишаҳои дохилӣ мегашт), дар Осиё шукуфой ва васеъ гаштани халқиятҳои азим, ба монанди- дар асри VII араб-мусулмонҳо, туркҳо, табгачӣ (Чини асримиенагӣ) Аврупои ғарбӣ ба таназзули шадид дучор шуда, ба сахнаи ҳуҷумҳои пайдарпайи аҷнабиён табдил ёфта буд. Арабҳо то Лувр расиданд, аварҳо то соҳили Рейн расиданд, славянҳо соҳили ростии Элбаро забт намуда, ҳатто дар соҳилҳои поёнобаш дарёро убур ҳам намуданд.

ДАВРАИ ИНКИШОФ, РУШД ВА ТАНАЗЗУЛИ ХАЛҚИЯТҲО

Мувофиқи назарияи пешрафт дар таърихи инсоният на рушд ва на таназзул арзи ҳастӣ надорад. Ҳоло тақрибан чун қоида қабул гаштааст, ки нимҷазираи ғарбии минтақаи Аврусиё дар таърихи инсоният нақши вижаро соҳиб аст. Барои исботи даъвои мазкур ба шукуфои давраи Элладаи классикӣ, лашкаркашии Искандари Мақдунӣ, ташкили империяи Рум, наққошии бемисли давраи Эҳё, «кашфҳои азим» ё ғасби сарзаминҳои бегона дар асрҳои XVI- XIX тақия менамоянд. Вале нуктаи дигар аз мадди назар дур меафтад, ки «шукуфой»-и номбар гашта, на танҳо дар низоми таърихи умумиҷаҳонӣ, балки инчунин дар маҷрои таърихи ҳавзаи Баҳри Миёназамин бештар хусусияти лаҳзавиро доро аст. Рушди босуръати Эллада моҳиятан ҳумкронии муваққатии Афина буд. Ғалабаҳои Искандар дар навбати худ ба муқовиматҳои ҷавобии портҳо (пахлавихо), сакҳо ва ҳиндуҳо меовард, ки ҳама оқибат ба заволи мустақилияти ҳокимияти ӯ оварда расонид (Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, сах. 177).

Лекин мавриди таъкид аст, ки давраҳои сукут хеле дарозмуддат буданд ва перомуни он таърихшиносони аврупоӣ навиштану гуфтанро писанд надоранд ва мо муаммои мазкурро баррасӣ хоҳем кард.

Таназзули фарҳанг низ ба монанди рушди он, зухуроти муҳим ба ҳисоб меравад. Садсолаҳо рафти таърих бидуни санъат, адабиёт, фалсафа барои чӣ рух медиҳанд? Кӯшиш менамоем, ки бифаҳмонем.

Дар давраҳои кӯчбардориҳои бемаврид, яъне замони ҳучуми аҷнабиён, ки муҳоҷират пеш меомад, ба мардум зарур меомад, ки барои ҳифзи осори илмӣ ва фарҳангӣ чораҳо андешанд. Осори румиҳои куҳан фақат барои он боқӣ монд, ки он дар зери замин рӯйпӯш гашта буд ва он танҳо дар асри XV дар давраи Гуманизм аз зери хок берун оварда шуд. Ҷавоҳироти аз тилло ва нуқра сохта шуда, ки бо он угрҳо, аланҳо, русҳо, ҳазарҳо худро оро медоданд дар давраи кӯчбардорӣ ба танга ва сабикаҳо (лӯндаҳо) табдил дода мешуданд. Барои ҳамин давраи I- уми ҳазорсолаи навро замони «карахтии фарҳангӣ», «берун аз вақт монда» ва ҳатто «давраи ваҳшоният» ном мебаранд!

Усули давродавр омӯхтани воқеаҳои таърихӣ нишон медиҳад, ки замони зикр гашта, ҳам бофайзу эҷодӣ ва ҳам ғамангезу ғочиавианд ва ба зухуроти мазкур на карахтии ақл ва рӯҳ, балки номусоидии шароити таърихӣ, сукути моддию маънавии давраи номбурда сабабгор аст.

Пеш аз он ки ба масоили тадқиқоти қонуниятҳои инкишофи таърихи халқиятҳои башар гузарем, аз усули тафаккури аврупоӣ оид ба он ки гӯё халқҳои Аврупо нисбат ба дигар халқҳо афзалият дошта бошанд, даст мекашем. Боварӣ ба чунин ақидаҳо дар вақташ чунон таъсирнок буд, ки ҳатто Ҳегел низоми фалсафаи таърихи худро (пешрафти ҷаҳонӣ) чунон роҳандозӣ намуд, ки дар он нақши халқҳои олмон ва англосакс аввалиндараҷа буда, мардуми Осиё ва Африқо чун аҳолии таҳҷоии Амрикову Австралия ҳисоб карда шуданд ва онҳоро ба қатори «халқҳои берун аз рафти таърих монда» мансуб донист.

Лекин баъди гузашти якуним аср маълум гашт, ки афзалияти аврупоӣҳо дар ҷаҳон хусусияти лаҳзавӣ дошт ва роҳи пешрафт нест. Амрико ва Австралия чун давоми

қисми Арупои ғарбӣ бевосита бо ҳамон роҳи таърихӣ раҳсипор ҳастанд, ки он роҳро халқҳои қадим кайҳо тай карда ба интиҳои табиӣ худ расида буданд, Аз ин чунин ҳулоса бармеояд, ки **он халқҳоеро, ки одатан халқҳои қафомонда ҳисоб мекарданд, дар асл халқҳои нодир буда, давраи шукуфӣ ва таназзули худро аллақай гузаштаанд.**

Аз ин лиҳоз, метавонем гӯем, ки австралиягӣҳои сиёхпӯст, бушменҳо, мундрукҳо ва ҳатто эскимосҳо халқиятҳои қадим ҳастанд. Аз ин ҷост, ки фарҳанги моддӣ онҳо хеле камшумор ва фарҳанги маънавияшон пароканда аст. Бинобар ин, мавриди зикр аст, ки **ташаққули халқият номуттасил буда, ба халқиятҳо мафҳуми «синну сол» хос аст.**

Ин ҷо мо на ҷиҳати воқеии ташаққули халқиятҳои умумичаҳонӣ, балки қонуниятҳои идеалии он, ки халқиятҳои алоҳида зерини таъсири доимии омилҳои беруна монда ҳароб мекарданд, баррасӣ намудем. Аз ин ҷост, ки мо мисолҳоро аз таърихи умумичаҳонӣ гирифта таҳлил менамудем.

Алҳол ба мо маълум гашт, ки дар рафти тақони аввала халқиятҳо ҳатто дар шароити мусоид ба 1200 сол нарафта аз байн мераванд ва танҳо халқиятҳои батолес то охири умри табиашон мерасанд. Дар таърих мо доимо бозмондани ташаққули халқиятҳо дар синҳои гуногун мушоҳида карда метавонем.

Зиёни ҷавонӣ

Дар ин ки халқҳои ҷавони Аврупо Рими ғартутро ба осонӣ аз по афтонданд, ба иллатҳои он (фиску фучур) сироят гаштанд ва аз сахнаи таърих фано гаштанд, ҷои тааҷҷуб нест, аммо, замоне ки халқиятҳо дар марҳилаи хурӯҷи эҳё қарор доранд аз тарафи рақибони сулҳи мешиаванд ҷои тааҷҷуб аст. Шояд, ҳар як гузариш аз як марҳила ба марҳилаи дигар дар худ ҳатаре барои халқият дорад. Чун море, ки мавриди ивазнаомии пӯсти худ зерини ҳатар қарор дорад, ҳамчунин халқият замоне, ки «рӯҳи

худ», яъне рафтори маъмулӣ ва нишондодҳои ҷамъиятии худро иваз менамояд, хеле заиф мегардад (Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, сах. 177).

Чунин ақида хеле маъмул гаштааст, ки гӯё конкистадорҳои (истилогарони) испанӣ дар Амрикои Марказӣ ва Ҷанубӣ тамаддуни қадимаро дарёфт намуда, онро нобуд сохтанд. Хушбахтона, солҳои охир, дар натиҷаи тадқиқот баъзе марҳилаҳои ташаккули халқиятҳои амрикоӣ маълум карда шуданд. Тибқи он, фарҳанги қадимаи ҳиндуҳои Мексика ва Перу, ки соҳибони он олмекҳоянд, дар соҳили халиҷи Мексика умр ба сар мебарданд, нисбатан ба наздикӣ (аз диди таърих), яъне дар асри VI аз байн рафта, ҷои худро ба навомадагон-тотонакҳо доданд. Толтекҳо офарандагони фарҳанг дар Анауака, давлати муқтадири худро тақрибан соли 720 бунёд намуданд, лекин суоле ба миён меояд, ки то ин давра дар сарзамини мазкур кадом халқиятҳо умр ба сар мебарданд?

Дар мисоли зер кӯшиш менамоем ба суоли қаблӣ посух диҳем. Дар асри XVI испаниҳо ва ҳиндуҳо ба зудӣ омехта гаштанд ва чунин ба назар мерасид, ки дар Мексика шакли алоҳидаи халқияти испанӣ ташаккул меёбад, лекин баръакси он рух дод: дар охири асри XVIII ба ҷои ду гурӯҳи этникӣ чор гурӯҳ ташаккул ёфтанд, ки якдигарро ҷашми дидан надоштанд. Чунин мешуморанд, ки ин тарзи тақсимот – натиҷаи нодурусти идоранамоӣ ва пеш аз ҳама ба таври маҷбурӣ наздикнамоии ин халқиятҳо буд.

Шикасти хурӯҷи ғаёли халқият ва аҳамияти он

Чунончӣ, муаллиф хотирнишон месозад: *«Аз рӯи нуқтаи назари таърихи муносибатҳои иҷтимоӣ «замони нотинҷӣ» ин бӯҳрони ҷамъиятӣ аст; барои таърихи фарҳанг, ин таназзул аст; барои таърихи халқият бошад ин «хурӯҷи нерӯи ғаёл буда, баъдан дар натиҷаи «аз ҳад гармишавӣ», ба низои иҷтимоӣ меорад, ки бо рехтани хун хунук мегардад»*

(Этногенез и биосфера Земли. Л, 1990., сах. 380). Хурӯчи нерӯи фаъол чун оташ аст: он гарм мекунад ва ҳамзамон месӯзонад. Агар оташ камӣ кунад, камсамар мегардад, дар навбати худ аз меъёр зиёди он хафнок аст; меъёри мӯътадили он дар мобайн аст, лекин ин меъёрро нигоҳ доштан ғайри имкон аст, чунки раванди гармшавӣ ё сардшавӣ доимӣ аст.

Дар иртибот ба суҳанони боло ибрати таърихии зеринро меорем: дар асри VII маълум гардид, ки кӯшиши барқарор намудани мустамликаҳои Рум ба ягон натиҷае наовард. Юстиниан ба нерӯи халқи худ аз ҳад зиёд таъа мувода, қувваи душмани шарқии худро нодида гирифт. Албатта, ўро саҳт мазаммат намудан нашоёд, чунки ба ақидаи вай рақиби асосии Рум давлати Форс ҳисоб мешуд. Вале воқеият ин буд, ки давлати Форс дар натиҷаи ислоҳоти ноўҳдабароёнаи вазири кишвар Маздак ва исён бардоштани Баҳроми Чӯбина, ки натиҷаи он торумор гаштани қисми асосии артиши давлат шуд, хеле заиф гашта буд. Бинобар ин, дар ҷанги мазкур давлати Рум бо таъа ба қувваи ҳазариҳо ғолиб омад (Баҳрам Чубин: (Опыт критики источников) // Проблемы востоковедения. 1960. N 3. сах. 228).

Дар ин ҷанг ҳам давлати Рум ва ҳам давлати Форс заиф гаштанд. Аз ин ҷост, ки ба рӯи саҳна баромадани халқияти нав араб-мусулмон, ки аз қавмҳои муқимии нимҷазираи Араб ташаккул ёфта буданд, ҳам барои форсҳо ва ҳам барои юнониҳо ғолибонаи бешумор овард. Ироқ комилан забт шуда, тамоми кишвар ғорат карда шуд. Рум давлатҳои Сурия, Миср, Карҳадашт- шаҳри нав (Карфаген), водии Киликияро аз даст дод. Танҳо дар соли 718 лашкари арабро дар назди деворҳои Константинопол (Истамбули имрӯза) шикаст додан муяссар шуд. Пас аз он сарзамини Осиёи Хурд ба майдони ҳарбу зарби давомдор табдил ёфт.

Дар мисоли Рум (Византия) мо метавонем мушохида намоем, ки чӣ тавр афзун гаштани хурӯчи фаъол дар низоми ташаккули халқият на ҳамеша ба манфиаташ хоҳад буд, лекин аз миён рафтани хурӯчи фаъол мушкилиҳои зиёдатареро ба бор меорад. Чунончӣ, муаллиф таъкид менамояд: *«Хурӯчи фаъол метавонад чунон пурқувват бошад, ки соҳибони он, яъне халқиятҳо оқибати кирдори худро пешбинӣ карда наметавонанд ва ҳатто шикасти худро пешбинӣ намоянд ҳам, аз ҷиҳати он даст намекашанд. Ин нуктаи муҳим дар маънидодномаи хурӯчи фаъол аст ва он нишон медиҳад, ки доираи таъсири хурӯчҳои мазкур на дар доираи шуур, балки дар зершуур қарор доранд»* (Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, сах. 57).

Аз мисолҳое, ки дар боло оварда шуданд, маълум мегардад, ки **марҳилаҳои ташаккули халқиятро аз шаклҳои гуногунии он ва аз рӯи хурӯчи нерӯи эҳёнаш муайян кардан мумкин аст, ки ҳар ду хусусияти тайбинкунандаро дороянд.**

«Тирамоҳи зарин»-и тамаддун

Баъди аз сар гузаронидани шикасти иҷтимоӣ, мардум оромиро интизор ҳастанд. Онҳо акнун дарк намудаанд, ки фардиятҳое, ки нотақрири худро намоиш додан меҷӯянд, барои ҳамсоиягон хатари бештаре доранд. Лекин ин хатарро бартараф сохтан имконпазир аст, агар нишондодҳои ҷамъиятӣ иваз карда шавад. Масалан, кофист, ки барандаи рафтори намунавиро созем ё тасаввур намоем, ҳатто агар ӯ вучуд надошта бошад ва баъди он аз мардум талаб намоем, ки ба ӯ тақлид намоянд.

Дар дунёи қадим дар ин асос ба шох чун ба худо сачда намудан расм шуда буд. Чунин ҷаҳонфаҳмӣ аз Искандари Макдунӣ оғоз ёфт, яъне вақте ки рӯҳониёни мисрӣ ба ӯ талқин карданд, ки вай писари худо- Амон аст ва эллинҳо ӯро ба худои худ Зевс ташбеҳ медоданд. Ба Искандар ин амал писанд омад, лекин сарлашқарони ӯ чунин маънидоднамоиро қабул надоштанд, чунки ба ақидаи онҳо иқдоми

мазкур ба шаъни волидайнӣ Искандар: Филипп ва Олимпиада таҳқиромез буд, вале ақида ҷонсаҳт баромад. Он дар давраи ворисони диадохҳо ва махсусан, дар Рум баъди шоҳ Август эҳё гашт. Он иззату иқром, ки мардум ба худоен зоҳир мекарданд, ҳокимон барои худ низ талаб мекардагӣ шуданд. Ин чунин маъно дошт, ки симои ҳокимшарт нест, ки сифатҳои фардии вай бошад, шарт он сифатҳое буд, ки бо мансабу мартаба вобастагӣ доранд ва он сифатҳо бо сифатҳои худӣ баробар сохта мешуданд. Ин чунин маъно дошт, ки шоҳон намунаи ҳатмии ибрат барои ҳамаи мардуми зертобеъ мешуданд (Этногенез и биосфера Земли. Л., 1990, саҳ 266).

Ин ҷо мо на ҷиҳати воқеии ташаккули халқиятҳои умумичаҳонӣ, балки қонуниятҳои идеалии он, ки халқиятҳои алоҳида зерин таъсири доимии омилҳои беруна монда ҳароб мегарданд баррасӣ намудем. Аз ин ҷост, ки мо мисолҳоро аз таърихи умумичаҳонӣ гирифта таҳлил намудем.

«Шом»-и халқият

Хусусияти фарқкунандаи «тамаддун» ин қаноатмандии комили халқият аз ҳаёти бофароғати худ, ки худро аз талотуми иҷтимоӣ қанор мегиранд шинохта шуда, чун нишонаи заиф гаштани унсурҳои фароғати иҷтимоӣ баромад мекунад.

Аммо шакли сеюми ҳастии ҷомеа низ вучуд дорад, яъне мавҷудияти одамони ландаҳӯр, ки фикри солим надоранд, лекин талаботҳоишон аз зиндагӣ хеле зиёд аст. Дар давраҳои қаҳрамонӣ ҳасурӣ, ки барои рушд ва худзоҳиршавии шахсиятҳои варзида имконият бештар аст, ба ашхоси танбал ҳаёт мушкилӣ меорад. Онҳо сарбозони буздил, қорғарони танбал буда, роҳи ҷинойтпешагӣ онҳоро зуд ба сари дор меовард. Лекин, дар замони мусоиди тамаддунӣ, афзунӣ маводи моддӣ, вақте ки ба ҳама нон ва зан мерасад, «ҳаётдӯстдоракон» бе маҳдудият зиёд

шудан мегиранд ва аз он ки онҳо офаридаҳои «шакли нав» хастанд, шиори худро месозанд: «Ба монанди мо шав», яъне кӯшиши беш зарурат надорад. Шикамат сер шавад шуд. Ҳар намуди меҳнатдӯстӣ, ташаккули маънавӣ зери мазох қарор мегирад. Кашфиётҳои илмӣ, навигариҳои ҳаёт ва сиёсат боиси қаҳру ғазаби ландахурон мегарданд.

Дар санъат сабаби пастгардии завқи эҷодӣ мешаванд, дар илм доираи корҳои навоар аз тарафи корҳои компилятсионӣ (рӯбардор карда шуда) танг карда мешаванд, дар ҳаёти иҷтимоӣ ришва реша медавонад, дар артиш сарбозон бо таҳдиди исён афсарон ва қумандонҳои худро зери тобегӣ медоранд. Ҳама чиз ва ҳама кас харидаю фурӯхта мешавад. Ба касе бовар кардан мумкин нест, ба умеди касе шуда намешавад.

Дар ҷомеа на қобилият, балки набудани он, на маълумот, балки ҷоҳилия, на доштани фикри мустақили худ, балки фикри оммавӣ арзиш доранд.

Ин падидаи иҷтимоӣ ба он меоварад, ки на ҳар як инсон имкон дорад, чунин талаботро қонеъ наояд ва барои ҳамин аз рӯи нишондодҳои нав, аксари мардум нокомил ва дар натиҷа нобаробарҳуқуқ ҳисоб мешаванд.

Маҳз дар ҳамин давра подош сари кор меояд: ҳаётдӯстдоракони муф்தхӯр танҳо дар тани халқ, ки дар замони «тамаддун» фарбеҳ гашта буданд, метавонанд зиндагӣ кунанд. Худи онҳо на офарида метавонанду на маҳфуз дошта метавонанд. Онҳо тани халқро чун омоси саратонӣ меҳӯранд, лекин баъди он ҳудашон ҳам ҳалок мешаванд.

Дар ҳаёт бошад, ҳатто барои ҳифзи оила ва тарбияи фарзандон дигар сифатҳо лозиманд, на он сифатҳое, ки дар боло зикр намудем, набошад фарзандон баъди ба камол расидан аз баҳри волидайн мебароянд.

Инак, баъди ғалабаи ҷаҳолатпарастӣ, барандагони он чун дуд нопадид мегарданд ва наслҳои оянда, ки аз ҷангу кашокаш эмин мондаанд, аз нав кӯдакони худро дар фазои

канорачӯӣ намудан аз муноқиша бо ҳамсоғгон ва бо ҳамдигар тарбия менамоянд.

Аз ҷиҳати анатомӣ ва физиологӣ онҳо одамони комиланд, ки ба муҳит мутобиқ шудаанд, вале нерӯи эҳёии онҳо дар ин давра чунон заиф гаштааст, ки рафти ташаккули халқият қариб дида намешавад. Ҳатто дар мавриди таваллуд ёфтани фарди фидоӣ дар байнашон, фидоӣён ояндаи худро на дар кишвари худ, балки берун аз он ҷустуҷӯ менамоянд (мисол, албаниҳо барои худ кори мувофиқро дар Константинопол ё Венетсия меёфтанд).

Дар ин маврид ду имконот пайдо мегардад: халқи зинда монда чун халқияти боқимонда ҳаёти ҳузнангез мегузаронанд, ё онҳо ба раванди омехташавии халқиятҳо меафтанд ва баъзан дар шароити мусоид аз якҷанд халқҳои эминёфта, халқияти нав ташаккул меёбад. Тасаввуроти онҳо оид ба пайдоиши худ хеле тира аст, чунки барои онҳо санаи тавлид муҳимтар аст.

Инак, рафти ташаккули халқият боз ҳамон марҳалаҳоро мегузарад, агар ягон таъсири беруна онро қатъ нагардонад.

Марҳилаи хотираи халқият

Хотираи халқият дар бораи замони гузаштаи худ суръати таконро суст мекунад, лекин одамони алоҳида имкони боздоштани онро надоранд. Кӯшишу ғайрати онҳо аз тарафи ҳамзамононашон дастгирӣ намеёбад, ҳарчанд он босамар аст. Осори шоирон чун эҷодиёти шифоии халқ боқӣ мемонанд, кашидаҳои рассомони мумтоз мавзӯи санъати халқӣ мегарданд, таърихи қаҳрамоноҳои ҳимоятгарони ватан ба қиссаю ривоятҳо табдил меёбанд ва дар ин замона инъикоси воқеии ҳаёти иҷтимоӣ мамнӯъ аст.

Чунин вазро мо метавонем дар Олтой мушоҳида намоем. Дар он ҷо шаш қавм умр ба сар мебаранд, ки аз онҳо се қавми шимолӣ- угрҳои туркшуда -телесҳо - вори-сони тюркютҳо, теленгитҳо ва телеутҳо – қавмҳои гурӯҳи

телесӣ, ки ба онҳо уйгурҳо низ тааллуқ доштанд ва се қавми ҷанубӣ – боқимондаҳои туркҳои пешин ташкил медиҳанд... Олтой- кичӣ бошад шоҳаи найманҳо буда, дар асри XII ба Олтой омадаанд. Ҳамаи онҳо ҳамосаи ғании ривоятҳоро доро ҳастанд, ки мавзӯи бештари он ба замони каганоти тюркҷӯҳои асрҳои VI-VIII рост меояд.

Аз ин бармеояд, ки ҳатто барои марҳилаи хотимавии ташаккули халқият хурӯчи нерӯи ғайол ва ё ақаллан нерӯи аз дигар халқият гирифта шуда зарур аст. Аз ин ҷост, хурӯчи нерӯҳои ғайол на фақат халқиятҳоро нобуд месозад, балки он халқиятҳое, ки дар маркази хурӯчи нерӯи ғайол воқеъ ҳастанд, наҷот дода, аз маҳвшавӣ эмин медорад. Лекин, агар, халқият дар ин марҳилаи ҳассос дар ҷудой аз дигар халқиятҳо қарор ёфта бошад, хурӯчи нерӯи ғайол аз паҳлӯи макони зисти ӯ мегузарад, ки оқибати он ҳузнангез мегардад.

Дар ин ҷо рафти ғайоли ташаккули халқиятҳо ба анҷом мерасад.

Хулоса

Азбаски одамон дар муҳити биосфера қарор доранд, онҳо наметавонанд, аз таъсири омилҳои биокимиявии он, ки дар навбати худ ба зершуур ва ё маҷмӯи эҳсосоти инсон таъсир мерасонанд, дар қанор монанд. Эҳсосот ва зершуур бошанд на қамтар аз шуур одамонро ба рафтору қирдоре ҳидоят менамоянд, ки он ба рафти ташаккули халқият ва тағйирёбии муҳити атроф сабаб мегардад.

Дар мавриди маънидодномаи масъалаи «ҳислатҳои миллӣ»- и ин ё он халқ муаллиф барҳақ бо мисолҳои мушаххас нишон медиҳад, ки баъзе муҳаққиқон инкишофи шуури халқиятро, ки дар муддати қарнҳо тағйир меёфт ба инобат намегирифтанд ва аз ин ҷост, ки ҳулосаҳои нодуруст мебароварданд.

Ҳангоми нишон додани нақши хотира дар ҳифзи нодирӣ ва зебоият дар олам ва ҷомеа назарияи хурӯчи

нерӯҳои мусбат ва манфии муаллиф холиби таваҷҷӯҳ хастанд, ҳарчанд, ки маънидоднамоии таҳавуллоти иҷтимоӣ дар биосфера чандон номушаххас ба назар мерасад.

Ҷоиз ба таъкид аст, ки дар вақти нишон додани сабабҳои қарахтии иҷтимоии давраи муайяни таърих, муаллиф ба усули давродавр така намуда, дуруст таъкид намудааст, ки маҳз номусоидии шароити таърихӣ сукути моддию маънавии давраи номбурдари муайян намудааст, инчунин ташаккули ҳалқият номутғасил буда, ба ҳалқиятҳо мафҳуми «синну сол» ҳос аст. Ба чунин фикри ӯ албатта, ақоиди олимони Ҷ. Вико, О.Шпенглер, А.Тойнби, ки пешрафти таърихро чун гирдгардиши тамаддунҳо маънидод менамуданд, таъсири амиқ расонидааст. Инчунин муаллиф афзудааст, ки он ҳалқҳоеро, ки одатан муҳаққиқони аврупоӣ чун ҳалқҳои қафомонда ҳисоб мекарданд, дар асл ҳалқҳои нодир буда, давраи шукуфои ва таназзули ҳудро аллакай гузаштаанд.

Зимни баррасии қисмати «Шом»-и ҳалқият, муаллиф масоили иҷтимоиро таҳлил намуда, дуруст таъкид намудааст, ки хусусияти фарқкунандаи тамаддуни имрӯза ин қаноатмандии ақсари мардум аз ҳаёти бофароғати худ мебошад, ки ҳудро аз талотуми ҳаёти иҷтимоӣ қанор мегиранд ва ин чун нишонаи заиф гаштани унсури ғаёли иҷтимоӣ шинохта мешавад. Ин падидаи муаллиф чунин маънидод менамояд: *«Тафовут байни қирдори бошуур ва рафтори эҳсосноки ҳалқиятҳо дар он аст, ки омили аввал ба қонуни инкишофи худихтиёрии ҷамъият тобеъ бошад, омили дуюм ба ҳуруҷи энергияи қайҳонӣ вобаста аст. Дар натиҷа, насли ғаёл ташаккул меёбад, лекин тадриҷан аз сабаби муқовимати муҳит ва ҷомеа суръати ғаёлнокиаш суст мегардад»* (Этногенези биосфераи Замини. Л, 1990., с. 177).

Мафҳуми «ҳалқият» дар ақари маъзури Л.Гумилев чун низоми ҳудамалқунандаи давродавр шинохта мешавад, ки дарки ба ҳуд ҳосро доро аст. Муҳити мо аз маҷмӯи муҳити

нисбатан аз якдигар чудо: литосфера, гидросфера, атмосфера, биосфера ва этносфера иборат мебошад. Этносфера (сфера-мухит) ин антропосферае мебошад, ки доимо дар тағйироти таърихӣ буда, бо мухити сайёраи Замин дар ҳамбастагии доимӣ қарор дорад. Азбаски инсоният дар рӯи хушкии замин бо теъдоди якхела паҳн нагаштааст, бинобар ин, онро чун яке аз қабатҳои Замин ҳисоб кардан ҷоиз аст, лекин бо таъкиди он ки дар байни миллатҳову халқиятҳо фарқият вучуд дорад. Этносфера бояд қонуниятҳои инкишофи худро дошта бошад, ки аз қонуниятҳои инкишофи табиат ва ҷамъият фарқ намояд. Гумилев қонуни ҷолиби таваҷҷӯхеро кашф месозад, ки тибқи он коре, ки гурӯҳе аз халқият иҷро менамояд, ба андозаи қувваи пассионарӣ (пассионарность-хуруҷи нерӯи ғайбӣ) баробар аст, ки дар он қувваи пассионарии халқият ин миқдори дар доираи халқиятии пассионарӣ буда, ба шумораи фардҳо, ки ин халқиятро ташкил медиҳанд, тақсим карда мешавад. Марҳалаҳои инкишофи бемайлони фарҳанг ва сатҳи зиндагӣ бо марҳалаҳои пастшавии қувваи пассионарӣ маънидод мегардад. Қувваи пассионарӣ, ба ақидаи муаллиф, ин нишонаи биологӣ аст ва он тақдир азалие, ки рафти оромиро ҳалалдор месозад, чун эҳёи насл шинохта мешавад, ки дар худ як зумра фардҳои пассионарӣ дорад, ки дар таърих нақши бориз гузоштаанд. Бо мавҷудияти худ онҳо рафти ҳаёти оромро ба ҷунбиш меоранд, ҷунки онҳо зиндагии якмароми дилгиркунандаро, ки дар он ҳалли ҳадафҳои бузург бегона аст, қабул надоранд.

Умуман, муаллиф бунёди падидаи пассионариро бо омилҳои кайҳонӣ, хусусан бо тағйироти даврии ғайбӣ-ноқисии офтоб вобаста медонад, Падидаи пассионарӣ, ки аз тарафи Лев Гумилев эҷод гаштааст, имкон медиҳад, ки тасаввуроти мо дар бораи инсон чун қувваи воқеии ҷуғрофӣ дар қатори дигар омилҳо қабул гардад, ки ба ин нуқта қаблан В. Вернадский таъкид намуда буд.

Андешаҳои Лев Гумилев дар бораи қавм ва раванди таҳаввули он баҳсноканд, вале барои омӯзиш аз ғоидаҳои нестанд.

Манбаъ

1. Гумилев Л.Н. *Этногенез и биосфера Земли*. Л., 1990., 486с.
2. Гумилев Л. Н. Баҳрам Чубин: (Опыт критики источников) // Проблемы востоковедения. - 1960. - N 3. - С.228

БОБИ III.
ПОЛ ШО & ЮВА ВОНГ
«РЕШАҲОИ ГЕНЕТИКИИ ЧАНГҲО»

Ҳолнома

Доктор Пол Шо (Paul Shaw) ва Юва Вонг (Yuwa Wong, ҳоло Хедрик Вонг) на танҳо муҳаққиқ, балки амалиягарои соҳаи рушди байналмиллалӣ низ мебошанд. Ҳар ду солиёни дароз дар сохторҳои Созмони Миллали Муттаҳид дар зиёда аз 20 давлати Африқо, Ховари Миёна, Осиё ва Амрикои Чанубӣ кору фаъолият намудаанд ва ҳамчунин дар Донишгоҳи Бретании Коламбия дар Карлтон (Шо) ва дар Донишгоҳи Фудани Шонгҳой (Вонг) ба ҳайси устод ба донишҷуёну пажӯҳишгарон дарс гуфтаанд. Шо ва Вонг соли 1979 тасмим гирифтанд, ки китоби худ «Решаҳои генетикии чангҳо»-ро нависанд. Он замон яке аз муаллифони дар Лубнон қарор дошт, ки ба ҳайси Суис (Швейсария)-и Ховари Миёна шинохта мешуд. Даре нагузашта он ҷо чанг оғоз мегардад ва дар натиҷа *«дӯстони ҷонӣ ба аскарону қотилон ва дуоҳои динӣ ба даъвати мусаллаҳона табдил меёбанд»*. Муаллифони кӯшиш ба ҳарч доданд, ки низоъро таҳлил намоянд, зеро бесарусомониву бусуботӣ аз назари онҳо омили боздоранда ва қатъкунандаи бехтарин пружаҳои рушд ба шумор меравад.

Аз соли 1990 то 2002 Шо дар Бонки Ҷаҳонӣ фаъолият намуд ва дар ҳамин вақт тадқиқоти стратегии «Бехдошти ҳифзи тандурустӣ дар Африқо»-ро навишт ва яке аз фаъолони рушди стратегӣ ва татбиқкунандааш низ гардид. Аз соли 2002 Шо дар гурӯҳи Билл ва Мелинда Гейтс (асосгузори Майкрософт) барои пешрафти ҳифзи тандурустии Африқо кору фаъолият менамояд. Юва Хедрик-Вонг аз соли 2001 то 2009 ба ҳайси мушовири иқтисодӣ дар Мастеркард дар Шарқи Дур кор кард ва аз соли 2010 ба ҳайси коршиноси ҷаҳонии иқтисодии Мастеркард пазируфта шуд. Ҳоли ҳозир Юва Вонг дар Донишгоҳи Бретании Коламбия бо тадрис машғул мебошад.

Тезиси асосӣ

Чуноне ки номи асар «Решаҳои генетикии ҷангҳо» ба хонанда иттилоъ медиҳад, муаллифон кӯшиш ба ҳарч додаанд, ки низоъҳо, махсусан низоъҳои ҳарбиرو ҳамчун намуди табиии муборизаи ҷомеаи одамон барои захираҳои маҳдуд маънидод намоянд. Шо ва Вонг ба монанди Фан Ден Берге асоси рафтори одамиро дар ғаризаҳои инсонии худнигаҳдорӣ ва давом додани насл мебинанд. Муаллифон инсонро ба ҷаҳони ҳайвонот ворид намуда, рафтори одамонро ҳамчун рафтори ҳайвонҳое, ки меҳоянд авлоди худро нигаҳдоранд ва бисёр намоянд, таҳлил мекунанд. Аз тарафи дигар, муаллифон рафтори одамиро дар мубориза барои захираҳои маҳдуд нанамуда, фаротар аз он мешиносанд. Онҳо мефаҳмонанд, ки барои ҷӣ дар ин ё он ҳолат ба одамон аз якдигарро қир намудан дида, ҳамкорӣ намудан ва гурӯҳҳои муштарак ба вучуд овардан нафъовар аст. Муаллифон мӯътақиданд, ки бо назардошти маҳдуд будани захираҳо ва зиёд шудани аҳоли, низоъро наметавон дар оянда пешгирӣ кард. Барои ҳамин онҳо аз ҷомеаҳо ва давлатҳо даъват ба амал меоранд, ки барои пешгирӣ намудани низоъҳо ба хоҳири боқӣ мондани дастаҷамъонаи авлоди одамон кӯшиш ба ҳарч диҳанд.

Захираҳо

Шо ва Вонг назарияи умумии Фан Ден Бергеро дар масъалаи ғаризаи худнигаҳдорӣ ва давом додани насл ҷонибдорӣ менамоянд. Онҳо менависанд: *«Дар давраи аввали ҳоменидӣ аъзогӣ дар гурӯҳ (аз 50 то 200 одам) шароит фароҳам меовард, ки ҳар як аъзои ҷудогона масъалаи худро ба дастрасии захираҳои маҳдуд имконпазир намояд. Масалан, шикор бо гурӯҳ имконият меод, ки сайд осон ва бисёр ба даст ояд, зеро аъзоён метавонистанд бо маълумоти ҷойгиршавӣ ва рафтори сайд ба ҳамдигар хабар диҳанд, ҳамчунин пешгирӣ намудани ҳамлаи сайд осон мегардид»* (саҳ. 47). Ҳоменидҳо дарк намуданд, ки барои онҳо дар ҳамдастӣ шикор ва тақсим кардани сайд назар ба шикори якка осонтар аст. Зеро шикори якка вақт ва қувваи зиёдро талаб менамуд. Ҳамчунин дар вақти

шикор хатари бо марг рӯ ба рӯ шудан таҳдид мекард. Гурӯҳҳои муттаҳидгашта сарчамъ шуданд ва қабिलाҳоро ба вучуд оварданд.

Баъдан, дар одами ибтидоӣ сабаби дигари бунёди қабिला ба миён омад, ки ин ҳам бошад ҳимоя намудани худ аз қабिलाҳои рақиб бармеомад (саҳ. 48). Аз назари муаллифон дарки ин нукта муҳим буд, ки «*чисмҳое, ки барои бо ҳам дидани захираҳо маҷбуранд, онҳо интизори низоъ мебошанд*» (саҳ. 49). То он замоне, ки захираҳо ба тамоми аъзои гурӯҳ басанда аст, низоъ ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, олимон дар асоси мушоҳидаҳо ба хулосае омаданд, ки вақте шумораи аъзои қабिलाи шимпанзе ва макакҳо бисёр мешаванд ва захираҳо ба ҳама намерасад, бархӯрдҳои дохили қабилавӣ оғоз мегарданд. Бинобар ин, аз назари муаллифон, таърихан вақте шумораи аъзои ҷамоатҳои ибтидоӣ ба 200-300 нафар мерасид, раванди тақсим ба кланҳои дохилӣ ва ҳатто мубориҳои дохили кланӣ оғоз мегардид (саҳ. 51).

Зиндамони ҳамчун асосӣ гурӯҳ

Шо ва Вонг ҳамчунин таъкид менамоянд, ки низоъ шакли асосии муносибати байниҳамдигарии гурӯҳҳо дар шароити рақобат шуморида намешавад. Ғаризаи худнигаҳдорӣ ҳамкорӣ ва бунёди иттиҳодҳоро талаб менамуд ва ҳамчунин ассимилятсияро ба гурӯҳҳои калону бисёрклана ба вучуд меовард. «*Ниғаҳ дошта натавонистани мувозинати сиёсӣ метавонист ба мурда рафтан оварда расонад*» (саҳ. 45). Аз тарафи дигар, Шо ва Вонг худро дар радифи тарафдорони зидди назари шахсоне, ки мӯътақид бар андешаи таърихан дар асоси зиддияти комил бунёд ёфтани муносибатҳои гурӯҳҳо барои захираҳо гузошта, менависанд, ки: «*пешигирӣ намудани низоъ, тақсим ва истифодаи муштараки захираҳо ҳамчунин паҳн ғайта буд*» (саҳ. 50). Муаллифон чунин формуларо меоранд: «*Гирифтем, ки гурӯҳи А ба ҳудуди гурӯҳи Б гузашт. Гурӯҳи Б метавонад таслим шавад ва макони худро тарк намояд ё худро ба нодонӣ зада, дар бобати ин ҳолат бетарафӣ зоҳир кунад ё мубориза барад ё бо гурӯҳи А ҳамкорӣ кунад. Агар дар ҳудуд захираҳо бисёр бошанд, дар ин ҳолат ба*

гурӯҳи Б ба ақиб рафтан ва худро аз низоъ ниғаҳ доштан нафъовар аст. Ҳамчунин гурӯҳи Б метавонад бо захираҳои ҳудуди худ, агар он зиёд бошад ё имкони ҳимоя намудани он вучуд надошта бошад, ба монанди манбаи оби ошомиданӣ, истифодаи муштарак кунад. Дар ин ҳолат имкони ба вучуд омадани гурӯҳи АБ фароҳам меояд. Агар захираҳо маҳдуд ва истифодаи муштаракӣ ҳар ду гурӯҳ имконнопазир бошанд, пас низоъро пешгирӣ намудан ғайриимкон аст. Зеро тақсим баъзи аъзои гурӯҳҳо маънои онро дорад, ки норасоӣ барои ҳама ба вучуд меояд. Дар чунин ҳолат барои гурӯҳи қавӣ ҳалос шудан аз гурӯҳи заиф нафъовар аст» (сах. 50-51). Аз ин бармеояд, ки рафтори гурӯҳҳо аз шароити воқеӣ вобаста мебошад. Ғарибаҳои худнигаҳдорӣ метавонанд фармонро барои ҳучум ё бархилофи он барои ҳамкорӣ, ё ҳатто таслими ихтиёро ирсол кунад. Дар ин ҳолат имконоти зиндамонӣ, ҳатто бо роҳи мағлубият имконпазир мегардад.

Ҳамин тариқ, ниғаҳдории мувозинати сиёсӣ ба сохтори хеле мураккаби гурӯҳҳои иҷтимоӣ оварда расонидааст. Рушди гурӯҳҳо ва гузариши онҳо ба кланҳо, авлодҳо, халқиятҳо на танҳо бо воситаи афзоиши табиӣ, балки аз ҳисоби ба ҳам омадани гурӯҳҳои гуногун дар як ҳудуд ба вучуд меояд. Одамон табиатан низоъпарвар нестанд, чунки раванди мазкур метавонист дар тӯли таърихи инсоният ба нестшавии худӣ онҳо оварда расонад (сах. 53). Аксар вақт ташкил намудани гурӯҳҳои калон ҳамчун воситаи ҳимоя аз гурӯҳҳои бузургтар ва қавитар хидмат менамуд. Бо бунёд намудани иттиҳодҳои бузург, гурӯҳҳои хурд зарфияти худро пурзӯр менамуданд. Дар ин ҷо муаллифон дар назди худ суоле мегузоранд, ки барои чӣ ҷаҳон тавонист дар доираи гурӯҳҳои бузург шакл гирад, вале зиддият ба дигар гурӯҳҳои бузург то ҳол боқӣ мондааст? Маҳдудияти захираҳо ва қонуниятҳои худнигаҳ-дорӣ нуктаи зеринро собит намуд, ки сулҳ дар ҷаҳон ғайри имкон аст ва одамон бояд танзими сулҳҷӯёнаро бо муборизаи ошкору равшан якҷо намоянд, то раванди боқӣ ва зинда мондани пурқувватҳо имконпазир гардад.

Таҳаввулот ва миллатҳо

«Миллатгарой барои низоъҳои байнидавлатӣ, ҷангҳои шаҳрвандӣ, ҳаракатҳои ҷудоихоҳӣ ва муборизаҳои мазҳабӣ омили нуриқтидор ба шумор меравад» (сах. 137). Миллатгарой аз назари муаллифон ба қавммарказӣ (этноцентризм) асос ёфтааст, яъне дар муносибати хуб ба аъзои гурӯҳи худ ва хисси бадбинӣ ба намояндагони гурӯҳҳои ғайр таҷассум меёбад. Миллатгарой барои муаллифон зуҳурот ё феномени муосир ба шумор намеравад, онҳо мӯътақид бар он ҳастанд, ки он решаҳои қадима дорад. Давлатҳои миллӣ маҳсули иттиҳодҳои муосири таърихӣ ба ном «гурӯҳҳои этникӣ»-янд. Яъне давлати миллӣ барои онҳо гурӯҳи этникӣ ба шумор меравад, ки худ тавонистааст қувваи худро сарчамъ намуда, ба давлатдорӣ расад (сах. 138). Пас гурӯҳҳои этникии давлати соҳибхитӣ надошта, миллат нестанд ва гурӯҳи этникӣ ҳисоб мешаванд (сах. 139). Аз ин бармеояд, ки «миллатгароии воқеӣ» **танҳо он вақт** пайдо мешавад, ки агар гурӯҳи этникӣ сарчамъ гашта барои бунёди давлати миллии соҳибистиклол равона гардад» (сах. 138).

Барои муаллифон миллатгарой ҳамчун мубориза барои бунёди давлати миллии соҳибхитӣ ва миллат ҳамчун гурӯҳи этникие, ки дар самти бунёди давлат муваффақ шудааст ва дорои соҳибхитӣ аст, фаҳмида мешавад. Табаддулотҳои давлатие, ки мақсади ҳукумат намуданро аз болои аҳолии бисёрқавмӣ доранд, на миллатгарой, балки табаддулоти сиёсии ҳолис мебошанд.

Аз рӯи андешаи муаллифон «миллатгарой пайвасти равониро бо талаботҳои зинда мондани худ ва мафҳуми миллат барпо менамояд» (сах. 140). Мафҳуми миллат маънии суперориларо дорад, ки аъзояш ба ҳам пайвандии ҳуни доранд. Боварӣ ба он ки аъзо ба ҳамдигар ҳешованданд, ҳусусияти эҳсосии аъзоро ташаккул медиҳад.

«Ватанпарастӣ аз шуури миллӣ фарқ дорад, зеро кӯшиши менамояд тамоми аҳолиро новобаста аз тааллуқияти қавмӣ муттаҳид кунад, ҳамчунин наметавонад асоси худро ба решаҳои ирсӣ пайванд диҳад» (сах. 157). Ватанпарастӣ аз миллатгарой дида заифбунёд аст, зеро дар шароити низои ҳарбӣ,

сарсупурдагӣ нисбат ба онҳое моил мешавад, ки мисли худи онҳо симо, забон ва урфу одат доранд. Дар ИМА ватанпарастӣ имконияти амалан кор карданро ба худ касб намуд, зеро давлат тавонист гурӯҳи қавмиро иваз бикунад ва ба ҷои он фаъолияти баланди иҷтимоиро ба вучуд орад, ки дар натиҷа ҳар фард дар симои давлат қафили ҳуқуқҳои худро мебинад. Аз назари муаллифон, дар Иттиҳоди Шӯравӣ ватанпарастӣ дар ҳолати таҷовузи давлати бегона фаъол мешуд, ки аъзоён барои манфиатҳои умумӣ муттаҳид мешафтанд. Муаллифон шубҳа менамоянд, ки ватанпарастӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ устувор буд, зеро барои пешгирӣ намулдани низоъҳои қавмӣ, ки сабаби асосии он рушди нобаробари минтақаҳо ва гурӯҳҳои қавмӣ ба шумор мерафт, иқтисодӣ дохилии ватанпарастӣ намерасид.

Вақте ки миллатгароӣ кор намекунад

Дар иртибот бо унвони зермавзӯи боло, Шо ва Вонг Африқоро ба ҳайси мисоли баррасии мавзӯи мазкур мегиранд. Қитъаи Африқо аз 500 миллион аҳоли ва аз 51 давлат иборат аст. Усули аз ҷама паҳнғаштаи табдили режимҳои мавҷуда, табaddулот ва таҷовуз дар ин қитъа ба назар мерасад. Дар байни солҳои 1960 ва 1980 тақрибан 55% ивази қудрат бо воқеаҳои табaddулот сурат гирифт, ки ин воқеаи Африқоро ҳамчун минтақаи бесуботи ҷаҳон маъмул гардонид. Барои чӣ шароити мазкур арзи ҳастӣ намуд? Шо ва Вонг бар он андеша ҳастанд, ки дар батни ҳодисаҳои мазкур рушди таърихӣ Африқо дида мешавад, зеро инҳо «*гурӯҳҳои қавмӣ сиёсӣ шудаи бо таассуроти муайян дар бораи ҳудуди худ*» (саҳ. 122) мавҷуданд. Мафҳуми давлатдорӣ миллӣ, ки аз тарафи аврупоӣ иҷборан бор шудааст, маънии додани нақши сиёсӣ ба давлату ваколатҳои сиёсӣ ба низомиён ва умуман ба дастгоҳи давлатиро дар назар дошт. Дар Африқо гурӯҳҳои қавмӣ бо-варӣ надоранд, ки «*давлат институти устуворе аст, ки метавонад иттиҳодҳои гуногунро ба ҳам орад ва мутобиқшавии шомилро ба ҳадди аксар расонад*» (саҳ. 122). Ҳамин тариқ, дар Африқо раванди миллишавӣ пиёда нагашт ва садокати гурӯҳҳо на ба дастгоҳи давлатӣ, балки ба гурӯҳҳои қавмӣ

боқӣ монд. Сабаби асосии чунин сурат гирифтани воқеият режимҳои истеъмории аврупоӣ мебошанд, ки дастгоҳи давлатиро иҷборан бар ин қавмҳо бор намуданд ва воҳидҳои маъмуриро чунон тақсим карданд, ки ба ландшафти қавмӣ рост намеомад. Масалан, ҳокимияти Бритониё ба така ба дидгоҳи наҷодпарастонаи худ ба як гурӯҳ нисбат ба гурӯҳҳои дигар ҳуқуқи бисёрро дод. Барои ҳамин ба гурӯҳҳои пастзадашуда, на давлат балки гурӯҳи қавмӣ ҳамчун дастгоҳи устувори ҳимояи ҳуқуқҳои онҳо боқӣ монд. Чунин ғайримутобикӣ ва хусусияти иҷбории дастгоҳи сиёсӣ ба шароити ҳоси Африқо ба он оварда расонид, ки дастгоҳи давлатӣ арзиши аслии ҳудро таъмин намуда натавонист ва то имрӯз гурӯҳҳои қавмӣ ҳамчун қафили асосии ҳуқуқҳои аъзои худ шинохта мешаванд.

Хулоса

Бар ҳилофи Фан Ден Берге, муаллифон бар он назаранд, ки миллатгароиро танҳо дар асоси илмӣ дарк намудан ғайри имкон аст, зеро ба ғайр аз таърифи илмӣ паҳлӯи эҳсосоти онро бояд ба назар дошт. Андешаи муаллифон аз он хусусҷолиби диққат аст, ки дар баробари «биологӣ» ва «табӣӣ» будани муборизаи гурӯҳҳо барои захираҳо, онҳо ҳамагонро ба сулҳ ба хотири зинда мондан даъват менамоянд.

Аз ҳама нуктаи муҳим дар асари Шо ва Вонг дарки амиқи онҳо дар бобати иқдомҳои зарурии пешгирикунӣ низоъ аст. Муаллифон менависанд, ки танҳо табиати инсонӣ, дақиқтараш ғаризаи худнигаҳдорӣ метавонад барои пешгирӣ намудани низоъҳо мусоидат намояд (сах. 204). Вале имрӯз мебинем, ки миллатҳо дар руҳияи ҳарифӣ ва бадбинии якдигар тарбия меёбанд. Бояд дар назар дошт, ки муаллифон тадқиқоти ҳудро дар замони ҷанги сард оғоз намудаанд ва имконияти пурра nobud шудани инсоният бо сабаби ҷанги ҳастай аз диди онҳо воқеӣ буд ва барои ҳамин мо чунин хусумати онҳоро нисбат ба низоъ мушоҳида менамоем. Ба назари муаллифон бояд давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ ҳатари миллатгароии инкоркунандаро ба инсоният фаҳмонанд. Бунёди институтҳо ва ташкили гуфтугӯҳо байни миллатҳо

метавонад барои пешгирӣ намудани низоъи ҷаҳонӣ, ки тамоми инсониятро ба нобудшавӣ оварда мерасонад, мусоидат кунад. Дар ин чода, аз назари муаллифон Созмони Миллалӣ Муттаҳид бояд нақши калидиро иҷро кунад. Ҳамин тариқ, *«хусусияти ирсии зиндамонӣ ба рафтори гурӯҳҳо дар асоси таҳдиди ҷанги ҳастаӣ бояд таъсир расонад. Одамон дар бораи худ бояд на ҳамчун аъзои як миллат ё гуруҳи қавмӣ, балки чун аъзои ҷомеаи томи ҷаҳонӣ фикр кунанд»* (сах. 208).

Хонанда шояд чунин суолро матраҳ намояд, ки оё ҳайвонҳо дар чунин сатҳи фикрӣ метавонанд андешаронӣ намојанд, ба рафтори худ таъсир расонанд ва кӯшиш намојанд, ки насли худро боқӣ нигоҳ доранд? Агар ҳа, пас ақли инсон қодир бар он аст, ки ба рафтори худ инсон таъсир расонад, дар ин ҳолат инсон ба ҳайвони оддӣ монандӣ надорад. Аз ҳама муҳим, «оё сабабҳои низоъҳои байнигурӯҳии одамон амалҳои барномарезигашта дар ирс ва ғаризаҳои худнигоҳдорӣ нестанд?» Шо ва Вонг дар замони ҷанги сард ба камол расиданд, ки хатари ҷанги сеюми ҷаҳонӣ, фаразан ҷанги ҷаҳонии ҳастаӣ пурра имконпазир буд. Усули примордиалии шинохти низоъҳои инсонӣ онҳоро ба усули ғайри примордиалӣ овард, ки дар натиҷа марзҳои примордиализм муайян гашт.

Манбаъ

R. Paul Shaw, Yuwa Wong. Genetic Seeds of Warfare: Evolution, Nationalism and Patriotism. 1989. Unwin Hyman, London.

Фасли П.
КОНСТРУКТИВИЗМ
Шералӣ Ризоев (Боби I ва Боби II)
Очил Зоҳидов (Боби III)

Аз назари конструктивизм қавмият ва миллат маҳсули конструкти сиёсӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки барои мақсадҳои муайяни сиёсӣ аз тарафи гурӯҳи манфиатдор, пеш аз ҳама элитаи сиёсӣ, ба вуҷуд оварда мешавад. Яъне «миллат» маҳсули фаъолияти шахсони бузург (нухбагон, пешвоён, шоирон, нависандагон, олимон ва ғайраҳо) ва ашрофони мардумӣ аст, ки аз рӯи идеологияи сиёсӣ бунёд мегардад. Шиори асосии конструктивистон чунин аст: «Миллат мисли иморат мебошад, ки онро аз қисмҳои гуногун сохтан мумкин аст». Конструктивистон барои бунёди миллат дар идеологияи худ ба унсурҳои зерин ба монанди ҳувият, давлат, забон, таърих ва шахрвандӣ эътибори ҷиддӣ медиҳанд.

Барои миллатсозӣ намудан дар ҷавҳари мардум нерӯҳои хоброфтаро бедор намудан зарур аст. Дар самти мазкур таъмини баробарии шахрвандӣ ва гирд ҳӯрдани шиори «Мо мардуми озоди як кишвар мебошем» ба воситаи ВАО ва низоми маориф аз омилҳои калидӣ ба шумор меравад. Дар натиҷа шуури маҳаллии мардум ба шуури миллий табдил меёбад ва дар замири ҳар шахрванд на танҳо ҳисси маҳал, балки ҳисси миллий ва ватанпарастӣ пайдо мешавад, ки барои пайдошавии ҳувияти миллий мусоидат менамояд.

Дар тарбияи шуури миллий таърихи гузашта чунин эзоҳ дода мешавад, ки гӯё ҳамаи равандро барои пайдошавии миллат ҷараён доштанд. Барои ноил гаштан ба мақсади мазкур дар шуури миллат устураҳо нисбати мардуми худ ва ҳамсоя тартиб дода мешавад, ки ҳодисаҳои воқеиро тамоман дигаргун нишон медиҳад. Инчунин барои чехраҳои таърихӣ, ҷой ва мақоми муайян ҷудо мегардад, ки барои дар байни шахрвандон пайдо гаштани ҳисси ифтихор мусоидат мекунад. Аз ин баъд симоҳои таърихӣ барои тарбияи насли наврас ҳамчун меъёри шахрвандӣ баромад менамоянд.

Одатан конструктивизмро бо функционализм баробарвазн меҳисобанд, зеро ҳар ду функсияи қавм ва

миллатро ҳамчун унсури сиёсӣ арзёбӣ мекунамд. Барои конструктивистон миллат на маҳсули худованду табиат, балки натиҷаи фаъолияти гурӯҳи муайяни сиёсӣ мебошад ва бо заҳмати онҳо бунёд меёбад.

Фаҳмиши конструктивистии этнос (қавм) асосан ба хусусияти тадқиқотҳои сиёсатшиносии муносибатҳои байниқавмӣ хос буда, дар сарҳади сиёсатшиносӣ ва сотсиология ба вучуд омадааст. Дар фарқият бо примордиалистон, ки мақсади ҷустуҷӯи асосҳои объективии қавмиятро дороянд, созандагони усули конструктивистӣ барои муайян намудани функцияҳои иҷромекардаи ҷомеаҳои қавмӣ кӯшиш доранд. Онҳо ба функционализму прагматизм таъа мува, қавмиятро натиҷаи устураи қавмҳо маънидод менамоянд, ки он барои ба даст овардани ғоидаи муайян ва ё қудрат бунёд мегардад. Дар контексти мазкур қавмият ҳамчун идеология буда, он аз тарафи нухбагон ба вучуд оварда мешавад ва бо мақсади сафарбар намудани омма барои мубориза ба қудрат истифода мешавад.

Дар бобати усули конструктивистӣ бояд як нуктаро ба назар гирифт, ки тарафдоронаш бо вучуди фаҳмиши қавм-миллат ҳамчун конструкти иҷтимоӣ, ҳастии онро дар воқеият мешиносанд. Он метавонад ба рафтори одамон таъсир расонад ва инчунин барои расидан ба мақсади муайян оммаро сафарбар кунад. Дар раванди ҷалб намудани аъзои гурӯҳи этникӣ ба ҳаракатҳои коллективӣ, ки ба ҳалли масоили сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ равона шудааст, нақши калидӣ ба нухбагону пешвоён воғузур карда мешавад. Азбаски нухбагону пешвоён дар ин ҷода мақсади худро доранд, на ҳама вақт барои манфиатҳои мардум истодагари менамоянд.

Дар идеологияи конструктивистон бояд маҳфуми давлат ва миллат бо якдигар баробар бошанд. Зеро агар миллат натиҷаи фаъолияти нухбагон, фарҳеҳтагон ва ашрофон бошад, пас барои тамоми мардуми кишварро ба миллати ягона ва бетафовут табдил додан, фаъолияти

давлат муҳим аст. Дар ин ҷода давлат метавонад аз тамоми шаҳрвандони худ як миллати воҳидро ташаккул диҳад, ки барои онҳо забони давлатӣ воситаи худбаёнкунӣ аст. Дар сатҳи давлатӣ барои миллатро муттаҳид нигоҳ доштан, бояд якчанд унсурҳо, ба монанди идеяи милливу манфиати милли истифода гарданд ва ҳамеша дар гардиш бошанд. Аз ин мафҳумҳо доимо нухбагон ва пешвоёни давлат васеъ истифода мебаранд. Дар ҷои дуоим душман ва хатарҳо меистанд, ки барои рӯйпӯш намудани камбудӣҳо қорбарӣ шуда, тамоми миллатро дар ваҳдат нигоҳ медорад.

Хулласи калом, усули конструктивистӣ то як андоза давоми ғояҳои модернiston мебошад. Фарқият дар он аст, ки модернiston гурӯҳро ҳамчун миллатсоз номбар наме-наоянд ва тарафдорони тағйиротҳои васеъи ҷамъият мебошанд. Конструктивистон ва функционалистон нақши нухбагонро дар миллатсозӣ ва бунёди давлатдорӣ милли, калидӣ мешуморанд. Барои дарк намудани унсури илмӣ конструктивизм, мо ба се намоёндаи усули мазкур му-роҷиат менамоем.

БОБИ I.

ЭРНЕСТ РЕНАН «МИЛЛАТ ЧИСТ?»

Ҳолнома

Жозеф Эрнест Ренан (ба фаронсавӣ **Joseph Ernest Renan**) файласуф, таърихнигор ва нависандаи фаронсавӣ соли 1823 дар шаҳраки Кот-дю-Нори вилояти Бретани Фаронса дар оилаи маллоҳ ба дунё омадааст. Рисолаи доктории худро соли 1852 Ҳимоя менамояд. Мутахассиси барҷастаи таърих ва фалсафаи дин дар Аврупо ба шумор меравад. Асарҳои асосиаш ба диншиносӣ, хусусан ба насроният ва иудаизм бахшида шудаанд. Соли 1879 ба узвияти Академияи Фаронса пазируфта мешавад ва соли 1892 дар шаҳри Париж вафот мекунад.

Тезиси асосӣ

Дар гузориши таърихӣ худ аз 11 марти соли 1883 дар донишгоҳи Сорбони Фаронса Ренан нуктаҳои марказиро перомунӣ миллат ва пайдоиши он баён менамояд. Вай аз омилҳои таърихӣ оғоз намуда, то ба унсурҳои муҳимми миллатсозӣ ибрози назар намудааст. Замони зиндагии Ренан ба давраи пурталотуми таърихи Аврупо рост меояд ва аз ҳамин ҷиҳат, бештари андешаҳои Ренан дар доираи он равандро баён гаштаанд. Ренан миллатро ҳамчун падидаи нави таърихӣ ва руҳияи умумӣ маънидод намуда, онро танҳо ба «хоҳиши якҷоя зистан»-и одамон вобаста медонад ва муҳимтарин омил аз назари ӯ низ ҳамин аст, ки миллат пайдо гардад. Нуктаи дигари марказии Ренан ин «хаторавии таърихӣ» ва «фаромӯшкунӣ» аст, ки барои ваҳдат ва якпорчагии миллӣ нақш дорад. Аз тарафи дигар, Ренан умумияти забон ва динро унсурҳои миллатсоз баҳогузори намуда, дар муайян намудани миллат онҳоро муҳим намешуморад. Ренан то як дараҷа ҷонибдори миллати шаҳрвандӣ аст ва ватанпарастиву гурӯҳи ватанпарастонро

аз созандагон ва пойдоркунандагони миллат мешуморад. Барои боз ҳам жарфтар ошно шудан бо идеяҳои асосӣ ва тарзи хулосабарориҳои Ренан, мо ба баррасии гузориши машхураш «Миллат чист?» оғоз менамоем.

Миллат ҳамчун зухуроти нави таърих

Шакли ҷомеаҳои инсонӣ гуногунанд, ҳамаи давлатҳои гузаштаи қадима ба монанди Чин, Бобул, Миср, қабилаҳои ба монанди яҳудӣ ва арабӣ, шаҳрдавлатҳо ба монанди Афина ва Спарта, иттиҳоди якҷанд кишварҳо ба монанди империяҳои Ҳахоманишиҳо, Рим ва Каролингҳо, ҷамоатҳои беватан, ки танҳо бо тамоси динӣ ниғаҳ дошта мешаванд аз қабили исроилиҳо, оташпарастон ва дигарҳо ба монанди Фаронса, Инглисiston ва дигар худмухторияҳои аврупоӣ *миллат* мебошанд.

Дар замони Инқилоби Фаронса фикр мекарданд, ки сохторҳои давлатҳои хурди мустақили гузашта, аз қабили Афина ва Спартаро дар давлатҳои бузурги мо бо 40 миллион аҳоли истифода намудан мумкин аст. Имрӯз бошад, боз ҳатогии дигарро, яъне миллатро бо наҷод омезиш дода, волоиятро ба гурӯҳҳои этнографӣ, ё дурусттараш ба гурӯҳҳои забонӣ, дода истодаанд ва онро ҳамчун волоияти гурӯҳҳои амалан ҷойдошта мешуморанд. Барои ҳамин Ренан дар оғози гузориши худ иброз медорад, ки дар баррасии масъала ва таҳлили равандро перомунӣ миллат ӯ мисли «вивисекция» амал мекунад ва хунсардиву бетарафиро риоя менамояд.

Ренан тахмин мезанад, ки Аврупои Ғарбӣ баъди сукути Империяи Рим ва ғурупошии империяи Карл ба миллатҳо тақсим мешавад ва онҳо ҳамеша баҳри ғасб ва идоракунии якдигар кӯшиш мекарданд. Гоҳо муваффақ ҳам мешуданд, вале он тӯлонӣ набуд. Ба андешаи ӯ, қоре, ки Карл V, Людовиқи XIV ва Наполеон дар Аврупо амалӣ карда натавонистанд, дар оянда қаси дигар карда наметавонанд, зеро тақсим шудани Аврупо ба миллатҳо ҷавҳари чуқур дорад.

Новобаства аз шароит ва имкониятҳои ногаҳонии таърих, дар оянда Фаронса, Инглистон, Олмон ва Русия дар давоми 100 соли дигар ҳамчун субъекти таърих боқӣ мемонанд, қудрат ва бузургии худро нигоҳ дошта, бо ҳамдигар омехта намешаванд.

Вобаства ба абадияти ин давлатҳо Ренан хулоса мекунад, ки «*миллат зухуроти нави таърих аст*» (сах. 91) ва онро бо нуктае исбот менамояд, ки «*гузашта (яъне замони қадим) онро надошт*» (сах. 91). Миср ва Чин дар замони қадим тамоман миллат набуданд, онҳо мардумро ташкил медоданд, ки аз тарафи писарони ҳудои «Офтоб» ва «Осмон» идора мешуданд, инчунин шаҳрванди чинӣ ва мисрӣ вучуд надошт. Аз ин хулосаи Ренан бармеояд, ки мавҷуд будани *институти «шаҳрвандӣ»* дар низоми давлатдорӣ яке аз нишонаҳои ҳастии *миллат* дар ин *давлат* аст.

Дар замони гузашта низ ҷумҳуриҳо, давлатҳои муниципалӣ, конфедерасияи ҷумҳуриҳо ва империяҳо мавҷуд буданд, лекин онҳо ба фаҳмиши мафҳуми имрӯзаи миллат мутобиқат намеkunанд. Афина, Спарта ва Тир марказҳои буданд, ки онҳо патриотизм (ватанпарастӣ) вучуд дошт, лекин онҳо шаҳрҳои хурд дар ҳудуди хурд буданд. Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки аз назари Ренан «*патриотизм*» (*ватанпарастӣ*) яке аз маҳакҳои (критерияҳои) муайянkunандаи *миллат* аст.

Дар ҳамин замина Ренан давлатҳои қадимаро мисол оварда, қайд мекунад, ки онҳо барои аҳолиашон «Ватан» ҳисобида намешуданд, лекин то андозае синоними ободӣ ва тамаддунсозиро доштанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки Ренан - «*Ватан*» ва хусусияти «*ободкорӣ*»-ю «*тамаддунсозӣ*» ва будани гурӯҳи «*патриотон*» (*ватанпарастон*)-ро аз нишонаҳои *миллат* мешуморад.

Дар мисоли забткориҳои халқиятҳои олмонӣ дар асри V –и милодӣ дар қитъаи Аврупо, Ренан қайд мекунад, ки онҳо хусусияти «*нажодӣ*»-ро тағйир надоданд, вале сулолавият (династия) ва ашрофият (аристократия)-и ҳарбиро

ворид намуданд. Ин омил дигаргуниро дар Аврупо ва ташаккули миллиятҳоро баъди шартномаи Верден ва принсипи тақсимопазириро ба вучуд овард, ки инро мо имрӯз дар зуҳури давлатдории миллии Фаронса, Олмон, Инглистон, Итолиё ва Испониё (яъне нимаи дуёми асри XIX, замони Ренан – Ш.Р.) дида метавонем.

Ренан хусусияти фарқкунандаи ин кишварҳоро мавриди баррасӣ қарор дода, қайд менамояд, ки онҳо аз халқиятҳои омехта иборатанд. Дар муқоиса бо Туркия, Ренан менависад, ки он чизе ки шумо онҳо (яъне дар Туркия) мушоҳида меномед, дар ҳеҷ кадоме аз кишварҳои Аврупо ба назар намерасад, яъне турк, славянӣ, юнонӣ, арманӣ, араб, суриягӣ, курд тавре ки дар замони ғасб буданд, ҳамин гуна боқӣ мондаанд. Ренан ин ҳолатро ба ду хусусият тақсимо менамояд ва менависад:

*«Якум, халқиятҳои олмонӣ дар оғози муносибати худ бо юнониён ва латиниҳо дини онҳоро қабул намуданд ва вақте ки голибон ва мағлубон дини ягона доранд ё ин ки дурусттараш голибон дини мағлубонро қабул мекунанд, аллакай низоми туркии тақсими одамон дар асоси дин ба вучуд намеояд (саҳ. 92). Аз ин андешаи Ренан ба хулосае омадан мумкин аст, ки «**умумияти дин**» барои тамоми аҳолии давлат, яке аз меъёрҳои **миллатсозӣ** ба шумор меравад.*

«Дуюм, он ҳолат аст, ки голибон забони худро фаромӯш мекунанд ва бо забони мағлубон гуфтугӯ менамоянд» (саҳ. 92). Ренан дар ин ҷо ҳамчунин қайд мекунад, ки қабिलाҳои истилогари франкӣ, бургундӣ, готӣ, ломбардӣ, норманӣ бо худ занҳои ҳамназди худро кам оварда буданд ва дар ҳоле ки роҳбаронашон занҳои олмонӣ мегирифтанд, вале кӯдакони онҳо дар тарбияи занҳои латинӣ буданд. Аз ин сабаб, забонҳои франкӣ ва готӣ аз байн рафта, ҳама забони латиниро истифода мебаранд. Ин гуна ҳолат танҳо дар Инглистон ба назар намерасад, зеро қабिलाҳои англосаксӣ ҳамроҳи худ занҳои худро оварданд, инчунин қабिलाҳои британӣ фирор мекунанд ва умуман забони латинӣ

дар Бритониё ягон вақт ҳукмрон набуд. Ренан бо зикри ин нукта хулоса менамояд: *«бо тамоми дуруштиаши забткориҳои олмониҳо ва давлати таҳмилнамудаи онҳо бо гузашти асрҳо намунаи беҳтарини миллат гашт»* (саҳ. 92). Аз ин андешаи Ренан ба хулоса омадан мумкин аст, ки *«умумӣ будани забон»* барои тамоми аҳолии давлат яке аз меъёрҳои *миллатсозӣ* ба шумор меравад.

Ренан дар мисоли миллатсозии давлати Фаронса қайд менамояд, ки гарчанде дар ташкили ин кишвар қисмати ками франкҳо ворид гашта бошанд ҳам, дар асри X тамоми аҳолиро фаронсавӣ меномиданд. Фарқият байни мардуми доро ва нодор хеле ҷиддӣ буд, ки онро фарқияти этнографӣ номидан мумкин нест. Ин фарқият дар ҷасурӣ, урфу одат, тарбияи аз насл ба насл гузаранда мебошад, ки ҷавҳари онро ғасбкорӣ ташаккул медиҳад. Низоми бофтае, ки ашрофон бо пайдоишашон ба он вобастаанд, дар асоси хизмати назди шоҳ ташаккул ёфт ва аз асри XIII ба низоми догматикӣ мубаддал гашт. Инро мо дар забткориҳои норманиҳо дида метавонем, гарчанде баъди ду-се насл онҳо аз авом ягон фарқ надоштанд, вале таъсири онҳо ба кишвари забткардашон бо ворид намудани арзишҳо ва мафҳумҳои то он замон дар он ҷо мавҷуд набуда, ба монанди *хислатҳои ҳарбӣ* ва *патриотизм (ватанпарастӣ)* аҳамиятнок аст. Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки аз назари Ренан хусусияти *истилогарии миллат* ва ҳазм шудани ҳалқиятҳои гуногун дар дохили як давлат *хусусияти миллатсозиро* доро аст.

Аз назари Ренан хусусияти *«фаромӯшишавӣ ё ғумроҳии таърихӣ* яке аз омилҳои муҳимми ташаккули миллат мебошад ва барои ин рушди тадқиқоти таърихӣ дар бисёр ҳолат барои миллиятҳо хатаровар аст» (саҳ. 93). Дар ҳақиқат пажӯҳиши таърихӣ далелҳои таҷовузнокро равшан менамояд, ки дар тамоми дигаргуниҳои шароити сиёсӣ вучуд дорад, агарчи мақсади аслии он хеле хуб ҳам бошад. Аз назари Ренан *«ваҳдат дар асоси зӯроварӣ ё таҷовуз ба миён*

меояд, иттиҳоди Фаронсаи Ҷанубӣ ва Шимолӣ ин натиҷаи куштор ва террори тақрибан яқасра аст. Шоҳи Фаронса, ки намунаи идеалии шаффофкунандаи (кристаллизатор)-и миллат дар давоми тақрибан як аср ба шумор мерафт ва беҳтарин ваҳдати миллиро дар таърих ба вуҷуд овард, мақоми худро дар натиҷаи пажӯҳиши аз даст дод ва миллати бунёдкардааш ба ӯ лаънат мефиристад ва ҳоли ҳозир (яъне дар нимаи дуюми асри XIX-Ш.Р.) танҳо одамони бофарҳанг чӣ андоза аҳамиятнок будани амалкарди ӯро медонанд» (саҳ. 93).

Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки ба андешаи Ренан ҷой доштани «*фаромӯшӣ*», «*гумроҳии таърихӣ*» ва «*таҷовуз ё зӯроварӣ*» барои ташаккули *ваҳдати милли* омили муҳим аст ва хусусияти *миллатсозиро* дорад. Ин амал гоҳе бо роҳи зулм ва гоҳе бо роҳи адл намоён мегардад, ки онро дар фарқияти таърихӣ дидан мумкин аст, вале пажӯҳишҳои бештар дар ин соҳа метавонанд ин дасторвардро аз байн баранд.

Ренан дар мисоли хонадони шоҳии Ҳабсбургҳо менависад, ки онҳо барои нигоҳ доштани ҳокимияти худ хусусиятҳои фарқкунандаро дар халқиятҳои тобеъ нигоҳ медоштанд ва инчунин душмании онҳоро бо якдигар дастгирӣ менамуданд. Сиёсати туркии (моделҳои туркии) тақсим намудани мардум дар асоси дин оқибати нохуш дошт ва умуман ба фаношавии Шарқ овард. *Яъне хусусияти миллат дар он аст, ки тамоми фардҳо умумиятҳои зиёд доранд ва онҳо бисёр чизро фаромӯш кардаанд.* Ренан дар мисоли Фаронса менависад, ки имрӯз (яъне дар нимаи дуюми асри XIX-Ш.Р.) фаронсавиро намедонанд, ки онҳо кӣ ҳастанд: алан, бургунд ё вестгот. Гуфта наметавонанд, ки насаби аслии фаронсавӣ доранд, зеро онҳо бисёр чизро фаромӯш намудаанд.

Андешаҳо перомуни ташаккулёбии миллати муосир

Ба ақидаи Ренан «Миллати муосир натиҷаи таърихӣ як қатор далелҳо аст, ки ҳар кадоме дар як самт ҳаракат доранд. Ваҳдат гоҳе аз тарафи хонадони шоҳӣ (Фаронса), гоҳе бо хоҳиши бевоситаи музофотҳо (Ҳуланд, Суис, Белгия), ё бо рӯҳияи умумӣ, ки оҳиста-оҳиста нози феодализмро мағлуб менамуд (Олмон, Итолиё) амалӣ мешавад. Ҳама вақт сабабҳои асосӣ, аз ин ташаккулёбӣҳо пештар ба вуҷуд меоянд. Мо дидем, ки дар рӯзҳои мо чи гуна Итолиё бо вуҷуди мағлубияташ муттаҳид мешуд, вале Туркия бо голибияташ дар ин самт заиф меаист. Ҳар мағлубият Итолиёро ба пеш ва ҳар голибият Туркияро ба ақиб мекашид. Зеро Итолиё миллат буда, Туркия (бо истиснои Осӣи Хурд) миллат нест (сах. 94).

Ренан дар ин иртибот андешаи худро перомуни фаҳмиши мафҳуми миллат дар давлатҳои мухталифи аврупоӣ чунин ибраз менамояд: «Ифтихори Фаронса дар он падид меояд, ки замони Инқилоб мо эътироф кардем, ки миллат бо хоҳиши худ вуҷуд дорад. Мо набояд аз он нигарон бошем, ки дигарҳо ба ин дидгоҳи мо пайравӣ доранд. Принципи миллат принципи мост. Валекин ҳуди миллат чист? Барои чӣ Ҳуланд миллат асту Ҳановер ва Ҳерсогии кабири Парм миллат нестанд? Чӣ гуна Фаронса метавонад худро миллат шуморад, дар он ҳолат, ки принципи ба вуҷуд овардааш аз байн рафтааст? Барои чӣ Суис бо се забон, ду дин ва бо се ё чаҳор қabila миллат асту Тоскана бо якрангиаш миллат нест? Барои чӣ Утриш на миллат, балки давлат аст? Принципи миллият аз принципи наҷод бо чӣ фарқ мекунад? Ба ин суолҳо ҳар як ақли дарккунанда ҷавоб ёфтан меҷӯяд. Корҳои имрӯзаи ҷаҳон бо чунин андешаҳо идора намегарданд, вале одамони андешаманд кӯшиши доранд, ки ба он равшанӣ андозанд, то набоварие, ки бо он ақлҳои зоҳирнок рӯ ба рӯ мешаванд, бартараф гардад (сах. 94).

Ренан дар гузориши худ ақидаи назарияпардозону сиёсатшиносони онвактаро низ қайд мекунад, ки ба андешаи онҳо «*миллат пеш аз ҳама сулола аст, ки он таҷассумгари гасбкориҳои қадима буда, сараввал қабул ва баъдан фаромӯш шудааст... гурӯҳбандии музофотҳо, ки аз тарафи сулолаи шоҳӣ бо ҷанг, бо никоҳ, бо шартнома ба вуҷуд омадааст, бо таназзули сулолаи шоҳӣ аз байн меравад* (сах. 94).

Ба тақвияти ин фикр, Ренан дар мисоли кишварҳои Аврупо андеша меронад, ки онҳо дар асосӣ насабҳои шоҳи миллат шуданд ва дар мисоли Итолиё мегӯяд, ки бо надоштани сулолаи шоҳии ягона, Итолиё дер миллат нашуд. Ин маҳак (яъне вуҷуд доштани сулолаи шоҳӣ) қонуни мутлақ нест ва дар мисоли ташаккули миллати суисӣ ва амрикоӣ (ИМА) иброз медорад, ки дар ташаккулёбии худ онҳо аз принципи сулолаи шоҳӣ истифода накардаанд. Дар инкори мутлақияти миллатсозии сулолаи шоҳӣ, Ренан мисоли Фаронсаро меорад ва саволеро ба пеш мегузорад: яъне то кадом андоза он (яъне сулолаи шоҳӣ) миллӣ буд, ки баъди аз байн рафтани миллати фаронсавӣ боқӣ монд? Ренан хулоса мекунад, ки баъди таърихи тӯлонии азият, инсоният ба рӯҳияи Аттика ба эҳтироми худ, ба ғояҳои ҳуқуқи худ баргашт. Мафҳумҳои «Ватан» ва «Шаҳрванд» мазмуни аслии худро аз сари нав дарёфт намуданд. Ренан ин амалро ба кори ҷарроҳ монанд менамояд ва мегӯяд, ки ин ба кори физиолог монанд аст, яъне тани мурдаи дил ва зеҳн надоштаро ба ҳолати аввалияаш баргардонд. Ба назари Ренан *рӯҳияи Аттика* ва *эҳтиром ба худ* ва *ҳуқуқи худ*, яке аз омилҳои муҳимми *миллат* ба шумор меравад ва дар ҳамин замина *миллат* ташаккул меёбад ва ҳамчунин дар ташаккул ва бунёди миллат нақши сулолаи шоҳӣ дар мисоли кишварҳои аврупоӣ калидӣ аст, агарчи бе ин принцип низ миллат вуҷуд дошта ва ташаккул ёфта метавонад. Яъне дар самти миллатсозӣ Ренан ба ҷой надоштани қонуниятҳои мутлақ боварӣ дорад.

Принципи кӯҳнаву нав ва омилҳои «муҳимми» миллатсоз

Ба андешаи Ренан, *«миллат бе принципи сулолаи шоҳӣ низ метавонад вучуд дошта бошад. Ва ҳатто миллатҳое, ки аз тарафи сулолаҳо бунёд ёфтаанд, метавонанд аз онҳо ҷудо шаванд ва боз ҳамчун миллат боқӣ монанд»* (саҳ. 95).

Ренан бар он назар аст, ки *«дар замони муосир (нимаи дуюми асри XIX - РШ) мумкин нест, ки принципи кӯҳна дастгирӣ ёбад, зеро он танҳо ҳуқуқи шоҳзодаҳоро (сулолаҳои шоҳӣ) ба назар мегирад. Ба ғайр аз ҳуқуқи сулолаҳои шоҳӣ боз ҳуқуқи миллат вучуд дорад. Дар кадом меёр ин ҳуқуқи милли асос меёбад? Бо кадом хусусият шинохта мешавад? Аз кадом далели даркишаванда бармеҳезад?»* (саҳ. 95). Бо гузоштани чунин суолҳо Ренан ба баррасии омилҳои муҳимми миллатсоз оғоз мекунад ва ҳар яки онро дар алоҳидагӣ шарҳ медиҳад.

Якум, наҷод. Яке аз нишонаҳои миллатро *наҷод* номида мумкин аст. Тақсимои сунъӣ дар замони феодализм ва оила барпокунии шоҳзодаҳо ва нишастҳои дипломатҳо абадӣ нестанд. Устуворият ва доимиятро танҳо наҷоди халқҳо доро аст, ки аз он ҳуқуқ ва қонуният бармеояд. Аз рӯи ин назария оилаи олмонӣ метавонад тамоми аъзои парокандаи худро сарчамъ намояд, ҳатто дар он ҳолате, ки дигарҳо (яъне дигар давлатҳои олмонӣ) онро намехоҳанд. Дар ин ҷо ҳуқуқи олмоният нисбат ба ин ё он музофот болотар аз ҳуқуқи бошандагони ин музофот аст. Дар ҳамин ҷо ҳуқуқи аввалия, ки ба монанди ҳуқуқи «илоҳӣ» ва шоҳӣ аст, ба вучуд меояд ва ҷои принципи миллатро принципи этнографӣ мегирад. Ва ин ҳолат аз назари Ренан барои тамаддуни Аврупо хатаровар буда, метавонад таҳдидҳо ва қурбонии зиёдро ба вучуд оварад.

Ренан аз таърих мисолҳо оварда, қайд мекунад, ки ягон миллати кишварҳои Аврупо наҷоди умумӣ надорад ва дар мисоли Фаронса хулоса менамояд, ки *«фаронсавӣ бо роҳбарии шоҳи Фаронса аз дохили оташдоне баромадааст,*

ки халқиятҳои гуногун ба ҳам омехта карда шудаанд» (саҳ. 97). Ҳамчунон ба ақидаи Ренан «миллатҳои пешсафи Аврупо миллатҳои мебошанд, ки хуни омехта доранд» (саҳ. 98). Дар зимн, Ренан умумияти хунро низ зери танқид гирифта, ба ҷой доштани миллат дар асоси хуни ягона зид мебарояд ва қайд мекунад: «Таърихи инсоният бо вижагии худ аз зоология фарқи ҷиддӣ дорад. Ба монанди хояндаҳову гурбаашаклҳо дар таърихи инсоният наҷод аҳамияти куллиро надорад. Барои ҳамин ғайришумон аст, ки бо дидани косахонаи сари одам муайян намуд ва гуфт, ки «ту аз хуни мой... ва ба мо тааллуқ дорӣ». Ба ғайр аз симои антропологӣ боз ақл, адолат, ҳақиқат ва зебӣ вуҷуд дорад, ки барои ҳама одамон ягона аст» (саҳ. 98).

Ренан хушдор медиҳад, ки сиёсати этнографӣ хеле нозук аст, агар дастовардҳои он имрӯз ба ғоидаи мо бошад, фардо метавонад зид шавад. Дар бобати тадқиқотҳои этнографӣ пешниҳод менамояд, ки онро барои ҳама фаромӯш кардан беҳтар аст. Ренан мегӯяд: «ман этнографияро дӯст медорам вале намеҳохам, ки он дар сиёсат амалӣ шавад» (саҳ. 98). Дар асоси назарҳои дар боло иброзгашта хулоса намудан мумкин аст, ки Ренан умумияти **наҷодро** дар ташаккули миллат муҳим намешуморад.

Дуюм, забон. Забон хусусияти иттиҳод карданро дорад вале онро таҳмил наменамояд. Ренан мегӯяд: «ИМА ва Инглистон (инглисӣ), Амрикои Лотинӣ ва Испания (испанӣ) бо як забони воҳид ҳарф мезананд, вале миллати воҳидро ташкил намедиханд. Аммо Суис бо 3 ё 4 забони худ миллатро ташаккул медиҳад, зеро ин амал дар инҷо бар асоси розигии умумии қисматҳои (халқиятҳои) гуногунаш сураат гирифтааст» (саҳ. 98).

Дар инсон унсури болотар аз забон аст, ки онро Ренан **хоҳиш** менамояд. Хоҳиши Суис барои иттиҳод новобаста аз гуногунии забон далели муҳим аз он аст, ки умумияти забон бо зулм таъмин карда мешавад. Ин нуктаро Ренан дар асоси таърихи Фаронса нишон медиҳад ва қайд менамояд,

ки аҳамияти сиёсии забонро бо ин далел тарҷеҳ медиҳанд, гӯё он нишондиҳандаи наҷод бошад, ки комилан хатост. Вай дар асоси таърихи миллиятҳои аврупоӣ, яҳудӣ, арабӣ, мисрӣ ин нуктаро исбот менамояд. Аз назари Ренан *«забонҳо бунёдеёфтагони таърих буда, маълумоти камтаринро дар бобати хуни одамони бо онҳо сӯхбаткунанда медиҳанд»* (саҳ. 98) ва чунин хулоса мекунад, ки ҳарф задан бо забон нишондиҳандаи наҷод буда наметавонад. Дар асоси назарҳо дар бобати забон, ки дар боло баён гашт, хулоса намудан мумкин аст, ки Ренан умумияти **забонро** дар ташаккули **миллат** муҳим намешуморад.

Сеюм, дин. Ба андешаи Ренан дин низ омили ташаккулдиҳанда ва муайянкунандаи миллат нест, зеро дин бо мавҷудияти гурӯҳи иҷтимоӣ вобастагӣ дошт. Гурӯҳи иҷтимоӣ дар навбати худ калоншавии оиларо мемонад ва дар он анъана ва дин – анъанаи оила буд. Ренан дар мисоли таърихи Афина ва дигар кишварҳо муҳим набудани динро исбот менамояд ва бо истифода аз воқеияти Аврупои замони ҳуша қайд мекунад, ки дин аллакай кори шахсӣ аст, зеро имрӯз кишварҳои пурра католикӣ, протестантӣ вучуд надорад ва одам метавонад, фаронсавӣ, инглиз ва олмонӣ бошад дар ҳолате, ки динаш католикӣ, протестантӣ ва яҳудӣ аст. Дар асоси ин назар хулоса намудан мумкин аст, ки Ренан умумияти **динро** дар ташаккули **миллат** муҳим намешуморад.

Чорум, манфиат. Аз назари Ренан умумияти манфиат низ хусусияти миллатсозӣ надорад. Дар ин замина Ренан савол мегузорад, ки оё дар асоси умумияти манфиатҳо миллат шудан мумкин аст? Ва ҷавоб медиҳад, ки не. *«Умумияти манфиат ба шартномаҳои тиҷоратӣ оварда мерасонад. Миллият аз назари Ренан ин як тарафи эҳсосот аст – он дар як вақт ҳам рӯҳ ва ҳам тан мебошад, лекин Ватан буда наметавонад»* (саҳ. 100). Дар асоси ин андеша хулоса намудан мумкин аст, ки Ренан умумияти **манфиатро** дар ташаккули **миллат** муҳим намешуморад.

Панҷум, ҷуғрофиё ва талаботҳои ҳарбӣ. Ҷуғрофияро бештар ҳудудҳои табиӣ меноманд, ки он дар тақсимои миллатҳо зарур буд. Ҷуғрофиё омили муҳими таърих аст. Андешае, ки миллат метавонад танҳо дар ин ҳудуд зиндагӣ кунад, ҳеле тааҷҷубовар аст. Ин нукта доктринаи ғасбкори ҳимоя мекунад ва дар асоси он ҷангҳои давомдор барои баромадан ба ҳудудҳои табиӣ сафед ва талаботҳои ҳарбӣ низ зарур мешуморанд. Бар ҳилофи он чунин назар дорад: «*миллат на гурӯҳе, ки бо намуди сатҳи замин муайян карда мешавад, балки принципи руҳӣ, натиҷаи душвориҳои ҷарфӣ таърихӣ ва оилаи руҳӣ мебошад*» (саҳ. 101).

Дар асоси назарҳои дар боло баёншуда, ҳулоса намунадан мумкин аст, ки Ренан **ягонагии ҷуғрофиё ва талаботҳои ҳарбӣ** дар ташаккули **миллат** муҳим намешуморад.

Миллат ҳамчун рӯҳ ва принципи маънавӣ

Ренан дар иртибот ба ақидаҳои дар боло қайд намунадаш барои натиҷагирӣ чунин меғӯяд: «*Мо дидем, ки наҷод, забон, манфиатҳо, ҳамтабории динӣ, ҷуғрофиё ва талаботҳои ҳарбӣ барои бунёди чунин принципи маънавӣ (яъне миллат) нокифоя аст. Боз чӣ лозим аст?*» (саҳ. 101) ва ба андешаронии ниҳоянаш оғоз мебахшад: «*миллат рӯҳ ва принципи маънавист. Ин ду моҳияти ягона доранд ва рӯҳ ва моҳияти маънавиро ташаккул медиҳанд. Яке дар гузашта, дигаре дар оянда. Яке доштани ёддошти бою мероси умумӣ, дигаре розигии умумии ҳамроҳ зистан ва дар ҳамҷоягӣ истифода намудани мероси тақсимнашавандаро дорад... Миллат... натиҷаи талошҳои давомдор, қурбониҳо ва ҳудфидоҳои мебошад. Ибодати аҷдодон аз ҳама қонунарин аст, зеро онҳо моро ингунае, ки ҳоло ҳастем бунёд карданд. Гузаштаи пурифтиҳор, одамони бузург – сармояи муҳимест, ки дар асоси он идеяи миллии ташаккул меёбад. Доштани шараф дар гузашта ва хоҳиши дар оянда, нишон*

додани амалкардҳои олӣ ва ҳамчунин дар оянда хостани онҳо шароити асосӣ барои миллат будан мебошад» (саҳ. 101).

Ба андешаи Ренан азияти умумӣ муҳимтар аз ғолибият аст, зеро азият ӯҳдадориро пеш меоварад, азият ҳаракати умумиро ба вучуд меорад. Барои ҳамин: *«инсон на гуломи наҷод, на забон, на дин, на ҷараёни дарёҳо ва на рафти қаторкӯҳҳо мебошад. Ҷамъи зиёди одамон бо ақли солим, ки аз тахти дил хоҳони бунёди шуури маънавӣ ҳастанд, миллат номида мешаванд»* (саҳ. 103).

Миллат аз ризоияти устувор бар ҳиссиёти қурбонӣ иборат аст, ки дар гузашта кор кардаву дар оянда мекунанд. Миллат хусусияти гузаштaro дошта, маънии дар асоси хоҳиш давом додани зиндагии якҷоя дар ояндарo дорад. Вучуд доштани миллат таҳкими абадияти ҳаёт аст. Хоҳиши миллат ягона маҳаки қонунӣ аст, ки бояд ба он ҳамеша баргашт.

Хулоса

Ренан аз ҷумлаи мутафаккирони камшуморе мебошад, ки андешаҳои дар бобати миллат бо гузашти вақт аҳамияти худро гум намеkunанд. Ӯ пешниҳод менамояд, ки миллат ҳамчун рӯҳ ва принсипи маънавӣ дар асоси розигии бо ҳам зистан фаҳмида шавад. Омили маҷбуркунӣ ва ба ин раванд зӯран шомил намудан аз рӯи андешаи ӯ ба устувории миллат халали ҷиддӣ мерасонад. Ӯ аз аввалин мутафаккироне аст, ки омили наҷод, забон, дин, манфиат, ҷуғрофиёи зист, талаботҳои ҳарбиho ҳамчун нишонаҳои миллат инкор намуда, далелҳои худро бо истифода аз таърих ва воқеияти Аврупо ва дунёи замони худаш меорад. Албатта фикру андешаҳои Ренан дар ҳуди навиштаи зерин ба ҳамдигар зид мебароянд ва барои дидану татбиқ шудан дар ҳаёти воқеӣ хеле мушкиланд. Бо вучуди ин, Ренан яке аз аввалин намояндагони равияи конструктивизм дар миллатшиносӣ ба шумор меравад ва худро тарафдори

миллати шахрвандӣ (этатизм) иброз медорад. Новобаста аз камбудихо ва норасоихое, ки дар андешаронии Эрнест Ренан дар бобати миллат ва миллатсозӣ чой доранд ва он танҳо аз контексти таърихи Аврупо баён гаштааст, ин афкор барои муҳаққиқони миллат, миллатгарой ва давлати миллӣ қобили омӯзиш аст.

Манбаъ:

Ренан Э. Что такое нация? // Ренан Э. Собрание сочинений в 12-ти томах. Перевод с французского под редакцией В.Н. Михайловского. Т.6. Киев, 1902. С.87-103.

Маводи аслиро дар суроғаи зерини саҳифаи интернет дарёфт намудан мумкин аст:

http://www.hrono.info/statii/2006/renan_naci.html

БОБИ II.
ЭНТОНИ ГИДДЕНС
«ХУСУСИЯТҲОИ ДАВЛАТИ КЛАССИКӢ ВА
МУОСИР»

Ҳолнома

Барон Энтони Гидденс (ба англисӣ **Baron Anthony Giddens**) сотсиологи шинохтаи инлис 18 январи соли 1938 дар шаҳри Лондони Инглистон ба дунё омадааст. Бакалавриро дар донишгоҳи Ҳалл соли 1959 хатм намуда, дараҷаи магистриро дар Мактаби Лондонии иқтисод ва илмҳои сиёсӣ дарёфт мекунад. Рисолаи докториро соли 1974 дар донишгоҳи Кембрич Ҳимоя намуда, аз соли 1987 профессори донишгоҳи мазкур ба шумор меравад. Солҳои 1997-2003 вазифаи директори Мактаби Лондонии иқтисод ва илмҳои сиёсиро ба зимма дошт. Аз ҷумла мушовири Сарвазири Бритониё Тони Блэр ба шумор мерафт. Соли 2002 ба ҷоишаи шоҳзода Астурия дар қисми илмҳои иҷтимоӣ сарфароз гаштааст. Муаллифи 34 китоб ва бештар аз 200 мақола мебошад.

Тезисҳои асосӣ

Энтони Гидденс дар боби X китоби худ «Сотсиология» ба масъалаи таҳаввули давлат назар меандозад ва вобаста ба таҷрибаи ҷаҳонӣ нуктаҳои муҳими рушди онро вобаста ба дигар шудани имконият, восита, усулҳои идоракунии ва моҳияти он таҳлил менамояд. Энтони Гидденс бар он назар аст, ки инсоният аз оғози таърих то кунун се модификатсияи давлатро аз сар гузаронидааст. Ҳар яки он дар давраҳои муайян рушд намуда, вобаста ба амри замон табиати қудрати худро муайян менамуданд. Бо нишон додани се таҳаввули давлат Энтони Гидденс хулоса менамояд, ки **давлати миллӣ, ин шакли сеюм ва ҳоли ҳозир** **ниҳони давлат аст (инро ӯ шакли муосири давлат ном**

мебарод-Ш.Р. сах. 291). Аз назари Энтони Гидденс ҳамаи давлатҳои муосири дунё давлати милли мебошанд.

Ҳоло мехоҳем бевосита ба баррасии навиштаи Энтони Гидденс гузарем ва назари ӯро нисбат ба таҳаввулоти давлат инъикос намоем.

Чамъиятҳои бедавлат

Энтони Гидденс андеша дорад, ки дар муддати зиёди таърихи инсоният давлат вучуд надошт. Дар давраи шикорчиён, чамъоварони ибтидоӣ ва ҷамоатҳои хурди кишоварзӣ мақомоти махсуси ҳокимияти сиёсӣ дида намешуд. Бо вучуди ин, дар **ҷамъиятҳои бедавлат** (сах. 289) ягон бесарусомонӣ ба вучуд намеомад, зеро роҳу воситаҳои дигаре мавҷуд буд (механизмҳои ғайрирасмӣ идоракуни. сах. 289), ки бо истифода аз он қарорҳои муайянқунандаи тақдири ҷамоат қабул мегаштанд ва баҳсҳои мавҷуда ҳаллу ҷасли ҳудро меёфтанд. Одатан қарорҳо дар доираи гурӯҳҳои оилавӣ қабул мегашт ва агар дар ин ҷо якдигарнофаҳмӣ ба вучуд меомад, он боз ба қисмати хурд тақсим мегашт.

Дар дигар ҷомеаҳои хурди фарҳангӣ унсурҳои муттамарказии сиёсӣ пайдо мегардид, вале давлати ҳақиқӣ ташаққул намеёфт. Дар ин ҷомеаҳо ҳоким вучуд дошт ва ҳама аҳолии боқимонда ӯҳдадор буданд, ки ба он итоат кунанд. Худи ҳокимон аз рӯи анъана одами ҳарбӣ ё роҳиб ва ё ҳам ину ҳам он буданд. Онҳо ҳуқуқи даъвати зертобеони ҳарбиरो барои дастгирии қарорҳои худ доштанд. Одатан пешво бо кумаки шӯро ва ё наздиконаш ҳукм меронд.

Чамъиятҳои давлатӣ (тамаддунҳои анъанавӣ)

Дар ин гуна ҷамъиятҳо ҳокимон ба шоҳон ё императорон мубаддал гаштанд, ки дарбор ва қасрҳои боҳаша-матро ниғаҳ медоштанд. Онҳо лашкарро барои таъмини оромӣ байни мардум ва васеъ намудани ҳудудҳои худ истифода мебуданд ва тахти фармони хеш ниғаҳ

медоштанд. Шахсони расмиро таъин менамуданд, ки барои иҷро намудани корҳои ҳаррӯзаи идорӣ машғул буданд. Инчунин судҳои махсусгардонидашударо ташкил мекарданд, ки барои бурдани ҳақмот ва ҷазо додани ҷинояткорон истифода мегашт.

Давлатҳои анъанавӣ ва давлатҳои муосир якчанд хусусиятҳои умумиро соҳибанд. Хусусияти фарқкунандаи давлат дар дастгоҳи сиёсии он (мақомоти ҳукумати, дарбор, парлумон, конгресс ва ҳамчунин ҳадамоти расмӣ шаҳравандӣ) таҷассум мегардад, ки ба воситаи он идоракунии ин *ҳудуд* (сах. 289) ба анҷом мерасад. Ин мақомоти ҳокимият аз тарафи *низоми ҳуқуқии бунёдӣ* (сах. 289) тақвият меёбанд ва барои амалӣ намудани сиёсати худ, метавонанд аз қувва истифода баранд.

Энтони Гидденс дар ин ҷо тахмин менамояд, ки бо баррасии алоҳидаи ҳар як хусусиятҳои давлат, тасаввуроти дақиқи табиати ҳокимияти давлатӣ ҳувайдо мегардад.

Се хусусияти асосии давлат

Ба андешаи антропологҳо ва бостоншиносон дар оғози таърихи инсоният аксарияти ҷомеаҳо бедавлат буданд ва мафҳуми давлат барои онҳо умуман рост намеомад. Аммо бархе аз олимон дар бобати мавҷуд набудани «*ҳукумат*» ва «*сиёсат*» мавқеъҳои гуногунро ҷонибдорӣ менамоянд ва андешаҳои зидро тарафдоранд. Зеро дар кадом ҷомеае набошад ин унсурҳо бо зухуроти дигар иваз мешуданд ва дар шакли гуногун ҷой доштанд. Аз ин рӯ, Энтони Гидденс пешниҳод менамояд, ки ба ҳайси хусусияти якум «*давлат*» ва «*сиёсат*» (сах. 290) истифода гардад, ки дар худ падидаҳои гуногунро муттаҳид месозад.

Хусусияти якум ин дастгоҳи сиёсӣ мебошад. Дар навиштаи худ Энтони Гидденс мафҳуми «ҳукумат»-ро ҳамчун фаҳмиши қабули доимии қарорҳо ва фармонҳои сиёсӣ аз тарафи шахсони расмӣ дар дастгоҳи сиёсӣ истифода менамояд. Ба ин шахсони расмӣ, шохонун императорон ва

дарбориёни онҳо, намояндагони интихобшудаи ҳокимият ва хизматчиёни давлатиро метавон дохил кард. Энтони Гидденс қайд менамояд, ки: *«агар мо дар бобати ҳукумат сӯҳбат намоем, мо пеш аз ҳама худӣ раванди идоракунӣ ва ҳукуматро дар назар дорем, яъне дастгоҳи мансабдоронро, ки ба ҳаракатҳои идоравӣ ҷавобгар ҳастанд»* (сах. 290).

Дар ин иртибот Энтони Гидденс сиёсатро чунин таъриф менамояд: *«Сиёсат воситае мебошад, ки ба он қудрат барои амалӣ намудани мақсадҳои худ даст мезанад ва мазмунӣ асосии фаъолияти ҳукуматро таҷассум менамояд»* (сах. 290). Соҳаи сиёсат метавонад фаротар аз институтҳои давлатӣ бошад. Имрӯзҳо воситаҳои гуногуне мавҷуданд, ки аз он шахсони берун аз дастгоҳи ҳукуматӣ қарор дошта, барои таъсиррасонии худ ба равандҳои сиёсӣ, истифода менамоянд. Аз назари Энтони Гидденс ба он ҳаракатҳои ҷамъиятӣ, ки дар ҷомеаҳои муосир ҷой доранд, дохил мешаванд. Онҳо фаъолияти худро берун аз ҷаҳорҷӯби қабулгардидаи сиёсӣ ба роҳ монда, кӯшиш менамоянд, ки ба ҳукумат фишор оранд ва ё онро сарнагун намоянд.

Хусусияти дуюм ин ҳудуд мебошад. Ҷамоатҳои шикорчӣён ва ҷамъоварон ҳудуди муайяни қайдшуда надоштанд. Онҳо дар фазои васеъ ҳаракат менамуданд. Ҷамоатҳои хурди кишоварзӣ нисбат ба дигарон ба замин рабти наздик доштанд. Вале онҳо фаҳмиши дақиқи марзро надоштанд, ки онҳоро аз дигар гурӯҳҳо ҷудо намояд. Бо пайдо шудани мақомоти ҳокимияти сиёсӣ ҳудудҳое, ки онҳо идора менамуданд, мушаххас мегардад. Дар фарқият аз шаклҳои пешини ҷамъият, давлат хусусияти зоҳиршавандаи ғасбкоронаро дошт. Дар ҳар ҷое, ки ҳокимон имконияти ғасб намудани ҳудуди нав ва бо ин роҳ васеъ намудани фазои таъсири худро медиданд, ҳатман аз он истифода мекарданд.

Хусусияти сеюм ин «қонун» ва «истифодаи қувва» мебошад. Низоми ҳукукӣ дар ҷое ҷой дорад, ки фардҳои махсус

барои иҷрои адолати судӣ фаъолият доранд. Дар ҷамоатҳои нисбатан бузург низоъ бо роҳи ҷамъи одамон ва ё гурӯҳҳои оилавӣ ҳал мегашт. Дар чунин ҷомеаҳо гурӯҳи махсусе, ки ба дӯши худ танзим ва ӯҳдадории истифодаи қувва ва ҳимояи қарорҳои ҷамоатро мегирифт, дида наместавад. Дар ҳолатҳои гуногун масъалаи адолати судиро ба дасти худ оила ё гурӯҳи ақрабо мегирифтанд, ки ба огози қасоси хунӣ оварда мерасонид. Вале бо рушди давлат, низоми махсусгардонидашудаи ҳуқуқӣ ба вучуд меояд, яъне қонун ва судҳои низомнокшуда, ки аз ҳуқуқи истифодаи қувва бархурдор буданд, онро дар ҳолати сарпечӣ аз қарорҳои қабулшуда, истифода мекарданд.

Дар давлатҳои анъанавӣ одатан фарқияти ҷиддӣ байни амалкард ва функсияи артиш ва қувваҳои махсусгардонидашудаи полис дида намешуд ва дар бисёр ҳолатҳо барои иҷрои қарорҳои қонунӣ қувваи артиш истифода бурда мешуд.

Давлатҳои муосир

Чуноне ки дар қисмати «тезисҳои асосӣ» қайд намуда будем, Энтони Гидденс ҳамаи давлатҳои муосирро ба гурӯҳи давлатҳои миллий ворид менамояд. Дар тафсири ин давлатҳо чунин андешаро баён мекунад: *«ҳамаи давлатҳои муосир давлатҳои миллий мебошанд. Давлатҳои миллий ба талаботҳои, ки дар боло дар бобати муайян намудани мафҳуми давлат оварда шуданд, ҷавобгӯянд. Онҳо дорои дастгоҳи ҳукуматӣ, ҳудуди муайян, маҷмӯи ташаккулёфтаи қонунҳо буда, ҳуқуқи назорат аз болои қувваҳои мусаллаҳро доранд»* (сах. 291). Вале ба андешаи Энтони Гидденс давлатҳои муосир аз давлатҳои анъанавӣ бо чанд хусусияти назаррас фарқи ҷиддӣ дорад. Дар доираи ин андешаҳо яъне Энтони Гидденс критерияҳои муайянкунии давлати миллиро пешниҳод менамояд:

Якум, ҳудудҳои идорашавандаи давлатҳои анъанавӣ ҳама вақт номуайян буд, ҳукумати марказӣ қудрати

назорати пурраи онро надошт. Мафхуми «соҳибхитиёрӣ», ки мазмуни аз тарафи ҳукумат идорашавии ҳудуди мушаххас бо марзҳои муайянро дорад ва дар доираи он қудрати олии ба ҳисоб меравад, ба хусусияти аслии давлатҳои анъанавӣ рост намеояд. Дар навбати худ ҳамаи давлатҳои миллӣ ташаккулифта ва соҳибхитиёранд (саҳ. 291).

Дар ин ҷо бояд қайд кунем, ки аз назари Энтони Гидденс соҳибхитиёрӣ, яъне мушаххас будани ҳудуди марз, қудрати олии шинохта шудани ҳокимият яке аз асосҳои муайянкунандаи давлати муосир, яъне давлати миллӣ мебошад.

Дуюм, дар давлатҳои анъанавӣ, ки аз тарафи шоҳ ё император идора мегашт, аксари аҳолии намедонистанд ва тавачҷӯҳ ҳам намекарданд, ки аз тарафи кадом ашхос идора мешаванд. Одатан, танҳо синфҳои пешсаф ё гурӯҳи одамони доро тааллуқияти ҳудро ба ҷамъияте, ки аз тарафи кадом як фард идора мегашт, ҳис менамуданд. Дар давлатҳои миллӣ бошад, бар хилофи боло, аксарияти одамон, ки дар доираи марзҳои низоми сиёсӣ зиндагӣ мекунанд, **шаҳрванд** (саҳ. 291) ҳисобида мешаванд ва ҳуқуқҳо ва ўҳдадорӣҳои умумиро соҳибанд. Инчунин тааллуқияти ҳудро ба **миллат** (саҳ. 291) қоилад. Гарчанде ки дар дунёи муосир одамон мавҷуданд, ки ғурезагони сиёсӣ ва ё шахсонӣ бешаҳрвандӣ ҳисоб мешаванд, аксарияти одамон ҳудро ба ин ё он миллат ё низоми сиёсии миллӣ тааллуқ медонанд ва ин гуна ҳувиятро соҳибанд.

Аз ин бармеояд, ки аз назари Энтони Гидденс институти шаҳрвандӣ, доро будани ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои умумӣ, доштани ҳувияти миллӣ ё тааллуқ донишманди худ ба низоми сиёсии миллӣ хусусияти умумичаҳонӣ буда, ҳамчун омилҳои фарқкунандаи давлати миллӣ баромад менамояд ва ҳамчунин дар маҷмӯъае яке аз асосҳои муайянкунандаи давлати миллӣ ба шумор меравад.

Сеюм, падид омадани давлатҳои миллӣ бо болоравии миллатгароӣ таҷассум мегардад. Дар иртибот ба ин суҳбатҳои худ Энтони Гидденс чунин таърифи миллатгароиро пешниҳод менамояд: «*Миллатгароиро ҳамчун ҷамъии рамзҳо ва*

бовариҳо муайян намудан мумкин аст, ки фардро бо ҳиссиёти ҷазб будан ба умумияти воҳиди сиёсӣ таъмин мекунад. Аз ин ҷо фардҳо ҳиссиёти ифтихор бо тааллуқ доштан ба «инглисҳо», «америкониҳо» ва «фаронсавиҳо»-ро ҳис менамоянд» (сах. 291). Давоми фикри худро чунин баён мекунад: «Одамон ҳамеша тааллуқ доштани худро ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ, масалан оилавӣ, кланӣ ё динӣ ҳис менамуданд. Вале миллатгарой бо рушди давлати муосир ба вуҷуд омада, ҳамчун воситаи асосии баён намудани эҳсоси ваҳдат ба умумияти соҳибхитиёрӣ мушаххас гардидааст» (сах. 291).

Дар дунёи муосир иродатмандӣ ба манфиатҳои миллӣ на ҳама вақт бо марзҳои мушаххасгаштаи давлатӣ муайян мегардад. Аксарияти давлатҳои миллӣ дар асоси ҷомеаҳои гуногун бунёд ёфтаанд, ки ҳар кадоме решаҳои гуногунро доранд. Барои ҳамин *миллатгароии маҳаллӣ* (сах. 291) бар муҳолифати он гурӯҳҳои миллӣ пайдо мегашт, ки онҳо афзалиятро бо ташкил шудани давлат соҳиб мегаштанд. Масалан, дар Бритониёи Кабир миллатгароии шотландӣ ва уэльсӣ ҳамчун ҷавоб ба ташаккулёбии «хуввияти бритониёӣ» пайдо гардидааст. Гарчанде муносибат байни давлати миллӣ ва миллатгарой хеле мушкил аст, вале дар табиати пайдоиши онҳо равандҳои умумӣ ниҳон мебошанд (сах. 292).

Энтони Гидденс андешаҳои дар боло гуфтаашро хулоса намуда, мафҳуми давлати миллиро чунин баён менамояд: «Давлати миллӣ дорои *дастгоҳи сиёсӣ* буда, соҳиби ҳуқуқҳои шинохтанишудаи соҳибхитиёрӣ дар *марзҳои мушаххасшудаи ҳудудаш* аст. Он имконият дорад даъвои худро ба соҳибхитиёрӣ ба воситаи *қувваи ҳарбӣ* таъмин намояд. Аксарияти шаҳрвандони он назари мусбатро бо *тааллуқ доштан ба ин ваҳдати миллӣ* ҳис мекунанд» (сах. 292).

Хулоса

Энтони Гидденс дар қисмати «Сиёсат, Ҳукумат ва Давлат»-и китоби худ кӯшиш намудааст дар бобати табиати давлатҳои муосир, бо ибораи хуша давлати миллӣ, андешаашро баён намояд. Барои фаҳмо гаштани мавқеи худ ва ба воқеият наздик будани назарияҳои пешниҳодгашта, муаллиф модификатсияи давлатро нишон дода, давлати миллиро

хамчун натиҷаи рушдѐбии институти давлат арзѐбї намуда-
аст. Чаҳор меѐре, ки вай дар таърифи давлати миллї пеш-
ниҳод мекунад ба аксарияти давлатҳои ҷаҳонї хос буда,
онҳоро ҳамчун натиҷаи рушди фаҳмишҳо дар бораи давлат
низ номидан мумкин аст. Энтони Гидденс давлати миллї ва
миллатгароиро ҳамчун натиҷаи як раванд арзѐбї намуда, ху-
сусиятҳои фарқкунандаи онҳоро дақиқ нишон надодааст ва
дар бештари андешаҳои ба хусусиятҳои зоҳирии давлат ва
миллат назар намуда, масъалаҳои ҷавҳарии онро сарфи
назар менамояд. Новобаста аз чунин костагї, андешаҳои Эн-
тони Гидденс дар бобати давлати миллї ва миллатгарой бо
мухтасарї ва то андозае универсализми худ, қобили омӯзиш
аст.

Манбаъ:

Энтони Гидденс, Социология; Науч. ред. В. А. Ядов; Общ.
ред. Л. С. Гурьевой и Л. Н. Иосилевича; [Пер. В. Малышенко и
др.] Москва: Эдиториал УРСС, 1999

Қисмати истифодагаштаи китобро дар суроғаи зерини ин-
тернет метавонед пайдо кунед:

[http://www.gumer.info/bibliotek Buks/Sociolog/gidd/10.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/gidd/10.php)

Матни пурраи китобро суроғаи зерини интернет метавонед
дастрас кунед:

[http://www.gumer.info/bibliotek Buks/Sociolog/gidd/](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/gidd/)

БОБИ III.
ЮРГЕН ҲАБЕРМАС
«МАФҲУМИ ДАВЛАТИ МИЛЛИИ АВРУПОЙ»

Ҳолнома:

Юрген Ҳабермас (ба олмони **Jürgen Habermas**) файласуф ва сотсиологи шинохтаи олмонӣ соли 1929 дар шаҳри Дюселдорф ба дунё омадааст. Аз соли 1964 профессор дар донишгоҳи шаҳри Франкфурти назди Майн интиҳоб мегардад. Намояндаи равияи неомарксизм ва мактаби Франкфурт мебошад. Таъсири андешаҳои Хоркхаймер ва Адарноро дар худ ҳис намудааст. Солҳои 60-уми асри гузашта, дар бораи бӯҳрони иҷтимоии Аврупо мулоҳиза ронда, ба масъалаи ҳамкирдорӣ (interaction) назар менамояд ва шартҳои раҳонидани ҷомеа аз бӯҳронро пешниҳод мекунад. Асарҳои асосии Ҳабермас инҳоянд: *Technik und Wissenschaft als Ideologie*. Fr/M, 1968; *Zur Logik der Sozialwissenschaften*. Fr./M., 1982;

Тезиси асосӣ:

Ҳабермас дар мақолаи худ: «Давлати миллии аврупоӣ: дастовардҳо ва маҳдудияти он. Оид ба гузашта ва ояндаи соҳибхитиёрӣ ва шаҳрвандӣ» чунин андешаро баён менамояд: давлати миллии дар Аврупо баъди инқилобҳои Фаронса ва Амрико падид омад ва пас аз шикасти низоми истеъморӣ ва аз байн рафтани империяҳои кӯҳан иқтисодии худро пурзӯр намуда, насли сеюми давлатҳои миллиро ба вучуд овард, ки ин раванд баъди пош хӯрдани империяи Шӯравӣ то ҳол давом дорад. Давлати миллии аз нигоҳи Ҳабермас ду падидаи ҷамъиятӣ, яъне миллат ва давлатро бо ҳам пайваست намуд. Аз назари Ҳабермас давлатҳои миллии аврупоӣ дар асри XX ба чунин дараҷа расидаанд, ки дар натиҷа муносибатҳои иқтисодии капитализм ба зинаи нави инкишофи муносибатҳои байналмилалӣ оварда расонид. Ҳабермас раванди мазкурро бо мафҳумҳои

«чаҳонишавӣ» ва «Multiculture» (бисёрфарҳангӣ) ифода менамояд. Чаҳонишавӣ барои давлатҳои аврупоӣ озмоиши ҷиддиеро ба пеш гузошт, ки яке аз меваҳои он пайдошавии равандҳои номатлуб мебошад, ки ба тамоми давлатҳои ҷаҳон таъсири худро расонида истода аст. Пеш аз ҳама чаҳонишавӣ ба пайдошавии қишри нави ҷомеа, ки онро «партовҳои ҷомеавӣ», яъне «маргиналҳо» (партовҳои иҷтимоӣ) меноманд, вобаста мебошад ва онҳо аз тарафи худ барои давлатҳои миллии аврупоӣ хатари амниятиро ба вуҷуд овардаанд. Ин гуна инсонҳо, ки аз ҳуқуқҳои сиёсии худ маҳрум мебошанд, бо ҳолати худ шаҳрвандонро ба тарс овардаанд. Таҳдиди дигар, ки масъулиятнокии қори давлатҳои миллии аврупоиро дар замони ҳозира тамоман заиф кардааст, ин танзими муносибатҳои дохилии ҷомеавӣ ва иқтисодӣ мебошад. Раванди мазкур бевосита аз ширкатҳои фаромиллӣ баромеояд, ки дар баробари фаъолияти онҳо қонунҳои давлати милли маҳдудияти қомили худро нишон медиҳанд.

Фаҳмиши тосиёсӣ ва сиёсии миллат

Мафҳуми «давлат» дар анъанаи илмҳои иҷтимоии олмонӣ се унсурро 1) Staatsgewalt – яъне шояхончиноия, ки сохибиҳтиёрии дохилӣ ва берунаро таъмин менамояд, 2) Staatsgebiet – ҳудуди муайяни маҳдуд гардида ва 3) Staatsvolk – маҷмӯи шаҳрвандонро фаро мегирад. Дар давлати милли барандаи истиқлолияти давлатиро маҷмӯи шаҳрвандон ташкил менамояд. Мағзи истиқлолияти ҳуқуқиро дастгоҳи бюрократӣ ташаккул медиҳад, ки ҳуқуқи истисноии истифодабарии фишор, таҷовуз ва маҷбуркуниро дар асоси қонун доро аст. Вобаста ба таъмини сохибиҳтиёрии дохилӣ, вазифаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, рисолати давлат ва ҷомеа бо ҳамдигар созиш меёбанд. Аз ин рӯ давлат аз як тараф, тартибот ва волоияти қонунро дар дохил таъмин менамояд ва аз тарафи дигар дар қорҳои беруна дар асоси қонунҳои байналмилалӣ,

давлатҳои гуногун амнияти якдигарро риоя менамоянд. Яъне, ба андешаи Хабермас, давлати миллии пеш аз ҳама пайванди бюрократияву капитализм ва абзори пурмасъули навини замони ҳозира мебошад (саҳ. 365).

Давлат пеш аз миллат пайдо шудааст, аммо дар замони Нав, ки он аз асри XVIII сар мешавад, мафҳуми миллат ба худ хосияти соф сиёсиро қабул намуд. Барои нишон додани фарқияти миллат аз ҷиҳати сиёсӣ ва иҷтимоӣ, Хабермас ду мафҳум «Volknation» ва «Staatsnation»-ро истифода мебарад. Мазмуни мафҳуми «Volknation» ягонагии пайдоиш, забон, хун ва хешовандиро дар бар дорад ва ҷомеаи тосиёсиро ифода менамояд. Аз тарафи дигар, «Staatsnation» ягонагии сиёсии шахрвандонро баён мекунад, ки дар он унсурҳои табиӣ мисли пайдоиш, хешигарӣ, хун асосӣ нестанд.

Мафҳуми миллат дар Аврупои асрҳои миёна гурӯҳи одамонро ифода менамуд, ки бо як забон гап мезаданд ва аз як макони зист буданд. Бо чунин номгузорӣ одамон якдигарро аз ҳамдигар ҷудо менамуданд. Рафта-рафта бо мафҳуми миллат дар давлатҳои шоҳигарӣ табақаи болоии мардумро ифода менамуданд, ки шоҳ ба онҳо имконияти ҳузур доштан дар парламент ва дарборро иҷозат меод. Бештар чунин ҳолат дар кишварҳои Аврупои шимолӣ ва ғарбӣ паҳн шуда буд. Баъдан, дар баробари эълони мубориза барои озодӣ ва ҳуқуқҳои демократӣ, бо мафҳуми миллат тамоми мардумро ифода менамуданд, ки дар натиҷа ҳамаи аҳолии ҳуқуқи шахрвандиро пайдо мекунад. Дар кишварҳои Аврупои шарқӣ ва марказӣ, ки Хабермас ба он Олмон ва Итолиёро дохил менамояд, дертар ба самти чунин идеяи миллии равона гардиданд. Шахсоне ки идеяи мазкурро (нависандагон, адибон, забоншиносон, ҳарбиён, дипломатҳо ва ғайра) дар байни мардум паҳн мекарданд, ба мафҳуми миллат хусусиятҳои тосиёсии онро, яъне умумияти забон, таърих ва фарҳангро ворид мекарданд. Нуқтаи аҷибии Хабермас бобати кишварҳои Аврупои марказӣ

ва шарқӣ дар он зоҳир мегардад, ки ин ҷо мубориза на барои озодӣ ва ҳуқуқи шарҳвандӣ бурда мешуд, балки кӯшишҳо барои мутаҳидии миллат ва озодии он аз аҷнабиён дар мадди аввал меистод. *«Сохторҳои демократӣ дар он кишварҳо нисбатан устувор мебошанд, ки инкишофи ҳувияти миллий яқоя бо муборизаи инқилобӣ барои озодиҳои шахрвандӣ дар сарҳади мавҷудаи давлатӣ мегузашт, аммо демократияи ноустувор дар онҳо барпо шуд, ки ҷунбишҳои миллий ва ҷангҳо барои озодӣ бо забткории хориҷӣ аввалин маротиба ба бунёд гаштани сарҳад барои давлати миллии ташаққулёфтаи стода оварда расонид»* (саҳ. 367).

Ҳувиятсозии давлати миллий

Давлатҳои миллии Аврупоӣ барои мардуми худ шароитро муҳайё намуданд, ки онҳоро Ҳабермас дар маҷмӯъ бо воситаи мафҳуми «шаҳрвандӣ» ифода менамояд. Шаҳрвандӣ барои инсон ҳуқуқҳои сиёсиро ато менамояд, ки дар асоси он умумияти нави ҷамъиятӣ, шуури миллий пайдо мегарданд ва ба ҳокимият асоси маҷрӯбиятро таъмин менамоянд. Мафҳуми шаҳрвандӣ ҳувияти пештараро, ки умумияти мардумро дар асоси ҳамтаборӣ, пайдоиши умумӣ, забон ва ирсият пайваст мекард, ба ягонагии сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мубаддал мегардонад. Ҳамин тавр, Ҳабермас муайян менамояд, ки дар Аврупои шимолӣ ва ғарбӣ раванди мубориза барои ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ аз миллат ба давлат мегузарад, аммо дар давлатҳои миллии Аврупои марказӣ ва шарқӣ ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ дар асоси фаъолияти давлат ва дастгоҳи давлатӣ, ки дар он ҳуқуқшиносон, низомиён ва дипломатҳо кор доштанд аз давлат ба миллат супорида мешавад. Ба ишораи Ҳабермас дар Аврупои ғарбӣ барои ба ҳувияти нави миллий расидан, ҷангҳои диниро паси сар менамоянд. Ҳувияти нав дар асоси ғояҳои миллатгарой пайдо мешавад ва ҳувияти диниро иваз мекунад. Ҳамчунин дар раванди сиёсӣ, яке аз асосҳои маҷрӯбияти давлати нави дунявиро тартиб дода, мардумро бо ҳамдигар муттаҳид месозад. Аз ин рӯ ҳувияти

миллӣ бояд ду масъаларо ҳал мекард. Миллатгарой ҳамчун омили гузариш ҳолати табиати алоҳидаро ба ҳолати шаҳрвандӣ мубаддал месозад ва асоси маҷруъияти дунявӣ давлатро таъмин менамояд. (сах. 368).

Давлати миллӣ дар шакли ҷумҳурият ҳамчун наводи давлати муосир бар ивази шакли давлатдорӣ шоҳигарӣ меояд ва барои тамоми шаҳрвандон ҳуқуқ ва вазифаҳои иштирок дар идоракунии давлатро муайян мекунад. Аммо аз нигоҳи Ҳабермас барои мустаҳкам намудани муттаҳидии шаҳрвандон бояд ба воситаи анъана, устура, таърих ва адабиёти миллӣ ҳуввияти фарҳангиро офаридан зарур аст, ки мағзи ҳуввияти сиёсии ҷумҳуриро таъмин месозад. Дар ин маврид аз нигоҳи Ҳабермас, ҳуввияти миллӣ ва ҳуввияти мардумӣ, ки дар асоси ягонагии пайдоиш, забон ва фарҳанг ташаккул ёфтаанд, омезиш меёбад ва ҳуввияти фарҳангӣ метавонад шахсони гуногунро дар масофаи аз ҳамдигар дурро ба ҳам пайванд кунад ва ба ҳуввияти сиёсии ҷумҳурий пояи мустаҳкам бахшад. Бинобар ин, мафҳуми «шаҳрванд» на танҳо соф ҳуввияти сиёсӣ ҳуқуқиро, балки боз мансубият ба ҷомеаи фарҳангиро низ ифода менамояд. Давлати миллӣ бо яққолигии ин ду унсур, яъне ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва фарҳанги миллӣ, тавонист як ҳамгироии нави иҷтимоиро созад, ки Ҳабермас онро «ташаккули ҳуқуқии шаҳрвандӣ демократӣ» меномад.

Барои давлатҳои миллӣ пайвастшавии миллият ва ҷумҳурият хос мебошад, ки онро дар пайдошавии ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва фарҳанги миллӣ дидан мумкин аст. Ҳабермас баяни ин ду мафҳум аломати баробарро намегузорад ва Иёлоти Муттаҳиди Амрико мисол меорад, ки дар он давлати миллӣ имконияти нигоҳдории шакли ҷумҳуриявиро бе дастгирии фарҳанги яққонии миллӣ дорад. Ҳабермас шакли давлати ҷумҳуриявиро «дини шаҳрвандии умумӣ» ном мегузорад, ки он на танҳо ҳуқуқи шаҳрвандонро нигоҳ ва ҳимоя менамояд, балки боз як шакли нави ҳамгироии ҷомеавиро таъмин мекунад.

Шиддати унсурҳои давлати миллии аврупоӣ

Азбаски мафҳумҳои шуури ҷумҳуриявӣ ва миллий на танҳо бо якдигар мутобиқу созгор нестанд, балки байни ин ду мафҳум муносибати шиддатнок низ пайдо мешавад, Ҳабермас чунин мешуморад, ки дар давлатҳои миллий истиқлолияти шахсӣ ва озодии онро ҳуқуқи шахрвандӣ таъмин менамояд, аммо барои истиқлолияти беруна бояд ҳар як шахрванд баҳри озодии худ ва кишвараш на ба аскарони кироя умедвор шавад, балки бо хуни худ озодиаширо таъмин намояд. Дар ин маврид дар мазмуни мафҳуми давлати миллий бар иловаи «шуури шахрвандӣ» ва «ҷумҳуриявӣ», боз шуури «озодии миллий» низ ҳувайдо мегардад, ки дар муносибатҳои байналмиллалӣ бояд ҳимоя ёбад ва ҳар се аломати давлати миллий бояд дар як саф гузошта шаванд. Озодӣ дар шароити тосиёсӣ ҳиссиёт ва ҳувияти мардумро ифода мекард. Давлати миллий онро ба муқаддасот мубаддал мегардонад, ки аз тарафи ҳар як шахрванд бояд ҳимоя гардад. *«Аз давраи Инқилоби Фаронса ҳуқуқҳои шахрвандӣ бо ӯҳдадориҳои умумии ҳарбӣ даст ба даст мерафт»* (саҳ. 371).

Дар давлати миллий байни мубориза барои ҳуқуқҳои демократии шахрванд ва ҳуқуқҳои миллий, ки тавассути меросӣ ба шахс гузаштааст, доим вазъи тазод мавҷуд аст. Чунки дар давлати миллий байни ду унсури асосӣ – миллати сиёсӣ ва миллати табиӣ доиман зиддият ҷо дорад ва барои ин масъаларо ҳал намудан, аз нигоҳи Ҳабермас ба космополитизми сиёсӣ бартарӣ додан зарур аст ва он бештар барои ҷумҳурият шароити мусоид фароҳам меовард. Аммо барои миллат дар дохили ҷумҳурият чунин шароити номусоид пайдо мешавад, ки ба паҳноӣ ва сарҳади давлат мутобиқ накунад. Ҳабермас бо ишора ба ҳодисаҳои асри XIX – XX-ум баён менамояд, ки сарҳади давлати миллий бо сабабҳои гуногун иваз мегардид ва албатта он сарҳад бо мавҷудияти ҳуди миллат баробар намеояд. Аз ҳамин сабаб дар давраи империализм, Ҳабермас солҳои 1871-1914-ро дар назар дорад, миллатгарой мисли фишанг доим ба муттаҳидкунии мардум барои ҳалли масъалаҳои сиёсӣ истифода мешуд, ки мубориза бар зидди он ягона роҳи дуруст мебошад.

Ба андешаи Ҳабермас дар замони ҳозира эзоҳи табиӣ миллат барои инкишофи ҷумҳурии демократии дунявӣ, ки машруъияти онро шарҳвандон муайян менамояд, монсаи бузург мебошад. Чунки давлати миллий бо таъсисдиҳии баробарии шаҳрвандӣ на танҳо қонуниятӣ демократиро таъмин намуд, балки боз бо воситаи паҳнкунии иштироки сиёсӣ дараҷаи нави ҳамгироии иҷтимоиро эҷод кард. Бинобар ин шаҳрвандии демократӣ бояд на танҳо ҳолати ҳуқуқӣ бошад, балки боз мағзи фарҳанги сиёсии умумӣ низ гардад. Танҳо дар ин маврид ҳолати дар замони ҳозира мушоҳида карда шаванда, яъне ҷомеаи плюралистӣ (гуногунӣ) ба ҷои ҷомеаи яқсон пайдо мегардад, зеро дар ҳудуди давлати миллий қавму динҳои гуногун, фарҳангҳои дигар босуръат ривоч ёфта истодаанд.

Бинобар ин, аз назари Ҳабермас номуносибии сарҳади давлати миллий, ҷойгиршавии миллат ва миллати яқсон барои гуногунии фарҳангу динҳо замина мегузорад. Барои ҳалли масъала давлати миллий бояд ба шаҳрвандияти демократӣ назар афканад, ки он унсури ҷумҳуриявиро вусъат дода, ҳамгироии миллиро на дар асоси унсурҳои тосиёсӣ, балки бар пояи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ густариш медиҳад. Барои амалӣ гардидани чунин раванд, фарҳанги ҳукмронӣ аксарият, ки фарҳанги зергурӯҳҳои гуногуни ҷомеаро паҳш менамояд, бояд ҳуқуқҳои махсуси таърихӣ худро фаромӯш кунад. Яъне аз рӯи андешаи Ҳабермас, фарҳанги сиёсии шарҳванди демократӣ пеш аз ҳама аз фарҳанги ҳукмронёфтаи аксарият ҷудо гардад. Он вақт давлати миллий метавонад барои тамоми шаҳрвандонаш, новобаста аз забон ва таърихи пайдоиш, зиддияти ҷумҳурият ва миллиятро ҳал намояд.

Албатта дар ин маврид Ҳабермас ҷомеаи имрӯзаи Аврупо ро дар назар дорад, ки бештар хусусияти гуногунии фарҳангӣ, динӣ ва қавмиро дорост ва он натиҷаи раванди ҷаҳонишавии ҷомеа мебошад. Давлати миллий дар худ таҷрибаи ҳалли чунин масъаларо дорад. Дар заминаи пайдоиши худ давлати миллий гуногуниятӣ мазҳабиро, ки ба ҷангҳои динӣ оварда расонида буд, ба воситаи ворид кардани ҳолати шаҳрвандӣ бартараф намуд. Аз тарафи дигар, на танҳо динро

аз арсаи сиёсат дур намуд, балки фарҳанги сиёсии дунявӣ ва қонуниятҳои дунявии демократиро низ ба амал баровард. Дарёфти шароити давлатҳои миллӣ, ки ба пайдошавии шаҳрвандии демократӣ оварда расонид, аз нигоҳи Ҳабермас, масъалаи асосии раванди гуногунфарҳангӣ ва ҷаҳонишавии давраи муосир мебошад.

Фарҳанги либералии сиёсӣ, ки заминаи шаҳрвандии демократии дунявиро ташкил менамояд, аз тарафи намоёндагони тамоми қавмҳо, гурӯҳҳои зерфарҳангӣ ва динӣ эътироф мегардад ва риоя карда мешавад. Ягона меъёре, ки барои тамоми шаҳрвандон усули нави муносибатҳои ҷомеавиро муайян менамояд, сарқонуни давлатҳои миллӣ мебошад. *«Дар ҳамин асос миллатгароиро метавон бо меҳанпарастии конституционӣ иваз намуд»* (саҳ. 374). Дар давлатҳои анъанавии муҳоҷирон, ба мисли ИМА, байни ҳолати шаҳрвандии демократӣ (меҳанпарастии конституционӣ) ва фарҳанги миллии аксарият, ки аз аввали таъсисёбии ин давлат ҳукмрон буд, ба воситаи фарҳанги шаҳрвандӣ барои шаклҳои гуногуни ҳувият ва зерфарҳангҳо батадриҷ шароити беҳтар фароҳам омад. Ҳабермас боварӣ дорад, ки агар шаҳрвандии демократӣ на танҳо дар мафҳуми ҳуқуқҳои сиёсӣ ва либералӣ, балки дар мафҳуми ҷамъиятӣ ва фарҳангӣ низ ифода гардад, фарҳанги либералии демократӣ метавонад ҷомеаи гуногунфарҳангиро ҳамгироӣ намояд. Шаҳрвандии демократӣ дар муттаҳидкунии фарҳангҳои гуногун, тарзҳои зисти ҳархеларо бо ҳам пайваस्त намуда, шакли ҳамгироии ҷомеаро мустаҳкам менамояд ва нерӯҳои ҷудоихоҳӣ ҷомеаро, ки ба шиддати зиддиятҳои ҷомеа оварда мерасонанд, бартараф мекунад. Кишварҳои давлатманди аврупоӣ, ки баъди Ҷанги дуёми ҷаҳонӣ дар муддати кӯтоҳ тақвият ёфтанд, ҳоло ба равандҳои ҷудоихоҳӣ ва миллатгароии наҷодӣ рӯ ба рӯ гаштаанд, ки чунин вазъ барояшон хатари ҷиддӣ дорад.

Дар давраи ҳукмронии давлатҳои абарқудрати дорои аслиҳаи ҳастай муаммои сарҳади миллий ва озодии миллии масъалаи асосиро ишғол намекард. Чунки вобастагӣ аз якдигар ба дараҷае расида буд, ки давлати миллии истиқлолияти худро таъмин карда наметавонист. Дар чунин ҳолат

давлатҳои милли вазифаи аввалиндарачаро дар ислоҳи муҳити зист ва бехтаркунии сатҳи зиндагии тамоми шаҳрвандони худ медиданд ва ин ба манфиатҳои миллии давлатҳои некуахлоқи Аврупо мубаддал гашт. «*Чи тавр афзалияти миллати воқеиро нигоҳ доштан, ки одамони гуногунро муттаҳид менамуд, нисбат бар шакли табиӣ миллати яксонӣ Volksgenossen, - миллати онҳое, ки худро аз рӯи пайдоиши муайян менамояд ва аз дигар одамони бегона ҷудо мекунад, акнун ҳудуди шаҳрвандон ба дараҷаи баланд мефаҳманд*» (саҳ. 376). Ислохотхое, ки дар давлатҳои миллии аврупоӣ тайи солҳои баъди Ҷанги дуҷониби ҷаҳон гузаронида шуд, тавонист на танҳо шарҳрвандро дар назди ҳуқуқ баробар намояд, балки баробарии воқеиро низ фароҳам овард. Инчунин мухторияти фардӣ ва ҷомеавиро низ ба ҳамдигар пайваست намуд. Мухторияти ҷомеавӣ ва истиқлоли шахсӣ метавонад чун абзори идоракунӣ ва ба тартибдорӣ хидмат кунад.

Ҷаҳонишавӣ ва маҳдудияти давлати милли

Густариши давлатҳои бойи аврупоӣ дар даҳсолаи охир диалектикаи баробарии ҳуқуқӣ ва воқеии ҷомеаро ба қарағӣ оварда расонид ва ягона сабаби вайронкунандаи вазъи шаҳрвандии демократӣ ҷаҳонишавӣ мебошад. Ҷаҳонишавӣ барои давлатҳои милли, ки пештар дар асоси идеяи шаҳрвандии демократӣ ва ҷумҳуриявӣ тавонистанд ҳамаи сохтор ва муассисаҳои худро барои нигоҳдории сохти хеш истифода баранд, дар ҳудуди қаламрав онҳоро идора намоянд, шароити тамоман дигарро офарид ва хусусан ба истиқлолияти дохилӣ таъсир расонид. Давлатҳои милли дар назди ширкатҳои фаромиллӣ тамоман заифу суғ монданд ва акнун аз ӯҳдаи идора қардани иқтисодиёти дохилӣ намебароянд. Зеро ширкатҳои фаромиллӣ фаъолият ва манфиатҳои худро новобаста аз сиёсат ва истиқлолияти давлатҳои милли ташкил ва амалӣ мекунад ва меёро барои ғароиши онҳо вазъияти муносибатҳои саноат ва савдои ҷаҳонӣ муайян мекунад, ки аз ҳудуди манфиатҳои давлати милли берун аст. Ҷабермас зери мафҳуми «муносибатҳои саноатӣ ва савдои ҷаҳонӣ» ҳодисаҳои объективиро дар назар дорад ва онҳо асоси

карорҳои сармоягузори ширкатҳои ҷаҳониरो ташкил медиҳанд.

Ҷаҳонишавӣ давлати миллиро маҷбур мекунад, ки ҳамеша барои рақобати ҷаҳонӣ тайёр бошад ва бояд навабардони (модернизатсия) иқтисод ва имкониятҳои молиявиро барои худ фароҳам созад. Азбаски чунин имкониятҳо барои давлатҳои миллии аврупоӣ хеле маҳдуд мебошад, пас баланд бардоштани сатҳи зисти мардум мушкул мегардад ва сиёсати «давлати некуаҳвол» маҳдуд мешавад. Мардум ба ҳолати худ гузошта шуда, баробарии воқеӣ вайрон мешавад, ки ба барҳамхӯрии ҳамгироии иҷтимоӣ меорад ва шаҳрвандии демократӣ зери хатар мегардад. Ҷаҳонишавӣ ба пайдошавии гурӯҳи одамони маргиналӣ (партовҳо, яъне ашхоси авбош, дузд, гадо ва ғоҳиша, ки дар канори ҷомеа зиндагӣ мекунанд) меорад, ки барои ҳамгироии ҷомеаи сиёсӣ хатар меорад. Дар чунин шароит ҷомеа маҷбур мегардад, ки барои ҳимояи худ чораҳои заруриро пайгирӣ намояд. Аз нигоҳи Ҳабермас маргинализм ба се натиҷаи ба ҳам иртиботдошта меорад: 1) элементҳои маргиналӣ ба шиддати муносибатҳои иҷтимоӣ оварда мерасонад, ки ягона роҳи наҷот аз он чораҳои ҷазодихӣ ва авҷ ёфтани сохтмони маҳбасҳо мебошад; 2) қашшоқии иқтисодӣ ва бенавоии иҷтимоӣ чунон паҳн мегардад, ки шаҳрҳо ва ноҳияҳо сохтори худро иваз мекунанд; 3) чунин гурӯҳҳо аз фаъолияти сиёсӣ маҳрум мегардад ва он ба вайроншавии ахлоқи ҷомеа меорад, ки нерӯҳои ҳамгироии шаҳрвандии демократиро вайрон мекунад. Аз навҷудошавии идеяи шаҳрвандии демократӣ ва миллатгароӣ тамоми сохтори сиёсии давлати миллиро, ки солҳои охир ба даст омада буд, ба ташвиш меорад.

Давлати миллии имкониятҳои маҳдуде дорад, ки натиҷаҳои ҷаҳонишавиро бартараф намурад, шаҳрвандии демократиро устувор нигоҳ дорад. Бинобар ин, дар қабри ҷомеаи Иттиҳоди Аврупо чунин равандҳо мушоҳида карда мешаванд, ки ташкилоти фаромиллӣ метавонанд дар якҷоягӣ ҳодисаҳои ғайри дилхоҳи раванди ҷаҳонишавиро бартараф намурад, ҳамгироии иҷтимоиро нигоҳ дорад ва шаҳрвандии демократиро наҷот диҳад. Аз рӯи андешаи Ҳабермас,

Иттиҳоди Аврупо метавонад ҳам дастовардҳои давлатҳои миллиро нигоҳ дорад, ҳам аз ҳудуди давлатҳои милли берун равад. Аз ин сабаб Ҳабермас ба қарори суди Германия ишора менамояд, ки аз рӯи он «давлати конститусионӣ аз ҷиҳати фарҳанг яқсонии муайяни шаҳрвандонро талаб менамояд», аммо ин даъво ба суд далолат мекунад, ки давлатҳои милли агар имкониятро барои ривочи шаҳрвандии демократӣ дошта бошанд, пас чунин намуди шаҳрвандии демократӣ бояд дар сатҳи Иттиҳоди Аврупо низ нигоҳ дошта шавад. Танҳо дар ин ҳолат шаҳрвандии конститусионӣ ва фаъолияти сиёсии Иттиҳоди Аврупо чунон баланд мешавад, ки аз сарҳади давлати милли берун мебарояд. Тибқи инкишофи плюрализм дар дохили давлатҳои милли ва масъалаҳои глобалӣ, ки бо онҳо ҳукуматҳои милли дар сиёсати беруна бархӯрдор мешаванд, давлатҳои милли дар дурнамо барои дастгирии шаҳрвандии демократӣ доираи заруриро таъмин карда наметавонанд.

Ҳабермас роҷеъ ба таҳдидҳои имрӯзаи ҷаҳонӣ сухан ронда, мақолаи худро бо чунин фикр ба итмом мерасонад, ки маҳдудияти давлатҳои милли маҳз дар он аст, ки онҳо ба танҳои таҳдидҳоро ҳаллу фасл намуда наметавонанд ва даъват менамояд, ки ҳамаи кишварҳои ҷаҳон якҷоя фаъолият баранд.

Хулоса

Инкишофи ақидавии Ҳабермас аз сотсиологияи марксизм оғоз ёфта то ба структурализм омада мерасад. Вай дар мақолаи худ ба пайдошавии давлати миллии аврупоӣ, ҷанги байни мазҳабҳо ва муборизаҳои тоифаҳои ашрофон бо ҳукумати шоҳигарӣ ишора менамояд, ки сабаби ривочи шаҳрвандӣ ва миллият гардидаанд. Давлати милли дар худ ду унсуро пайваст менамояд: ҷумҳурият ва миллиятро, ки густариши шаҳрвандии демократиро имконпазир мегардонад. Аммо дар эзоҳи Ҳабермас ишора карда намешавад, ки танҳо инкишофи муносибатҳои сармоядорӣ барои пайвасти миллият ва озодии шаҳрвандӣ замина тайёр менамояд ва он ба пайдошавии давлатҳои милли оварда мерасонад. Давлати

миллӣ пайвасти сармоядорӣ ва бюрократия нест, зеро он унсури алоҳида ва мустақили иҷтимоӣ намебошад. Дар асл бюрократия абзори сиёсӣ мебошад, ки сармоядорон барои мустаҳкам намудани ҳокимияти худ истифода мебаранд. Бюрократия доимо аз моҳияти давлат вобаста аст ва мақоми мустақилро дар давлат иҷро намекунад.

Аз тарафи дигар, ҳуввияти миллӣ, шуури миллӣ, давлати миллӣ, шаҳрвандии демократӣ, ҳуқуқи мухтории фард ва ҷомеа дар асл натиҷаи муборизаи буржуазия бар зидди феодализм ва ишғоли фазои бегонагон мебошад, ки аз иқтисодии капитализми миллӣ вобаста аст. Аз ҳамин сабаб сарҳади давлатҳои миллӣ бо макони зисти миллат ва мардуми ҳамзабон рост намеояд. Хабермас сарҳади давлатҳои миллиро тасодуфӣ меҳисобад. Ба ақидаи ӯ ин сарҳадҳо дар асоси ҷанги байни давлатҳои миллии Аврупо ба вучуд омадаанд.

Манбаъ:

Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; Перевод с англ. И нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. Москва: Праксис, 2002.- 416 с. (Серия «Новая наука политики»).

Мақолаи мазкури Юрген Хабермас «Давлати миллии аврупой: дастоварҳо ва маҳдудияти он. Оид ба гузашта ва ояндаи соҳибхитӣ ва шаҳрвандӣ» (The European Nation-State — Its Achievements and Its Limits. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship) аввалин маротиба дар Ratio Juris. Vol. 9, no. 2, July 1996 нашр шудааст.

Фасли Ш.
МОДЕРНИЗМ
Рустам Азизов (Боби I ва Боби III)
Шералӣ Ризоев (Боби II)

Модернизм (муосирият) марҳалае дар таърихи инсоният аст, ки дар он шинохти олам на ба воситаи қувваҳои осмонӣ, балки бо ақл ва илм сурат мегирад. Рушди илм аслан натиҷаи давраи мазкур ба ҳисоб меравад, яъне дар ин марҳала одамон барои пайдо намудани ҷавоб ба саволҳои худ на танҳо ба худоён ва қувваҳои осмонӣ, балки худ ба бунёди мустақилонаи он шурӯъ намуданд, ҷаҳонро аз дидгоҳи худ дарк мекарданд ва муосиртар шудани худро аз ин назар ташаккул меоданд. Ҳамаи ин омилҳо бозгӯи оғози давраи нав, яъне замони муосир мебошад. Аз тарафи дигар, равандҳои рамзӣ ва муҳимми давраи модернизм ин инқори дин ва сулолаҳои анъанавии шоҳӣ, ҳамчунин бунёди давлатҳои дунявӣ, боварӣ ба бартарияти илм ва худидоракунии мардумӣ мебошад.

Дар фаҳмиши модернистӣ, одам маркази тамоми ҳодисаҳо ба шумор меравад. Дар навбати худ, ақли инсон манбаи ростиву ҳақ мебошад. Давраи мазкур давраи одам ва бунёдкорихоӣ ӯ аст. Агар то он замон худоён, рӯҳ ва шохонро мепарастиданд, пас дар давраи модернизм одам ба маркази дунё ва шоҳ табдил ёфт. Шиори давраи Маърифат: «кӯшиш намо, ки худ ба ҷои худ фикр кунӣ», яъне омӯхтани савод на бо тариқи роҳиб, балки ба воситаи омӯзиши хеш дарк намудани Инҷил аз рӯҳияи давраи модернизм мебошад. Ҳамин тарик, зимни боло рафтани сатҳи маориф, рушди иқтисод ва дигар соҳаҳои мухталиф таъмин мешуд. Дар натиҷа, андешаи он ки одам ба ягон қувва тобеъ нест, ба миён омад.

Миллат барои аксари муаллифоне, ки аз равияи модернизм ҷонибдорӣ менамоянд, чун маҳсули муосири рушди ҷомеаҳои инсонӣ шинохта мешавад. Миллат барои онҳо на маҳсули қадимаи таърихӣ, ки аз боло, яъне аз тарафи худоён ато гаштааст, балки маҳсули даст кашидан аз худо мебошад. Аз ин рӯ, миллат то ҷое ба дини нави давлатҳои миллии муосир мубаддал мегардад. Азбаски Шоҳ ва Худо – ду сохтори муқаддас аз манбаи қудрат дур карда мешаванд,

соҳиби машрӯбияти ин ё он низоми сиёсӣ ҳуди одамон, яъне «халқ» мегарданд. Бо ҳамин сабаб, дар ҷаҳони муосир муборизаҳои сиёсӣ байни гурӯҳҳои манфиатҳои қудратталаб аз номи «халқ» бурда мешавад. Бинобар ин, барои модернiston маҳз аз байн рафтани институти дин ва монархия имконият фароҳам овард, ки мафҳумҳои «миллат» ва «давлати миллӣ» рушду нумӯ кунанд. Нуктаи марказии модернiston дар бобати усули миллатсозӣ ин ба вучуд овардани забони миллӣ, анъанаҳои миллӣ, маънавиёти миллӣ, миллӣ намудани мазҳаби аксарият, рамзҳои миллӣ, хотираи умумии миллӣ ва дигарҳо мебошанд, ки миллатҳои муосир онро дороянд ва аксарияти ин унсурҳо аз тарафи давлатҳо ба вучуд оварда мешаванд. Инчунин даст кашидан аз забони муқаддас ва омӯхтану рушд додани забони миллии худ низ омили муҳим аст. Нуктаи калидии модернiston гузашти машрӯбият мебошад, ки аз сулола ба шахрванд интиқол меёбад ва дар ҳудуди мушаххаси миллӣ маҳдуд мегардад.

Рушди индустриализм ва дастрас гаштани маориф мафҳуми миллатро дар сатҳи назарӣ ниғаҳ намедошт, зеро омма ба коргарон мубаддал мегаштанд ва онҳоро идора намудан зарур буд. Аз ин рӯ, забону фарҳанги ягона ва ҳамчунин бовариву бародарӣ омилҳои муҳим барои рушди индустриализм ба шумор мераванд. Барои ҳамин модернiston вучуд доштани забон ва фарҳангҳои гуногун дар замони гузаштaro эътироф менамоянд, вале онҳо бар он назаранд, ки симо ва моҳияти навро забону фарҳанг маҳз дар давраи модерн касб намудаанд.

Барои модернiston миллат ин натиҷа ва маҳсули давраи муосир, давраи индустриализм, маърифат ва ислоҳоти сиёсӣ шуморида мешавад. Миллатгароӣ дини давлатҳои муосир мебошад, зеро онҳо дигар наметавонанд ба диндорон ва сулолаҳо така намолянд. Миллат конструкти муосир аст, ки маҳз барои давраи мазкур бунёд ёфтааст ва вижагии марҳалаи муосирро дар худ таҷассум менамояд.

БОБИ I.
ЭРНЕСТ АНДРЕ ГЕЛЛНЕР
«МИЛЛАТГАРОЙ ПАДИДАИ ЗАМОНИ САНОАТИ-
ШАВӢ»

Ҳолнома

Эрнест Андре Геллнер (ба англисӣ **Ernest Gellner**) 9 декабри соли 1925 таваллуд шуда, 5 ноябри 1995 вафот кардааст. Файласуф ва инсоншиноси (антропологи) иҷтимоии англис, устои фалсафа, мантиқ ва услуби илмӣ дар Мактаби иқтисодии Донишгоҳи Лондон (1962–1984), устои инсоншиносии иҷтимоии Донишгоҳи Кембрич (1984–1993), муассис ва мудирӣ Маркази пажӯҳиши миллатгарой дар Донишгоҳи Аврупоии Марказӣ (Central European University) (1993–1995).

Тезиси асосӣ

Аз аввали солҳои 60-ум асри XX Геллнер ба масоили инсоншиносии иҷтимоӣ (social anthropology) таваҷҷӯҳи хос зоҳир намуда, назарияи мустақили миллатгароиро ба вучуд меоварад, ки онро дар китоби худ «Миллат ва миллатгарой» (Nations and Nationalism, 1983) баён намудааст.

Геллнер фарҳанг ва низомро ҳамчун асоси ҷомеа ҳисобида, миллатгароиро чунин таъриф мекунад: «*миллатгарой ин асли (принсипи) сиёсест, ки мувофиқи он умумияти фарҳангӣ асоси равобити иҷтимоӣ мебошад*» (саҳ. 23). Мувофиқи ақидаи Геллнер, миллатгарой самарайи ҷомеаи саноатӣ мебошад, зеро яке аз авомили асосии пайдоиши он дараҷаи баланди рушди фарҳанг ва дастрасии оммаи васеи мардум ба он мебошад, ки дар натиҷа зарурати умумияти фарҳангӣ ба вучуд меояд. Рушди фаъоли иқтисодӣ низ ҳамчун омили таҳарруки иҷтимоӣ (social mobility) боис мешавад, ки меъёрҳои умумии фарҳангӣ ба вучуд омада, ба

унвони омили муттаҳидкунанда амал намоянд. Миллатгарой дар давлате ба вучуд меояд, ки дар он миллати унвонӣ ташаккул ёфта бошад, аммо гузариш ба ин марҳала дар ҳар як давлат ба шаклҳои гуногун сурат мегирад. Геллнер идеяи худмуайянкунии миллатҳоро, ки пас аз Ҷанги якуми ҷаҳон ба вучуд омада, боиси ташкили давлатҳои миллий гашт, ҳамчун ғалабаи миллатгарой муаррифӣ мекунад.

Таърифи мафҳумҳои «миллат», «давлат» ва «миллатгарой»

Асари «Миллатҳо ва миллатгарой»-и Геллнер ба назарияи умумии миллатгарой бахшида шуда, дар он муаллиф кӯшидааст, холишҳо ва бӯҳронҳое, ки давлатҳои бисёр-миллат ба он дучор шудаанд, таҳлилу баррасӣ намояд.

Чун одат, қабл аз баёни ҳар як фарзия ва назарияи илмӣ, бояд мафҳумҳои калидии ин назария аз ҷониби дидгоҳи худ муаллиф шарҳ дода шаванд.

Геллнер низ китоби худро бо таърифи мафҳуми миллатгарой (nationalism) оғоз мекунад. Мувофиқи он: *«миллатгарой – як асли (принсипи) сиёсӣ аст, ки ба ҳам мувофиқ омадани воҳидҳои сиёсӣ ва қавмӣ ва ҳамчунин ҳамқавм будани идорақунандагон ва идорашавандагонро (ҳукумат ва мардум) тақозо мекунад»* (саҳ. 23). Геллнер баъдан назарияи худро дар асоси ин таъриф бунёд мекунад.

Дарки дурусти назарияи миллатгароии Геллнер бидуни фаҳмидани таърифҳое, ки муаллиф ба мафҳумҳои «миллат» (nation) ва «давлат» (state) додааст, мумкин нест. Ба ақидаи Геллнер, миллат – ин қабл аз ҳама *«маҳсули эътиқодот, бовариҳо, ғароии ва майлҳои инсон мебошад»* (саҳ. 23), *«Ду инсон танҳо дар он ҳолат ба як миллат мансубанд, ки мансубияти ҳамдигарро ба ин миллат эътироф кунанд. Маҳз эътирофи ҳамдигар боиси ба миллат мубаддал шудани гурӯҳ мешавад»* (саҳ. 35).

Барои муаррифии дурусти миллатгарой, таърифи мафҳуми «давлат» аз нигоҳи муаллиф низ хеле муҳим аст, ки

онро аз Макс Вебер иқтибос карда, барои ба замони муосир мувофиқ омаданааш андаке тағйир медиҳад. Ба ақидаи Геллнер: *«Давлат - як ё якчанд ниҳодест, ки вазифаи асосии онҳо (дар баробари вазифаҳои дигар) – ҳифзи тартибот ва низоми аст. Давлат дар ҷое вуҷуд дорад, ки дар ҳаёти иҷтимоии он мақомоти махсуси идора ва таъмини амният ва тартибот чун полис, суд ва ғ. вуҷуд дошта бошад. Ин аст шарти асосии мавҷудияти давлат»* (саҳ. 29).

Мувофиқи назари Геллнер, мазмун ва мӯҳтавои асосии миллатгароӣ дар он аст, ки давлат ва миллат барои бақои ҳамдигар лозиманд ва яке бидуни дигаре пурра нест ва ба ҳамдигар мувофиқ наомадани миллат ва давлат фоҷиаворанҷом меёбад.

ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ МИЛЛАТГАРОӢ

Ҷомеаи кишоварзӣ-хаттӣ

Геллнер ин намуди ҷомеаро чунин таъриф мекунад: *«Ин ҷомеаест, ки бар асоси кишоварзӣ ва қорводорӣ, яъне истеҳсол ва нигоҳ доштани маводи ҳӯроқа бунёд ёфтааст. Дар ин гуна ҷомеа технологияҳои нав кам ба вуҷуд меоянд ва агар ба вуҷуд оянд ҳам, ин як раванди доимии мунтазам нест»* (саҳ.35). Дар хусуси ҷомеаҳои кишоварзӣ саволе ба миён меояд: дар он муносибат байни фарҳанг аз як тараф ва сиёсату ҳудуди давлат аз тарафи дигар, чӣ тавр сурат мегирад? Ҷавоби Геллнер: *«Дар байни ин ду тақрибан ҳеҷ робитае нест»*.

Геллнер зимни таҳлили ҷомеаи кишоварзӣ ба ҳулосае меояд, ки *«дар ин гуна ҷомеаҳо ваҳдати фарҳангӣ наметавонад асоси ташаққули воҳидҳои сиёсӣ шавад»* (саҳ. 36). Ба ақидаи вай дар чунин ҳолат мафҳуми «миллат» ё аслан истифода намешавад ё агар истифода шавад ҳам, на ба маънои муосири он, балки маъноаш табақаи ашрофони озодагон аст, ки дар ҳудуди муайян зиндагӣ мекунанд ва дар ҳаёти сиёсӣ

иштирок менамоянд. Барои мисол вай мафхуми асримиёнагии «миллати лаҳистонӣ»-ро баррасӣ мекунад, ки дар давлати Реч Посполита (номи давлати Лаҳистон) аз намояндагони табақаи ашрофон – шляхтичҳо иборат буд, ки баъзан онҳо лаҳистонӣ набуда, бо забонҳои украинӣ ва литвонӣ суҳбат мекарданд. Ба ибораи дигар, мафхуми «миллат» шаҳрвандонро на аз рӯи меъёрҳои фарҳангӣ, балки аз рӯи меъёрҳои сиёсӣ муттаҳид мекард.

Миллатгарой ҳамчун натиҷаи саноатишавӣ (индустриалӣ)

Баъд аз мушаххас сохтани мафҳумҳои калидӣ, меҳостем бевосита ба баёни назарияи Геллнер оид ба пайдоиш ва табиати миллатгарой бипардозем.

Геллнер мегӯяд: *«Бар хилофи фикри аксарияти мардум ва ҳатто мутахассисон, миллатгарой дар шуури инсонӣ решаҳои амиқ надорад»* (сах. 57). Ба ақидаи муҳаққиқ, миллатгароии муосир дар натиҷаи шикасти низомҳои суннатии кӯҳан ва дар натиҷаи рушди саноатӣ ба вучуд омад. Маҳз рушди саноатӣ мувофиқи ақидаи Геллнер фарҳанг, ҷомеа, низомии иҷтимоӣ ва шакли услуби ҳаракатҳои иҷтимоиро тағйир дод. Исботи фикри зер он аст, ки авҷи ҳаракатҳои моҳияти миллатгарой дошта дар асрҳои XIX ва XX ба назар мерасад. Пас миллатгарой инъикос ва натиҷаи саноатишавӣ (industrialization), ки ҳамчун шакли истехсолот маҳз дар он давра рушд кардааст, фаҳмида мешавад. (сах. 57-58).

Геллнер таъкид мекунад, ки *«решаҳои миллатгарой дар талаботи ҳоси сохтории ҷомеаи саноатии муосир нӯхӯфта аст»* (сах. 58). Ба ақидаи Геллнер, *«Ҷомеаи саноатӣ – ягона намуди ҷомеаест, ки вучуди худро бар пояи рушди пайвастаи мунтазам бунёд карда, ба рушду тараққиёти пайвастаи мунтазам майл дорад»* (сах. 63).

Нақши забони расмӣ дар ташаккули миллатгарой

Яке аз талаботи асосии ин ҷомеа омода намудани кадрҳои зиёд аст ва барои ин бояд таълим дастраси оммаи васеи мардум бошад. Ин амр бидуни вучуд доштани забони умумии таълим ва идора номумкин аст. Забон дигар на ба мисли ҷомеаи кишоварзӣ барои нигоҳ доштани матнҳои муқаддаси динӣ ва таърихиву адабӣ, балки барои интишори ахбор ва маълумоти зинда ва доғи рӯз ба қор бурда мешавад. Дар чунин сурат, бештар ба соддаву оммафаҳм, яъне дастраси умум будани забон аҳамияти бештаре дода мешавад, на ба асолату услуби он, ки дар ҷомеаҳои кишоварзӣ-хаттӣ муҳим буд (саҳ. 84-86).

Натиҷаи дигари саноатишавӣ ин ғайол гаштани ҳаракатҳои иҷтимоӣ ва рафтани мардум аз як макон ба макони дигар мебошад, ки дар натиҷа пайвандҳои қавмӣ ва маҳаллӣ дигар аҳамияти қаблӣ худро аз даст медиҳанд ва барои яқсон намудани аҳолии кишвар мусоидат мекунад (саҳ. 69-70).

Дар ин гуна ҷомеа нақши асосиро дигар на ягонагии табақавӣ ё динӣ, балки ягонагии фарҳангӣ дар асоси дастрасӣ ба фазои умумии иттилоот мебозад. Маҳз дар давраи саноатгарой «фарҳанги воло» (high culture) ва забони расмӣ (official language) ҳамчун омилҳои асосии муттаҳидкунадаи иҷтимоӣ буруз қарданд ва заминаҳои ташаккули миллатҳои нав ва миллатгарой ҳамчун раванди сиёсӣ шудаанд (саҳ. 89-90).

Фарҳанги саноатии муосир асосан бар пояҳои таълимоти мактабӣ ва ахбори хаттӣ сохта шудааст. Барои рушди иҷтимоии шахс дониستاني забони мактабӣ лозим аст, на забони модарӣ. Ба ақидаи Геллнер дар асли миллатгароии муосир масъалаи забон нухуфта аст. Сирри ин масъала дар нақши ахбор, забон ва кулли аносири луғавиву адабии фарҳанги миллии барои рушди иҷтимоии фард дар замони муосир ниҳон аст. Вақте мардум дар

кишварҳои саноатӣ аз муносибати бевосита бо ашё ба муносибатҳои ба воситаи забон ва ахбору маълумоти ашхоси дигар гузаштанд, масъалаи саводноки ва донистани забони милли, ё забони қавмияти унвонӣ (title ethnos) аҳамиятеро касб кард, ки барои деҳқонони ҷомеаҳои кишоварзӣ-хаттӣ надошт (саҳ. 84-86).

Дар баробари рушди саноатии ҷомеаҳо масъалаи мансубияти инсон ба гурӯҳҳои иҷтимоии қадим – табақавӣ, динӣ ва ғайра, аҳамияти қаблии худро аз даст дод. Дар ин давра масъалаи мансубият ба ин ё он гурӯҳи забонӣ, саводу таҳсилот ва тарбияе, ки барои шахс имконияти зист ва рушд дар олами ахборӣ ва ёфтани ҷои худ дар ҳаёти иҷтимоии расмӣ бидиҳад, аҳамияти бештареро касб кард.

Фарқияти фарҳангҳои милли, ба ақидаи муаллиф, дар он вақт баръало ба назар расид, ки он дар давлатҳои би-сёрмиллӣ барои ашхос имконияти раҳой ёфтанд аз камбизоатӣ ва устувор кардани мавқеи худ дар ҷомеаро меод, ки ин танҳо ба воситаи омӯхтани забони миллати унвонӣ (ти-тулӣ), яъне забони маъмурият, маориф ва сиёсат сурат мегирифт.

Масъалаи мувофиқати ҳудуди давлат бо ҳудуди миллат

Миллатгарой асли наvero матраҳ кард, ки мувофиқи он – *«ҳудуди давлат бояд бо ҳудуди фарҳангӣ ва забонӣ, яъне ҳудуди зиндагонии миллати унвонӣ мутобиқ ояд»* (саҳ. 23).

Геллнер боварӣ дорад, ки миллатгароиро ҳамчун ҳисс ва ҳамчун ҳаракати иҷтимоиву сиёсӣ, бештар аз рӯи меъёри фавқуззикр матраҳ кардан мумкин аст. Вай мегӯяд: *«Ҳисси миллатгарой ин ҳисси норозигӣ аз риоят нашудани меъёри мазкур, ё баръакс ҳисси қаноатмандӣ аз амалӣ шудани он аст. Миллатгарой ҳаракатест, ки аз чунин ҳисс илҳом мегирад»* (саҳ. 23).

Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки меъёри миллатгароии мазкур метавонад бо роҳҳои зиёде вайрон шавад. Барои мисол мегӯяд: *«Ҳудуди сиёсии давлат метавонад ҳамаи намояндагони миллати мазкурро фаро нагирифта бошад; ё баръакс онро фаро гирифта, намояндагони миллатҳои бегонаро низ дар бар гирад; ё ҳар ду ҳолатро дар бар гирад, ки баъзе аз намояндагони миллати худро фаро нагирад ва ҳол он, ки дар ҳудуди худ намояндагони миллати бегонаро ҷой диҳад. Илова бар ин миллат метавонад, бо бегонагон омехта нашуда дар якҷанд давлатҳои гуногун зиндагӣ кунад ва ҳатто давлати миллии худро надошта бошад»* (сах. 24).

Аммо як шакли вайрон шудани меъёри миллатгароӣ вучуд дорад, ки ҳисси миллатгароӣ нисбат бар вай хеле ҳассос аст: Миллатгароён аз рӯйи меъёрҳои сиёсӣ ин нуктаро, ки сарвари ягонаи сиёсӣ метавонад ба аксарияти миллии он мансуб набошад, номумкин меҳисобанд. Он ҳамчун натиҷаи пайваст шудани ҳудуди милли ба давлати калон, ё натиҷаи ҳукмронии гурӯҳи бегона бошад (сах. 24).

Геллнер ин тезиси худро чунин хулоса мекунад: *«Миллатгароӣ – назарияи қонуниятҳои сиёсӣ мебошад ва иборат аз он аст, ки ҳудудҳои қавмӣ бояд бо ҳудудҳои сиёсӣ мутобиқ оянд ва вучуд доштани ҳудудҳои қавмӣ дар дохили ҳуди давлат эҳтимолиятест, ки аз рӯйи меъёрҳои миллатгароӣ комилан пазируфта намешавад ва ҳамчунин ин эҳтимолият набояд ҳукмронро аз аҳолии кишвар ҷудо намояд»* (сах. 24).

Таснифи шаклҳои миллатгароӣ

Бо роҳи ҳамоҳангсозии омилҳои калидӣ, ки ба рушду ташаккули ҷомеаи муосир таъсир мегузоранд, Геллнер таснифи муфиди миллатгароиро ироа мекунад. Ин омилҳо марбут ба ҳукумат ва дастрасии таълим мебошанд.

Муаллиф ҷомеаҳои афроди он ба ҳукумат дастрасӣ доранд ва дигарон аз он маҳруманд ва масъалаи дастрасии таълимро ба якҷанд намуд тақсим мекунад: 1) таълим танҳо ба касоне дастрас аст, ки дар сари ҳукумат

бошанд; 2) таълим ба ҳама дастрас аст; 3) таълим ба ашхоси ҳукуматкунанда дастрас нест; 4) таълим на ба ин ва на ба он гурӯҳ дастрас нест.

Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки ҳар яке аз чор имконияти дар боло зикр шударо метавон ба ҳолати воқеии таърихӣ нисбат дод. Дар ҳар яке аз чор ҳолати дар боло зикр шуда Геллнер боз як омили аз нуқтаи назари миллатгарой бисёр муҳим: якшаклӣ ё гуногуншаклии фарҳангро (манзур аз фарҳанг ин ҷо шакли муайяни рафтор ва муносибат аст, ки аз ҷониби ин гурӯҳи иҷтимоӣ пазируфта шуда бошад) ворид мекунад. Агар ин тазоди «якшаклии фарҳанг / гуногуншаклии фарҳанг»-ро дар байни ҳукуматдорон ва ҳукуматшавандагон бо таснифи чорзинагии дар боло зикршуда татбиқ намоем, ҳашт ҳолати эҳтимолии мумкинро ҳосил намудан мумкин аст.

Муаллиф дар асари худ ҳамин ҳашт ҳолатро баррасӣ намуда ба хулосае меояд, ки панҷ ҳолати он ғайримиллатгарой мешаванд: дар чор ҳолат аз сабаби ба вучуд наомадани таҷзияи фарҳангӣ (cultural differentiation); дар ду ҳолат бошад аз сабаби ба ҳамагон дастрас набудани фарҳанги олий (ин мисол дар ҳолати аввал ва дуввум муштарак аст).

Дар натиҷа дар китоби «Миллат ва миллатгарой» се шакли миллатгарой матраҳ мешавад.

Шакли аввалро мешавад ҳамчун шакли «классикии ҳабсбургӣ»⁴ номид. Дар ин шакл ҳукуматдорон бартарию дастрасӣ ба фарҳанги марказии давлатиро доранд, ашхоси маҳрум аз ҳукумат аз ҳуқуқи касб намудани таълим низ маҳруманд. Барои ин гурӯҳ ё барои қисми бузург аз ин гурӯҳ танҳо фарҳанги мардумӣ (қавмӣ) дастрас аст ва табдил ёфтани он ба як навъи фарҳанги навро, ки худ дар муқобили фарҳанги куҳан истодагарӣ кунад, хеле душвор аст. Аммо барои амалӣ шудани ин амр баъзе

⁴ Ҳабсбургҳо сулолаи ҳукмрон дар Империяи Австро-Венгрия. (Р. А.)

намояндагони нухбагони ин гурӯҳҳои қавмӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд (саҳ. 212-214).

Шакли дуҷуми миллатгарой – ҳолате аст, ки як гурӯҳ аз афроди ҷомеа ба ҳукумат дастрасӣ доранд ва гурӯҳи дигар аз он маҳруманд. Умумияту фарқиятҳои фарҳангӣ низ вучуд доранд, аммо фарқ дар дастрасӣ ба таълим вучуд надорад. Ин гуна *миллатгароии ҳамгунаасозӣ* (unification nationalism) барои рушду тавсеаи фарҳанги олий хизмат мекунад ва ба дастгирии сиёсӣ аз ҷониби ҳукумат ниёз дорад. Муаллиф ҳамчун мисол кӯшишҳои муттаҳидсозии Олмон ва Итолиёро дар асри XIX меорад (саҳ. 209).

Сеюмин шакли миллатгароиро муаллиф миллатгароии диаспора меномад. Дар ин ҷо суҳан дар бораи ақал-лиятҳои қавмие меравад, ки аз ҳуқуқҳои сиёсӣ маҳруманд, аммо аз лиҳози иқтисодӣ қафомонда нестанд (ва ҳатто баъзан аз миллати унвонӣ пешрафтатаранд) ва ҷун натиҷа ба «фарҳанги боло» дастрасӣ доранд.

Масъала ва мушкилоти таҳаввулоти иҷтимоӣ, эҳёи фарҳангӣ ва ба даст овардани ҳудуд ин гурӯҳро дер ё зуд бо гурӯҳе, ки аз қабл дар ин ҳудуд ба ҳайси миллати унвонӣ баромад мекард, рӯ ба рӯ хоҳад кард. Баъзан хатари идғом (ассимиляция) намояндагони ин гурӯҳро водор месозад, ки барои дифои худ идеологияи миллатгароиро истифода кунанд (саҳ. 228-229).

Ояндаи миллатгарой

Геллнер дар асри худ кӯшидааст, то ояндаи миллатгароиро пешгӯӣ кунад. Муаллиф ақида дорад, ки танҳо дар замони ҷомеаи саноатӣ – ҷомеаи пуртахаррук метавонад падидае ба мисли миллатгарой вучуд дошта бошад, зеро *«мавҷи қувватгирандаи модернишавӣ тамоми оламо фаро гирифта, қариб ҳар як фардро дар ин ё он лаҳзае водор мекунад, ки муносибати «беадолатона» ва «золимона»-ро нисбат ба худ эҳсос кунад ва айбдорро дар симои миллати дигар пайдо кунад. Агар дар гирди вай теъдоди кофии*

«чабрдидагони мазлум»-и дигар чамъ шаванд, миллатгарой ба вуҷуд меояд» (сах. 234-235).

Дар ин чо саволе ба миён меояд, ки оё дар ин ё он сурат бо анҷом ёфтани давраи саноатишавӣ (industrialization) миллатгарой метавонад қувваи пешбаранда дар ҷаҳон бимонад. Муаллиф ба ҳубӣ дарк мекунад, ки дар ояндаи наздик ҷаҳон ҳоло аз қонеъ намудани ҳамаи ниёзҳои иқтисодии худ фарсахҳо дур аст, вале кӯшиш мекунад ба саволи мазкур посух диҳад, аммо таъкид мекунад, ки ин пешбинӣ тахминӣ ва фарзӣ аст: *«Агар қишири миёнаи бенизони ҷомеаи мо аз лиҳози фарҳангӣ якишакла, пуртахаррук дигар қисми асосии ҷомеа набошад, дар асосҳои миллатгароии иҷтимоӣ низ тағйиротҳои амиқ ба вуҷуд хоҳанд омад (шояд боиси аз байн рафтани миллатгарой шаванд). Аммо эҳтимоли руҳ додани чунин ҳодиса дар асри мо хеле дур ба назар мерасад»* (сах. 236).

Навоварии Геллнер

Диди Геллнер ба ин масъала дар замони муаллиф хеле нав ва ҷолиб ба назар мерасад. Вай тавонист дар таърифи мафҳуми «миллат» таърифҳои «ҷамоа» ва «умумият»-ро ба кор набурда, балки таърифи комилан наvero пешниҳод мекунад, ки мабнӣ бар мафҳумҳои бар дарки ҳисси чун ҳамдастӣ ва ҳамбастагӣ, мероси муштараки умумӣ, интиҳоби озод ва интиҳоби ақлонӣ мебошад. Дар хотимаи китоби худ муаллиф эътироф мекунад, ки тарҳи (консепсияи) вай комилан ҷадид аст ва ба назарияҳои пешиниён (ба хусус ба он ақидае, ки солиёни зиёд дар илми шӯравӣ ҳоким буд) шабоҳат надорад. Барои Геллнер миллатгарой ин як падидаи таърихист, ки бар он тарҳи мураккаби муносибатҳои миллии тамаддуни муосир асос ёфтааст.

Аз ин рӯ метавонем хулоса кард, ки дар назарияи матраҳкардаи Геллнер ду фикри асосӣ вуҷуд дорад:

Якум, фарҳанги оӣ, ки бори аввал дар таърих дастраси гурӯҳҳои калони башар шуд, на танҳо аз малакаҳои соддаи

расмӣ чун касб кардани савод, истифода аз компютер, хонда тавонистану фаҳмидани китобҳои дарсӣ ва дастурамалҳои техникии иборат аст. Вай бояд бо ягон забони муайян, масалан русӣ, англисӣ ё арабӣ баён шавад ва қоидаҳои дар бар гирад, ки барои иҷроӣш ва қорбурдии ин маълумот мусоидат кунад. Ба ибораи дигар, вай бояд фарҳангро ба он маъно, ки онро мардумшиносон (этнографҳо) муаррифӣ мекунанд, таҷассум намояд. Инсони асри XIX ва XX на танҳо саноатӣ мешавад, балки ҳамчун рус, олмонӣ, ҷопонӣ ва ғайра саноатӣ мешавад. Яъне он касоне ки аз ин ҷомеаи нав хориҷ карда шуданд, барои он хориҷ карда шуданд, ки малакаҳои навро наомӯхтанд ё онро дар шакли «нодуруст» омӯхтанд. Фарҳанги саноатии муосир беранг набуда, балки ранги «қавмӣ» дорад, ки имрӯз ба моҳияти аслии он табдил ёфт. Меъёрҳои фарҳангӣ аз талабот ва интизорҳои муайяне иборат аст, ки аз аъзои худ ўҳдадорҳои муайяноро тақозо мекунанд. Яъне лаҳистониҳо ва хорватҳо бояд католик, эронӣҳо – шиа бошанд, фаронсавӣҳо агар католик набошанд ҳам, ҳадди ақал мусалмон набошанд.

Дуюм, саноатишавӣ, яъне ба вучуд омадани шакли муосири истеҳсолот, дар ҳамаи кишварҳо якбора ба вучуд наомад. Балки ин ҳодиса ба таври нобаробар дар манотиқи гуногун зуҳур кард. Маҳз ин нобаробарӣ боиси фарқиҳои бузург дар сатҳи рушди кишварҳои алоҳида, тақсим намудани неъматҳои моддӣ ва сатҳи гуногуни иқтисодии иқтисодӣ ва сиёсии онҳо шуд. Дар натиҷаи бархӯрди кишварҳои мутараққӣ бо кишварҳои дар ҳоли рушд, ҷолишҳои тунд ба миён меояд. Дар натиҷа омилҳои зиёде барои мустаҳкам намудани ҳудуд ва пойдор кардани ҳолатҳои истисноӣ, ҳам дар кишварҳои тараққиқарда ва ҳам дар кишварҳои дар ҳоли рушд, ба вучуд меояд. Манотиқи аз лиҳози саноатӣ рушд карда, қувваи қориро аз кишварҳои сусттараққиқарда содир мекунанд, аммо тибқи маъмул ба ин гуна ашхос, ки омада барои рушди ин кишвар саҳми худро мегузоранд,

ҳаққи гирифтани шаҳрвандӣ ва бархӯрдор шудан аз имконоти онро намедихад. Мӯхтоҷӣ ва таъбиз (дискриминация) баъзе аз онҳоро водор мекунад, ки даст ба ҷиноят зананд. Дар натиҷа, ҳисси бадбинӣ нисбат ба онҳо аз ҷониби аҳолии кишвари мизбон торафт зиёд мешавад. Чунин ҳолат боиси зиёд шудани бадбинӣ ва ҳисси миллатгарой мешавад. Дар ҷомеаи пеш аз саноатӣ фарҳангҳои гуногун бо ҳамдигар ҳамзистӣ намуда, боиси ба вучуд омадани бӯҳрони сиёсӣ наместаванд, балки баръакс ин гуна ҷомеа боиси устувор шудани ҳокимияти сиёсӣ мешавад. Дар шароити саноатишавӣ бошад стандартизатсияи ғайолияти истеҳсолӣ воҳидҳои сиёсиро ба вучуд меорад, ки агарчи зоҳиран гуногун бошанд ҳам, аз рӯи моҳияти худ мушобеханд ва дар айни замон, ҳам воҳидҳои сиёсӣ ва ҳам воҳидҳои фарҳангӣ маҳсуб меёбанд.

Аҳамияти корбурди назарияи

Геллнер

Назарияи Геллнер барои ҳалли мушкилиҳое, ки аз низоъҳои миллӣ сар мезанад чи пешниҳод карда метавонад?

Якум, дарки зарурати ҳисси воқеъиягарой. Даъват ба ҳифзи вижагиҳои фарҳангӣ (қавмӣ) як гумроҳӣ ё ақидаи пуч нест, ки аз ҷониби назарияпардозони ҳаёلى пешниҳод шуда аз ҷониби экстремистон пиёда мегардад ва ҳадафи аслии худро аз оммаи васеъ пинҳон мекунад. Решаи ин гуна даъватҳо дар шароити воқеии замони муосир нухуфтааст ва онро намешавад на бо роҳи хайрҳои, на ба дуову даъватҳо ва на бо зиндонӣ намудани аъзои ифротӣ бартараф намуд. Мо бояд ин решаҳои миллатгароиро дарк намуда ва самараҳои онро бипазирем.

Раванди мутобиқшавӣ ба воқеияти нав, мутассифона, на ҳама вақт бидуни мушкилиҳо сипарӣ мешавад. Мо аз олами пеш аз саноатӣ фарҳангҳои мухталифи қавмӣ зиёдро ба мерос бурдаем.

Шароити муосир боиси ба вучуд омадани эгалитаризм (решаҳои он ба решаҳои миллатгарой шабоҳат дорад) шудааст. Он мутобиқ наомадани ҳудудҳои сиёсӣ ва қавмиро аслан наменпазирад. Мубориза бо ин хурофотҳои қавмӣ на ҳама

вакт бо роҳи мусолимотомез анҷом меёбад. Мо интизори до-рем, ки ин гуна мушкилиҳо дар оянда бо роҳи мушаххас намудани ҳудудҳои маъмури ва ассимилиятсия, на бо роҳҳои ваҳшиёна чун қатли ом (генотсид) ё муҳоҷиркунии маҷбурии мардум анҷом меёбад.

Дуюм, ин назария метавонад ба мо асосе барои хушбинӣ низ диҳад. Рушди сатҳи нақӯаҳволии иқтисодӣ метавонад тундирои миллатгароиро кунд кунад. Вақте ду миллате, ки қаблан даргири низоъҳои қавмӣ буданд, шароити баробар барои рушди иқтисодӣ дошта бошанд, он ҷолишҳои ношӣ аз нобаробарии иқтисодӣ, ки дар шакли хушунатомези фарқиятҳои фарҳангӣ ва миллии зоҳир мешуданд, худ аз худ аз байн мераванд.

Дар охир бояд қайд кунем, ки назарияи Геллнер перомуни миллат ва миллатгарой то ҳол аҳамияти ҳудро гум накардааст ва метавонад барои пажӯҳишгарон имконоти васеъи истифодаи модел ва дидгоҳро пешниҳод кунад, ки барои дарки равандҳои муосири ҷомеаҳои ҷаҳонӣ мусоидат менамояд.

Манбаъ

Геллнер Э. Нации и национализм. Пер. с англ. Ред. И послесл. И. И. Крупника. Москва. «Прогресс», 1991. – 320 стр.

Ҳамчунин китобро метавонед дар суроғаи зерини саҳифаи интернет дарёфт намоед:

http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/gelln/12.php

БОБИ II.
БЕНЕДИКТ АНДЕРСОН
«ҶОМЕАҲОИ ТАХАЙҶОЛӢ»

Ҳолнома

Бенедикт Ричард О'Горман Андерсон (ба англисӣ **Benedict Richard O'Gorman Anderson**) пажӯҳишгари шинохтаи миллатгароӣ, профессори донишгоҳи Корнел 26 августи соли 1936 дар шаҳраки Кунмини Ҷумҳурии мардумии Чин дар оилаи афсари бритониёӣ таваллуд шудааст. Донишгоҳи Кембриҷро хатм кардааст. Солҳои 1950-ум ва 1960-ум дар Индонезия ва Таиланд тадқиқотҳо гузаронидааст. Ҳоло ба ҳайси директори барномаи Индонезияи муосир фаъолият намуда, ҳамчунин профессори тадқиқоти байналмиллалӣи донишгоҳи Корнели ИМА мебошад. Шӯҳрати ҷаҳониро Андерсон баъди нашри китобаш «Ҷомеаҳои тахайюлӣ: андешаҳо перомунӣ пайдоиш ва паҳншавӣи миллатгароӣ» (*Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*) соҳибшуд, ки байни коршиносони гуногуни соҳаи сиёсатшиносӣ вуҷуд доштадани бахшҳои ҷиддиро ба вуҷуд овардааст.

Тезиси асосӣ

Андерсон яке аз назарияпардозони машҳури миллат ва миллатгароӣ ба шумор меравад, ки мавқеи ба худ хосро дорад. Нуктаи марказии китоби мазкури Андерсон ин аст, ки миллат ҳамчун ҷомеаи тахайюлӣ (*imagined communities*) тасвир шудааст. Аз назари ӯ нақши расонаҳо, махсусан васоити ахбори омма (ВАО) ва маводҳои ҷопӣ (махсусан китобҳо) дар раванди тахайюли миллат нақши боризро бозӣ мекунанд. Андерсон падидаи миллатгароиро таҳқиқ намуда, пешниҳод кардааст, ки миллатгароӣ на дар Аврупо, чуноне ки аксари муҳаққиқони соҳа андешаи мазкурро ҷонибдоранд, балки дар Амрикои Лотинӣ ба вуҷуд омадааст ва он барои рушди миллатгароӣ дар Аврупо

мусоидат намудааст. Андерсон дар бобати ташкили аввалин давлатҳои креолӣ сухан ронда дар муддати кӯтоҳ худро миллат тасаввур намудани онҳоро рӯи қоғаз меорад. Вай рушди миллат ва миллатгароиро даврабандӣ намуда, дар китоби худ чаҳор модели миллатгароиро нишон медиҳад. Аз ин рӯ аз хонандаи хушёру нуктадон хоҳиш менамоем, ки дар вақти хондани навиштаи мазкур бодикқат бошад, чунки матн ва тарзи баёни фикри муаллиф хеле печида аст ва барои дарки нуктаҳои муҳимми Андерсон сараввал тоқат, баъд андеша лозим меояд.

Вуруд ба мавзӯ.

Дар оғози китоби худ Андерсон ҷиҳати мушаххас намудани мафҳуми «миллат» се ҳолати парадоксалиро номбар мекунад, ки қулли назарияпардозони миллатгароиро дар ҳолати ногувор ва тангно қарор медиҳад: «1) *Муосирияти объективии миллат аз назари муаррих ва қадимияти субъективии он аз дидгоҳи миллатгаро;* 2) *Маирувияти универсалии миллият ҳамчун мафҳуми иҷтимоӣ фарҳангӣ [соиқультурностъ]* (дар ҷаҳони муосир ҳар фард бояд миллият дошта бошад, ҳамчуноне ки ӯ ҷинс дорад) ва ислоҳнопазирии портиқулярии зуҳуроти мушаххаси он (масалан, миллияти «юнонӣ» аз рӯи таъйинот, миллияти *sui generic* аст); 3) *Аз як тараф иқтидори «сиёсӣ»-и миллатгароӣ ва аз сӯи дигар тангдастии фалсафӣ ва ҳамчунин ноҳамоҳангии дарунии он*» (саҳ. 28-29). Дар идомаи масъалагузорӣ Андерсон иб-рози менамояд, ки дар тафовут аз дигар мафҳумҳо - «миллатгароӣ» мутафаккирони бузурги худро наофаридааст.

Андерсон бо истифода аз таҷрибаи антропологӣ чунин мафҳуми миллатро пешниҳод менамояд: «*Ин (Миллат) ҷомеаи сиёсии тахайюлшуда буда, ба ҳайси як ҷизи маҳдуд тасвир ёфта, ҳамзамон дорои соҳибхитиёрӣ аст*» (саҳ. 30). Яъне аз назари Андерсон миллат ин ҷомеаи тахайюлшуда мебошад, ки дар қаламрави маҳдуд (яъне муайян бо

марзҳои худ) ҷой гирифта, соҳибхитиёр аст (яъне соҳиби давлати мустақил худ).

«Онҳо (намоёндагони як миллат) барои он тахайюли-анд, ки ҳатто аъзои миллатҳои хурд наметавонанд аксари-яти ҳаммиллатони худро шиносанд, ҳарчанд вомехӯранд, якдигаро мешунаванд, ҳамзамон дар шуурашон хусусиятҳои умумии онҳо мавҷуд мебошад» (саҳ. 31). Яъне аз назари Ан-дерсон хусусияти тахайюлшавӣ худ як омили универсалӣ аст, ки дар тамоми миллатҳои ҷаҳон дида мешавад. Ин омил аз назари ӯ дар сатҳи шуур шакл гирифта, умумият ва фарқияти он маҳз дар шуур зоҳир мегардад.

Аз назари Андерсон ҷомеаро бояд на бо дурӯғ ё ҳақиқӣ буданаш, балки бо хусусияте, ки онҳо тахайюл ме-шаванд, фарқ намоем. Яъне усули «хусусияти тахайюл»-и ҷомеа дар миллатҳо гуногун аст ва қолаби универсалии муайян карданро надорад.

«Миллат ба таври **маҳдуд** тахайюл мешавад, гарчанде миллати бузург бошад ҳам, он ҳудуди ҳаракаткунанда ва маҳдуди худро дорад, ки берун аз он миллатҳои дигар зиндагӣ доранд. Ягон миллат худро дар баробарвазнии ҷомеаи ҷаҳонӣ тасаввур наменамояд» (саҳ. 32). **Яъне хусусияти маҳдуд ва муайян тахайюл намудан, яке аз унсурҳои универсалии шинохти миллат мебошад.**

«Миллат соҳибхитиёр **тахайюл** мешавад, зеро ин ма-фҳум замоне пайдо гаист, ки даврони Эҳё ва Инқилоби Фа-ронса низоми маишати аз ҷониби Худо муайян шудаи давлатҳои сулолавиро вайрон намуд (Андерсон Аврупо-ро дар назар дорад). Дар ин марҳалаи таърихӣ инсоният ба ба-логат расида, ба зиддияти паҳноии динҳои универсалӣ ги-рифтдор шуд, ки ҳар кадоме дар худ ҷараёнҳои гуногунро до-штанд ва ба ҳудудҳои якдигар талаботи неш мегузоштанд. Миллатҳо орзуи озод буданро доранд, ҳатто дар зери қудрати Худо. Гарав ва нишони ин озодӣ давлати соҳибхитиёр мебошад» (саҳ. 32). Яъне аз назари Андерсон «**орзуи озод будан**» ва имкони доштани «**давлати соҳибхитиёр**»

ҳамчун нишонаи ҳастии ҳуди миллат ва омили ба вучуд омадани он фаҳмида мешавад.

«Миллат ҳамчун ҷомеа тасаввур мешавад, новобаста аз мавҷудияти ҳолатҳои нобаробарӣ ва сӯистифодаи якдигар, ки дар дохили ҳар миллат ҷой дорад ва миллат ҳамеша ҳамчун рафоқати жарфи уфуқӣ фаҳмида мешавад. Ин бародарӣ дар тӯли ду аср барои миллионҳо одамон на ба куштани якдигар, балки озодона, бо хоҳиши худ барои ин фаҳмиши танги тахайюлӣ шаҳид шуданро имконпазир гардонидаст» (саҳ. 32).

Марг, муаммо ва саволеро ба миён меоварад, ки чӣ гуна ин фаҳмиши нисбатан ҷавони ду аср таърих дошта (яъне «миллатгарой»-Ш.Р.), чунин шаҳодатро ба вучуд овардааст, ки онро аксаран миллатгароён истифода менамоянд. Андерсон пешниҳод менамояд, ки барои дарёфти ҷавоб бояд ба решаҳои фарҳангии миллатгарой рӯ овард.

РЕШАҲОИ ФАРҲАНГИИ МИЛЛАТГАРОЙ

Дар фарҳанги муосири миллатгарой аз назари Андерсон барҷастатарин нишонаро ёдгориҳо ва мақбараҳои сарбозони номаълум ташкил медиҳад (саҳ.33). Маро-симҳои оммавии ёдбуди ин гуна мақбараҳо нишон-диҳандаи он аст, ки касе дар бобати миллияти онҳо наандешидааст ва азми муайян намудани онро надорад ва ҳатто савол роҷеъ ба ҳуввияти онҳо бечо фаҳмида мешавад, ки зимни муқоиса мушаххас мешавад, ки фарҳанги замони қадим чунин шакли анъанаро надошт. Дар ҳамаи давлатҳо ин мақбараҳо ҳамчун ҳамватан ва ҳаммиллати онҳо шинохта мешаванд ва руҳияи тахайюли миллиро пурра менамоянд.

Хусусияти фарҳангии ин ёдгориҳо дар он зоҳир меёбад, ки дар он тақсмот аз нигоҳи дидгоҳи сиёсӣ сурат намегирад, зеро ҷараёнҳо (идеологияҳо)-и сиёсӣ дар ягон вазъ ба масъалаҳои марғу абадиёт сару кор надоранд. Лекин ин омиле, ки дар миллатгарой ба мушоҳида мерасад,

қаробаташро бо таълимоти динӣ нишон медиҳад, зеро ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ дар бобати бадбахтӣ ва ноқисии инсонӣ ҷавобҳои худро доранд, аммо таълимоти сиёсӣ дар ин ҷода хомӯширо ихтиёр менамояд. *Ин нуктаҳоро Андерсон барои он меорад, ки асри XVIII авҷи хуруҷи миллатгароӣ буда, ҳамзамон даврони аз сахна рафтани тафаккури динӣ низ мебошад.* Ин шароит ва дигар шудани арзишҳои инсонӣ тарафҳои мусбату манфии худро дорад ва беҳтарин роҳи ба мақсад ноил шудан дар ин самт ғояи «миллат» мебошад. *«Агар давлати миллиро бо дарназардошти шинохти «муосирия» ва «таърихият» бипазирем, пас миллат, ки ба онҳо тобиши сиёсӣ медиҳад, ҳамеша аз дурии гузашта пайдо мешавад ва аз ҳама муҳим ба ояндаи беохир меравад»* (сах. 35).

Миллатгароӣ хусусияти сеҳрноки иваз намудани шароитро ба тақдир дорад. Дар ҳамин замина Андерсон менависад, ки *«мо метавонем бо ҳамовози Дербе бигӯем: «Ин ки ман фаронсавӣ таваллуд шудам ногаҳонӣ аст, зеро дар ниҳоят Фаронса абадӣ мебошад»* (сах. 35).

Андерсон ба таври махсус таъкид менамояд, ки ба вучуд омадани миллатгароӣ дар асри XVIII нишонаи нобудшавии ақоиди динӣ нест ва ӯ ҷонибдори фикри таърихан иваз шудани дин ба миллатгароӣ низ намебошад. Лекин Андерсон ба таври тахмин ҳаде мезанад, ки *«барои шинохти миллатгароӣ бояд онро на бо идеологияҳои сиёсӣ роҷ дар сатҳи худшиносӣ, балки бо низомҳои васеи фарҳангӣ пайваست намоем, ки қабл аз хуруҷи он вучуд доштанду дар ҳамзамон баръакс он пайдо шуданд»* (сах. 35).

Андерсон дар ҳамин қолаб барои шинохти дурусти масъала, баррасии ду низоми фарҳангӣ, яъне ҷомеаи динӣ ва давлати сулолавиро пеш мегузорад, зеро аз назари ӯ ҳар ду дар авҷи нашъунамои худ низоми муайянкунанда буданд. Мисле ки имрӯз ин мавқеъро миллатгароӣ касб намудааст. Барои ҳамин, ба таври ҷиддӣ пешниҳод менамояд, ки асли дурустии ин ду низоми фарҳангиро бояд

ташхис кард ва инчунин нуктаҳои калидии аз байн рафтани онҳоро низ нишон дод.

Тахайюли ҷомеаҳои динӣ бо воситаи забони муқаддас

Андерсон дар мисоли динҳои асосии ҷаҳонӣ, яъне дар мисоли ислом, насроният, буддизм ва конфусизм менависад, ки хусусияти онҳо беаҳдуд тахайюл намудани ҷомеаҳои худ буд, ки бар асоси забони муқаддас ин умумиятро нигаҳ медоштанд. Баргирифта аз муносиботи намоияндагони халқиятҳои гуногуни исломӣ (мусалмон) дар Макка, Андерсон менависад: *«Гарчанде онҳо (яъне мусалмонон-Ш.Р.) забони якдигарро намедонанд, аммо идеограммаҳои якдигарро мефаҳманд. Ин шароит аз он ҷиҳат имконпазир аст, ки матни муқаддас (яъне Қуръон-Ш.Р.)-и барояшон умумӣ ба забони классикии арабӣ навишта шудааст. Ҳамин тариқ, ҳуруфоти арабӣ ба монанди иероглифҳои чинӣ ҷомеаро на бо овоз, балки бо аломат ташаққул меод. Ин таҷриба ҳоло дар илми ҳисоб низ истифода мегардад»* (саҳ. 36).

Ҳамаи ҷомеаҳои аҳди бостон ҳудро ҳамчун маркази ҷаҳон ба воситаи забони муқаддас ва низоми қудрати осмонӣ тахайюл менамуданд. Барои ҳамин дурию паҳноии ҳуруфоти лотинӣ, палӣ, арабӣ ва чинӣ аз ин нуктаи назар беаҳдуд буд. Андерсон ин ҷо қайд менамояд: *«агар ҳуруфоти забон мурда, яъне аз забони гуфтугӯи дур бошад ин хуб аст, зеро ҳар фард метавонад ба дунёи аломатҳои тоза раҳ ёбад»* (саҳ. 33).

Ҷомеаҳои аҳди бостон дар асоси забони муқаддас иттиҳод шуда, бо хусусияти худ аз миллатҳои муосири тахайюлшуда фарқдоранд. Ин *«тафовут ба боварии томи муқаддас будани забони эшон ва имконияти қабул намудани дигарҳо ба гурӯҳи фаҳмида мешавад, зеро аз назари онҳо одами ниммаданӣ беҳтар аз одами ваҳшӣ шинохта мешуд, ки хоси ҳамаи тамаддунҳои қаблист»* (саҳ. 37-38).

Чомеаҳои бузурги ҷаҳонӣ ба воситаи ҳарфҳои беовоз, дар асоси забони муқаддас тасаввур мешуданд. Воқеияти ин дидгоҳҳои номуайян барои фаҳмиши ғарбӣ бегона аст, зеро он ба ғояи аломат, яъне мушаххасан, ғайривоқеӣ будани аломат асос меёбад. Феълан баҳсҳо дар атрофи ин масъала бисёранд ва тарафдорони ин ғоя бар он назар буданд, ки ҳақиқатро танҳо бо истифода аз аломатҳои ин забонҳо фаҳмидан мумкин аст ва ҳамчун забони ҳақ онҳо тақони ба тарафи худ кашидандро доштанд ва ин хусусият миллатгароиро аз онҳо дур менамояд.

Бо вучуди чунин қудратмандӣ забон(ҳо)-и муқаддас (ва ҳамчунин тафаккури динӣ) дар асри миёна иқтидори пешинаи худро гум менамояд, ки аз назари Андерсон ба он ду омил таъсир расонид: *«Омили якум аз худ намудани дунёи ғайриаврупоӣ, ки ба фаҳмиши фарҳанг ва ҷуғрофӣ таъсир расонид. Ин ҳолат дар адабиёти аврупоии роҷеъ ба саёҳати ҷаҳонӣ хеле дақиқ вомехӯрад. Омили дуввум наст шудани мавқеи забони муқаддас аст. Ин раванд дар асри XVI оғоз мегардад ва забони умумиаврупоии илм ва фикр (яъне забони латинӣ) оҳиста-оҳиста мавқеи худро ба забонҳои маҳаллӣ месупорад»* (39-41). Дар ин ҷода, аз назари Андерсон нақши сармоядорӣ (капитализми) ҷопӣ хеле муассир аст. Он замон ягона забоне, ки меомӯзониданд ин латинӣ буд ва ин худ исботи муқаддасии забон аст. Дигар забонҳо лоиқ ба омӯзиш набуданд ва ин як воқеияти замон буд. Баъди соли 1640 ҷопи китобҳо бо забони латинӣ кам мешавад ва акнун қисмати калони китобҳои ҷопшуда ба забонҳои миллии аврупоӣ буданд ва аз ин ба баъд саноати ҷопи китоб хусусияти фаромиллии худро гум мекунад. Ба охир расидани даврони забони латинӣ ин як нишонаи баҳши хусусии раванди васеи мебошад, ки дар натиҷаи он ҷомеаҳои динӣ ҳамгирошуда, қадам ба қадам ба қисмҳо, гуногунандешӣ ва қаламрав маҳдуд мешуданд.

Гузариши машрӯбӣ аз давлати сулолавӣ ба шахраванд

Хусусияти дигари фарҳангии миллатгарой аз назари Андерсон ба давлатҳои сулолавӣ иртибот дорад. Дар ин қисмати китоби худ Андерсон андешаи худро мушаххасан бар пояи далелҳо меоварад.

Дар замони муосир дарки вижагии давлати сулолавӣ мушкил аст, зеро он ба фаҳмишҳои имрӯзаи ҳаёти сиёсӣ номувофиқ буда, он замон (яъне замони қабл аз давлати миллий) ҳамчун комилтарин низоми сиёсӣ шинохта мешуд. Дар шоҳигарӣ ҳама чиз дар меҳвари марказ ташаккул меёфт. Машрӯбӣи он аз Худо буда (ё шинохта шуда), сокинонаш на шахраванд, балки табаа буданд. Дар фаҳмиши имрӯза соҳибхотирӣ ба ҳар як сантиметри қаламрави маҳдудшудаи фазо паҳн мешавад, лекин дар фаҳмиши давлати сулолавӣ соҳибхотирӣ аз як тараф ба тарафи дигар мегузашт. Ин раванд на танҳо бо ҷанг, балки бо низоми душвори издивоҷи сулолаҳои шоҳӣ сурат мегирифт ва муайян намудани миллияти ин сулолаҳо хеле мушкил мебошад. Аз асри XVII, баъди қатли Карли Стюарт ва ба дасти намояндаи плебейӣ гузаштани ҳокимият дар Инглистон то соли 1914 ин махсусияти машрӯбӣ (яъне аз Худо буданаш) дар сиёсати ҷаҳонӣ аксариятро ташкил меод. Вале ин машрӯбӣ оҳиста – оҳиста нобуд мешавад ва мавқеи худро ба машрӯбӣи миллият месупорад.

Тағйирот дар шинохти вақт ва манбаи худшиносии миллий

Нуктаи дигари муҳими муайян намудани миллат ва миллатгарой аз назари Андерсон тағйирот дар шинохти вақт аст. Дар баробари равандҳои ҷаҳонӣ, замони таҷдиди назари вақт дар Аврупо низ мерасад. Намунаи беҳтарини он дар тасвири нигораҳои рассомони машҳур ва романҳои нависандагон таҷассум ёфтааст. Дар натиҷаи ин шароит, дигаргунӣ дар шинохти вақт ба вучуд меояд ва дар баробари густариши фарогирифтӣ фикрии адибон,

раванди тахайюл кардани аҳоли ва дар як вақт ҳис наму-
дани заминаҳои якдигар дар як фазо пайдо мегардад.
Муҳимтарин омил дар ин ҷо афзоиши теъдоди китобҳои
чопшуда ва ба майдон омадани матбуоти даврӣ аст. Агар
аввали дар худ воқеияти аср ва замони худро ниғаҳ дорад,
пас дуҷумлаи барои тахайюли як ҷомеа, аъзои ғуноғуни
худро дастрас мегардонад.

Андерсон пеш аз баррасии манбаҳои мушаххаси мил-
латгарой, суҳанони болоро ба ёд оварда менависад, ки
моҳиятан, имконияти тахайюл шудани миллат таърихан
дар он ҳолате пайдо мегардад, ки он ҷо се таассуроти асо-
сии фарҳангӣ ва асосан қадима қудрати бидоҳатии (акси-
ома) худро дар ақли инсонҳо аз даст медиҳанд. *«Якум, ан-
дешаи танҳо ба воситаи забони имтиёзнок дарёфтани
ҳақиқати онтологӣ. Чун ҳуди он як қисми ҳақиқат аст.
Дуюм, табиатан дар меҳвари шоҳӣ ташиқкул ёфтани
ҷамъият ва фарқ доштани сулолаи шоҳӣ аз мардуми оддӣ.
Ниҳоят сеюм, таассуроте, ки дар он таърих ва космология
аз ҳам ҷудо нестанд ва мабдаи дунё ва одамон ҳувияти
ягона доранд»* (саҳ. 58-59). Заволи оҳиста ва ноҳамвори ин
се эътиқоди ба ҳам пайваст сарраввал дар Аврупои Ғарбӣ
ба вучуд омада, бо таъсири дигаргуниҳои иқтисодӣ,
кашфиёт (илмӣ ва иҷтимоӣ) ва рушди воситаи ҷадиди
иртибототӣ фарқиятро байни таърих ва космология ба
миён меоварад. Аз ин ҷо зарурат ба ҷустуҷӯи усули нави
ба ҳам пайвастан ва воҳидияти бародарӣ, қудрат ва вақт
пайдо мегардад. Дар самти суръат бахшидан, хизмати ҷид-
ди ро сармоядорӣ чопӣ иҷро менамояд, ки барои марду-
мон восита ва имконияти хуби шинохти худ, пайвасти
якдигарро бо усулҳои дақиқан нави фароҳам меоварад.

Рушди ҷоп ҳамчун мол заминаи мусоидро барои ши-
нохти вақт ва замон ба вучуд овард ва маҳз дар ин замина
миллат хеле маъруф гашт. Андерсон барои исботи ин ан-
дешаи худ мисолҳои зиёдро дар бобати нақши саноати ки-
тобчопкунӣ дар фазои умумии Аврупо ва пайдо кардани

миллатҳо оварда, менависад, ки дар он замон забони асо-
сии чоп забони лотинӣ буд, ки сар аз соли 1500, тақрибан
150 сол давом кард. «Истеъмолгарон»-и асосии ин истеҳсо-
лот аввалан мардумони босавод буданд, зеро донандагони
ин забон хеле кам буданд. Аксариятро дар Аврупо ода-
мони якзабона ташкил медоданд ва дузабонаҳо хеле кам
шуда, барои саноати китобчопкунӣ дарёфти бозори навро
чиҳати ғуруши маводи истеҳсолкардаи худ гузоштанд.
Маҳз дар ин вақт барои рушди соҳа, ба чоп омода шудани
китобҳо дар забонҳои мардумии Аврупо оғоз гардид, ки
ба рушди хувият ва худшиносии миллатҳо кӯмак намуд.

Ин фишори инқилобии сармоядорӣ кумаки бевоситаи
се омили берунаро пазируфт, ки дутои он барои худшино-
сии миллӣ таъсир расонидаанд:

Омили якум, дигар шудани **табиати забони лотинист**.
Офарандагони асарҳо бо ин забон барои паҳн намудани
маводи чопии худ ва ҳамчунин барои зинда нигоҳ доштани
хувияти насронӣ усули баёнро хеле ба қадим бурданд, ки
дар натиҷа забон на танҳо нафаҳмо, балки забони калисо
аз забони ғуфтуғӣи ҳаррӯза дур мешавад. Фарқи ин забон
аз нигоҳи моҳияти асрҳои миёна ба ин шакл таҷассум ме-
гардад, ки бо вучуди забони муқаддас ва доштани ҳуруф,
инчунин бо мавҷудияти матни динӣ бо ин забон, фаҳмида
мешавад. Дар асри сармоядории чопӣ ин забон ба *«забони
сеҳрноке мубаддал ғашт, ки бо он танҳо ба хоштири забон
буданаи менавиштанд»* (сах. 62);

Омили дуюм, таъсири **реформатсия** аст, ки дар муваффақи-
яти худ ба сармоядорӣ чопӣ вобастагӣ дорад. То аҳди ки-
тобчопкунӣ Рим (Ватикани имрӯзро дар назар дорад, - Ш.Р.)
дар тамоми муборизаҳо бо куфр ба манфиати худ дастболо
мешуд, зеро имконоти хубе нисбат ба ҳарифон дошт. Вале за-
моне ки Мартин Лютер соли 1517 навиштаҳои худро дар ка-
лисои Виттенберг овозон кард, баъди 15 рӯз он дар тамоми
Олмон паҳн гардид. Дар ин даҳсола саноати китобчопкунӣ
бо суръат пеш мерафт ва маҳз ин замон аудиторияи бузурги

китобхон пайдо шуд. Бо истифода аз таҷрибаи Лютер, дар Аврупо ҷанги таблиғотии динӣ ба вучуд омад, ки 150 сол идома ёфт. Дар ин мубориза протестантизм зарфияти забони модарино дарк намуда, барои танг намудани мавқеи лотинӣ, аз он хеле моҳирона истифода кард. Ҳамкориҳои зиҷи протестантизм ва саноати китобчопкунӣ симои Аврупо ро тағйир дод ва на танҳо ба калисо зарбаи шадид зад, балки «дар натиҷаи он давлатҳои ғайрисулолаві аз қабилҳои Ҳуланд ва Иттиҳоди Пуританӣ ба вучуд омаданд» (саҳ. 63). Эътирози шӯҳрони он замон нисбат ба ин раванд ҳам динӣ ва ҳам сиёсӣ буд;

Омили сеюм, паҳноии заиф ва нобаробарии ҷуғрофии забонҳои вижаи модарӣ, ки барои истифода гардидаи ҳамаҷун забони қори мақомоти давлатӣ душворихоро барои шӯҳрони нисбатан мустақил ва соҳибхитёр ба пеш овард. «Бояд дар назар дошт, ки умумияти лотинӣ ҳамаҷун забон бо умумияти низоми сиёсии Аврупо ҳаммазмун набуд» (саҳ. 63). Бинобар ин баъди тақсими Аврупои Ғарбӣ ҳеҷ яке аз ҳокимон наметавонист забони лотиниро аз худ кунад ва онро танҳо моли худ донанд. «Ташаккули забонҳои модарии маъмурӣ ҳам чоп ва ҳам табaddулотии динии асри XVI-ро муайян намуд ва он бояд яке аз омилҳои аз байн рафтани ҷомеаи таҳайюлшудаи динӣ (муқаддас) шинохта шавад» (саҳ. 64). Дар баробари ин, ҳеҷ яке аз равандҳои ташаккули ин гуна забон дар макони ба вучуд омадани худ, омилҳои идеологӣ ва томилатсозиро надошт ва худ аз худ ба таври табиӣ ба вучуд омад, ки мисоли амалии Инглистон онро пурра равшан менамояд.

МОДЕЛҲОИ МИЛЛАТГАРОӢ

Сармоядорӣи ҷопӣ ҳамчун «дастгоҳ»-и забонсозӣ ё модели классикии миллатгарӣи аврупоӣ

Дар раванди забонсозӣ ва муттаҳид намудани ғӯиш ё лаҳҷаҳои гуногуни забони воҳид дар Аврупо, нақши калидиро сармоядорӣи ҷопӣ (мушаххасан истеҳсолоти он, яъне китоб, рӯзнома ва ғайра) мебозад, ки дар натиҷаи

пешниҳоди маҳсулоти худ умумияти забони чопиро дар худуди муайяни зиндагии соҳибони забон фароҳам оварда, забони маъмурии давлатиро мустаҳкам мекард.

Забонҳои чопӣ шинохт ё худшиносии миллиро бо се тарзи гуногун ба вучуд меоваранд:

Якум, забонҳои чопӣ бунёди заминаи воҳид (унификатсияшуда)-и иртиботиро ба вучуд оварданд, ки *«аз забони гуфтугӯӣ боло ва аз забони лотинӣ поён буд. Мардумоне, ки бо лаҳҷаҳои гуногуни забонҳои англисӣ, испанӣ ва фаронсавӣ ҳарф мезаданд, якдигарро бо ин гӯишҳо намефаҳмиданд ва ба воситаи забони чопӣ андешаи якдигарро дарк мекарданд. Дар натиҷа одамон мавҷуд будани ҳазорҳо ва миллионҳо барандагони ҳавзаи забони худро дарк намуданд ва маҳз бо пайвасти чоп, ин хусусияти ҳам айнулаён ва ҳам диданашаванда, тухмаи чомеаи миллии таҳайюлишавандаро ба вучуд овард»* (сах. 67);

Дуюм, сармоядорӣ чопӣ ба забон *«устувории навро бахшид, ки дар дурнамои дарозмӯҳлат имконияти ба вучуд овардани хусусияти қадимаи онро дошт, ки ҷойгоҳи муҳимро дар таҳайюлооти субъективии миллат бозӣ мекунад»* (сах. 67);

Сеюм, сармоядорӣ чопӣ чунин *«забонҳои қудратро ба вучуд овард, ки аз диди шакл аз забонҳои пешинаи маъмурии маҳаллӣ фарқ мекарданд. Барои ҳар як забони чопӣ баъзе аз лаҳҷаҳо бегона буд ва дар натиҷаи омехташавӣ, ин гӯишҳо хусусияти пешинаи худро аз даст доданд ва ба забони содда табдил ёфтанд»* (сах. 67). Бояд қайд кард, ки дар замони ташаккули худ ин равандҳо ба таври табиӣ ба вучуд омаданд ва ба раванди пешрафти сармоядорӣ вобастаанд. Вале дар натиҷаи пайдо шудани ин моделҳо барои дигарҳо (яъне давлатҳо) омили зӯрваронаи татбиқ оғоз гардид ва он пеш аз ҳама барои ба даст овардани манфиат равона буд.

Имрӯз маълум аст, ки аксарияти миллатҳои мавҷуда забони чопии худро доранд ва онҳо дар худуди давлат

умумиянд ё аз он қисмати ками аҳоли ҷамчун забони гуфтугӯӣ ё корӣ истифода мебаранд.

Модели креолии миллатгарой

Моделҳои гуногуни миллатгарой, ки аз тарафи Андерсон матраҳ карда мешаванд, барои шинохти дурусти ин мафҳуми «пурасрор» кӯмак менамоянд. Барои ҳамин Андерсон дар иртибот ба мавзӯи таҳқиқшаванда барои дарёфти зарфият ва модели нав, ки аз таҷрибаи кишварҳои аврупоӣ фарқи ҷиддӣ дорад, ба давлатҳои **креол**⁵-ӣ назар меафканад ва хусусияти фарқкунандаи онҳоро дар интиҳоби усули бавучудорӣ ва татбиқи миллат нишон дода, умумияти мақсадро аз назари натиҷаи ба даст омада баён менамояд. Ҷамчунин нақши креолҳоро дар ташаккули миллат ва давлат дар кишварҳои зисташон барои тадқиқи миллат ва миллатгарой муҳим мешуморад.

Давлатҳои нави амрикоии охири асри XVIII ва аввали XIX хеле ҷолибанд, зеро дар онҳо то андозае ду омили дар зер оварда шавандаи замони миллатгароии Аврупои асри-миёнагӣ мувофиқ набуда, балки бо берун шудан аз ҳавзаи Аврупо, фаҳмиши музофотиву аврупоии миллатгароиро ба вуҷуд оварданд:

Якум, агар суҳан «дар бораи Бразилия, ИМА ё дигар мулкҳои истеъморӣ Испонӣ дар минтақаи Амрикои Фарбӣ равад, пас дар ин ҳолат забон унсури муҳимми фарқкунандаи онҳо бо метрополияҳои империявии марбута шинохта намешавад, зеро тамоми онҳо аз ҷумла ИМА давлатҳои креолӣ буданд. Бунёдгузoron, ташиққунандагон ва роҳбарони онҳо бо мардуми муқобилашон мубориза эълон карда (яъне аврупоӣён), забон, зот ва асолати умумӣ доштанд» (сах. 71). Дар воқеъ маълум аст, ки дар оғози

⁵ Креол (*Criollo*) – инсон мебошад, ки зотан ё асолатан (то ба андозае назариявӣ) решаи тозаӣ аврупоӣ дорад ва дар Амрико таваллуд шудааст. Дар фаҳмиши баъдинаи васеи худ ашхосро ифода мекард, ки берун аз қитъаи Аврупо таваллуд ёфтаанд.

муборизаи онҳо масъалаи забон муҳиммият надошт ва дар ягон ҳолат бардошта намешуд.

Дуюм, доир ба равандҳои Аврупои Ғарбӣ ин тезис аз Нейрн оварда мешавад: «*Сарогози миллатгарой дар фаҳмиши амиқи муосираш ба сиёсӣ шудани синфҳои поёнӣ вобаста аст. Гарчанде ки ҷаҳонбинии онҳо популистӣ ва зидди демократия буд, онҳо (яъне зиёиёну соҳибмулкони) меҳостанд ба сиёсат синфҳои поёнӣ ворид созанд ва бо ҳамин роҳ пешвоии синфи миёна ва олимонро таъмин намуда, қувваи бузурги мардумиро барои дастгирии давлатҳои нав равона созанд*» (сах. 71) ба минтақаи Амрикои Лотинӣ комилан мутобиқат намекунад, зеро дар охириҳои асри XVIII намоёндагони синфи миёнаи типии аврупоӣ дар Амрикои Марказӣ ва Ҷанубӣ хеле кам буданд, инчунин зиёиёни монанд ба замони он вақтаи аврупоӣ дида намешавад. Барои он ки омили «хондан» ба ҳаёти вақтии мулки истеъмории мувофиқ набуд ва ҳатто аввалин романи бо забони испанӣ навишташудаи амрикоӣ соли 1816, яъне баъди чандин соли сар задани мубориза барои озодӣ ба табъ расид. Дар чунин ҳолатҳои ҷолиб ба монанди Венесуэла, Мексика ва Перу, «*омили калидии истиқлолиятҳои аз Мадрид на ҳаракати «ворид сохтани синфҳои поёнӣ ба сиёсат», балки тарс аз якҷоягии сиёсии синфҳои поёнӣ, мушаххасан ҳиндуҳо ва гуломони сиёҳпӯст буд*» (сах. 72). Ин тарс баъди ғасби Испониё аз тарафи Наполеон дар соли 1808 рӯнамо шуд, ки дигар ёрии ҳарбӣ ба креолҳо дар ҳолатҳои ногузирӣ муташанниҷ аз Мадрид омада наметавонист. Аз тарафи дигар дар Перу шӯриши мардумӣ бо роҳбарии Тупак Амара (1780-1781) дар ҳофиза зинда буд ва соли 1791 Туссен-Лувертюр шӯриши гуломони сиёҳпӯстро роҳбарӣ намуд, ки бо натиҷаи пайдо шудани дуҷумин давлати мустақил дар нимқураи ғарбӣ дар соли 1804 ба анҷом расид ва аз ин амал аксарияти плантаторон-гуломдорони калони Венесуэла ба ҳарос афтоданд. Бояд гуфт, ки аксарияти мардони сарварикунандаи истиқлолиятҳои дар ин

минтақа заминдорон ва ғуломдорони калон буданд ва би-сёриҳо сабук кардани кодекси ғуломдорӣ ва озод гаштани ғуломонро аслан қабул надоштанд ва ҳатто ҳуди Боливар шӯриши сиёҳпӯстонро ҳазорҳо маротиба бадтар аз ҳучуми испаниҳо мешуморид. Баъдан дар раванди иваз шудани шароит аксарияти онҳо (яъне заминдор-ғуломдорони сарватманди истиқлолиятҳо) фикри ҳудро тағйир доданд ва ба самти дигар ҳаракат намуданд (бояд гуфт, ки Боливар баъди иваз кардани мавқеяш сараввал ғуломони ҳудро озод намуд ва баъди Президенти Колумбияи Бузург интиҳоб гаштанаш пешниҳоди озод намудани фарзандони ғуломонро кард, яъне бо ин амал ӯ меҳост ғуломиро дар кишвараш аз байн барад ва инчунин исёни заминдорон-ғуломдорони калонро ба вучуд наорад), ки пеш аз ҳама мақсади истиқлолиятҳои доштанд. Дар ин замина, яъне хуручи истиқлолиятҳои дар кишварҳои истеъморзадаи амрикоии испанӣ масъалаи забт гаштани ҳуди Испониё ва ба давлати дуумдараҷаи Аврупо табдил ёфтаниш яке аз омилҳои муҳим мебошад.

Аз тарафи дигар ҳамсафи Боливар - Сан-Мартин дар соли 1821 қарор қабул намуд, ки *«дар оянда мاردумони маҳаллиро на ҳинду ва на таҳҷой ном набаранд, зеро онҳо аз ин баъд фарзандон ва шахрвандони Перу ҳастанд ва дар оянда ҳамчун перуягӣ шинохта шаванд»* (саҳ. 73). Ин ҷо во-баста ба ин тезис Андерсон қайд менамояд, ки ин амал но-вобаста аз ҷой надоштани сармоядорӣ чопӣ дар байни ин мاردуми бесавод ба амал омад. Яъне фарқияти моделсо-зии миллат ва миллатгарой аз назари ӯ хусусияти универ-салии ҳудро дар робита ба ин ибрат гум менамояд, зеро омилҳои, ки дар Аврупо ҳамчун раванд мерафт, дар ин қисмати Амрико умуман дида намешавад.

Барои равшан намудани нуктаи худ Андерсон чунин саволро мегузорад: *«барои чӣ ҷомеаҳои креолӣ нештар аз ҳама, ҳатто нештар аз ҷомеаҳои аврупоӣ, тахайюлотеро ба вучуд оварданд, ки онҳо миллатанд? Барои чӣ дар ин*

музофотҳои истеъморзада, ки аксарияти аҳоли дар асорат буд ва ҳатто ба забони испанӣ ҳарф намезад, креолҳоро ба вучуд овард, ки онҳо тамоми мардумро ҳамчун бародарони ҳаммиллати худ шинохтанд? Испониёро, ки аз бисёр ҷиҳат умумият доштанд, креолҳо ҳамчун душманони аҷнабӣ муаррифӣ намуданд? Барои чӣ империяи испаниву амрикоӣ, ки қариб 300 сол бемамоният вучуд дошт, дар як муддати кӯтоҳ ба 18 давлати мустақил тақсим гардид?» (сах. 73) ва ба таври мушаххас ҷавоб медиҳад: «Ҳолати мазкурро бо ду омили асосӣ маънидод намудан мумкин аст, яъне **якум**, пурзӯр шудани назорат аз тарафи Мадрид аз болои мулкҳои истеъморӣ ва **дуюм**, паҳн гаштани ғояҳои озодихоҳии маорифпарварӣ дар нимаи дуюми асри XVIII дар минтақаи мазкур» (сах. 73-74).

Сиёсати императори Испониё Карли III дар бобати пурзӯр намудани назорати кишварҳои истеъморзада, ворид кардани андозҳои нав, рушд бахшидани муҳоҷирати испаниҳои аслий, устувор намудани монополияи худ аз болои савдо дар кишварҳои истеъморзада ва мутамарказ кардани сохтори идоракунӣ аксарияти табақаҳои креолиро норозӣ карда буд. Аз тарафи дигар ғояҳо ва доктринаҳои дар Аврупои Ғарбӣ ба вучуд омада, аз тарафи креолҳо хуб дарк мешуд ва нуктаи марказиро дар ин раванд «исёни 13 мулки истеъморӣ дар Амрикои Шимолӣ ва инқилоби Фаронса бозӣ намуд» (сах. 74). Чунин инқилоби фарҳангӣ ба он оварда расонд, ки ҳаракатҳои ҷумҳуриятҳои дар Амрикои Ҷанубӣ ба авҷи аъло расид ва дар ҳамаи кишварҳо ба ҷуз Бразилия, ки баъди забти Португал, шох дар инчо паноҳ ёфта буд (Шох дар муддати 13 сол дар Бразилия зиндагӣ кард ва баъди бозгашт ба Португал дар соли 1821, писари худро бо номи Педро I Бразилиягӣ ба тахти шоҳӣ нишонд), ҳаракати эҳёи давлати сулолави дида намешуд.

Бо вучуди золимияти Мадрид ва таъсири ғояҳои либералӣ ҳаракатҳои табақаи дорои креолиро, ки дар муддати

дароз бе истиклолият имконияти хуби молӣ доштанд ва баъди даст задан ба ин роҳ бисёриҳо моликияти худро аз даст доданд ва инчунин талафоти ҷониро дар роҳи расидан ба мақсади умумӣ қурбон намуданд, андешаи ҷиддиро пеш меорад, ки чӣ гуна табақаҳои доро ба ин кор даст заданд?

Фаҳмиши аслии ин нуктаро мо бояд дар кучо ҷӯем? Омили муҳим ин далели воҳиди марзӣ будани аксарияти давлатҳои мустақили Амрикои Ҷанубӣ дар асрҳои XVI-XVIII аст. *Яъне ҳар давлати тозаистиқлоли Амрикои Испанӣ воҳиди марзии алоҳида буд ва аз назари мудирӣ ва таъминот ба мулки истеъморӣ мустақил монандӣ дошт.* Ин улгу бо ҳамин тартиб дар асоси давлатҳои наваҷисӣ нимаи дууми асри XX-и Африқо ва Осиё истифода мегардад, ки аз усули ташкили давлатҳои нави аврупоӣ охири асри XIX ва аввали асри XX фарқ мекунад.

Аз тарафи дигар марзбандии аввалияи воҳидҳои марзии амрикоӣ ба таври озод ва тасодуфӣ сурат мегирад ва аслан нишондиҳандаи фарқияти забткориҳои ҳарбӣ аст. Вале бо таъсири омилҳои ҷуғрофӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ, баъди гузашти вақт ба як воқеият табдил меёбанд. Яъне ҳуди калон будани марзи империяи испониву амрикоӣ, гуногунии иқлим ва табиати он, аз тарафи дигар душвор будани воситаҳои иртиботӣ дар замони тосаноатӣ ба ин воҳидҳои марзӣ худкифоиро мебахшад. Инчунин сиёсати савдои Испониё ба воҳидҳои марзӣ, хусусияти минтақаҳои иқтисодиро мебахшад. Ҳама гуна рақобат бо Испониё барои мулкҳои истеъморзада манъ буд, молу колои онҳо танҳо бо воситаи флоти испанӣ хариду фурӯш мешуд ва Испониё монополияи савдоро дар ин минтақа дар дасти худ нигоҳ медошт. Ин омил сабаби нигоҳдошти мақоми статус-кво-и воҳиди марзиро дар ҷараёни озодихоии мулкҳои истеъморӣ собиқ хуб мефаҳмонад.

Омили дигари норозигии креолҳо ба зиёратгоҳ табдил додани Аврупо, хусусан Испониё буд, ки аз тарафи онҳо

бояд ичро мегашт ва дар ин самт умумияти худро тасаввур мекарданд. Омода намудани ичрогарон (функционалҳо) дар асоси мутамарказии ҳокимият сураи мегирифт ва тамоми шохаҳо ва имкониятҳо дар Испониё маҳдуд мегаштанд, ки бо ин усул империя идора карда мешуд. Аз тарафи дигар маҳдуд намудани имконияти креолҳои ичрогар дар воҳидҳои марзии тавлиди худ як омили дигари дарки суҳанҳои боло аст, зеро дар охир ин ба чунин натиҷаи раванди озодихоҳӣ оварда расонид. Яъне чунин мантиқ *«агар креол дар Амрико тавлид шуд, пас ӯ испаниӣ ҳақиқӣ буда наметавонад ва агар испанӣ дар Испониё таваллуд шуд, ӯ ё амрикоӣ ҳақиқӣ шуда наметавонад»* (сах. 81) истифода мегашт. Бо ин усул аксарияти роҳибон ва ноибшоҳҳои амрикоӣ испанӣ танҳо аз испаниҳои асли таъин мегаштанд ва ҳатто креолҳо, ки дар насаб ва асилзодагӣ аз ҳамтабақаҳои худ дар Испониё фарқ намекарданд, имконияти ба вазифаи аз онҳо боло рафтавро надоштанд.

Моделҳои забони миллиатгарии аврупоӣ

Андерсон дар бобати падид омадани ҷараёни ҷадиди миллиатгарӣ дар Аврупо андеша меронад ва сабабҳои онро таҳлил намуда, ба таври зер хулосабарорӣ менамояд: *«Итимои ҳаракатҳои миллию озодихоҳии ҳар ду ҷиҳати Амрико бо замони ҳуруҷи миллиатгарӣ дар Аврупо комилан рост меояд. Агар хусусияти миллиатгариро баъди солҳои 1820-1840, ки рӯҳияи Аврупо тағйир дод, дида бароем, он аз миллиатгарии пешина бо ду вижагии ҷиддиаш фарқ мекунад. Якум, дар ҳамаи равандҳо хусусияти марказии сиёсӣ идеологиро забонҳои ҷомии милли бозӣ мекунад ва дар амрикоӣ инқилобӣ масъалаи забонҳои англисӣ ва испанӣ матраҳ набуд. Дуюм, амрикоӣҳо дар асоси моделҳои мавҷуда ва махсусан дидашавандаи баъди инқилоби Фаронсаи аврупоӣ истифода карданд. Дар натиҷа «миллат» ба ҷизе табдил ёфт, ки ба он бо дарки амиқ раван буданд, на бинише, ки баъдан муайян мегашт. Дар воқеъ миллат ба ихтиро*

мубаддал шуд, ки аз худ донистанаи душвор гардид. Он ба моли «дуздидашаванда» табдил гашт, ки ҳар кас метавонист ба он даст ёбад» (сах. 89).

Фаҳмиши миллат дар Аврупо вобаста ба шароити асли минтақа ба вучуд омад, ки баёни нисбатан кӯтоҳашро мо аз андешаи Иоганн Ҳотфрид фон Ҳердер (1744—1803) дарк карда метавонем, ки дар охири асри XVIII чунин гуфта буд: «*denn jedes Volk ist Volk; es hat seine National Bildung wie seine Sprache*», яъне «Ҳар халқ – халқ аст; он симати милли худро дорад ба монанди он ки забони худро дорад» (сах. 89). Чунин фаҳмиши маҳдуди аврупоӣ вобаста ба забони милли, таъсири бевоситаи худро дар асри XIX ба тамоми Аврупо гузошт ва ба тамоми назарияҳои миллатгароӣ таъсир намуд. Аз тарафи дигар шинохти муосирӣ дар Аврупо, муқоисаи он бо Атиқа, кишваркушоҳои нав ва ошноӣ бо тамаддунҳои ба аврупоӣ ношинос хусусияти навро ба вучуд овард. Яъне андешаи он ки Аврупо яке аз тамаддунҳои инсоният аст ва аз дигар тамаддунҳо бартарӣ надорад, ба миён омад. Ҳамчунин дар натиҷаи кишваркушоҳо ва забткориҳои ҳарбӣ, фаҳмиши инқилобии забон дар Аврупо хувайдо мегардад.

Барои талаботи амалӣ, пеш аз ҳама барои муваффақияти ҳарбӣ, забткорӣ, даъват ба дин ва савдо бахрнавардон, савдогарон, миссионерон ва ҳарбиёни испанӣ, португалӣ ва ҳоландӣ аз оғози фаъолияти худ барои тартиб додани луғатҳои хурди забонҳои гуногун даст мезаданд. Вале баъди нимаи дууми асри XVIII омӯзиши илмӣ воқеии муқоисавии забонҳо оғоз мегардад. Забон на танҳо ба омили пайвастии инсонӣ ҳарфзананда бо қувваҳои беруна, балки ба моҳияти дохилӣ, хусусияти эҷодӣ ва амалишавии истифодабаранда мубаддал мегардад. Дар натиҷа забонҳои пешинаи муқаддас аз қабилҳои юнонӣ, латинӣ ва яҳудии қадима маҷбур буданд дар дохили таҳкурсии онтологӣ худ боқӣ монанд ва бо пайдоиши сармоядорӣ чопӣ бо забонҳои дигари мардумӣ рақобат намоянд. Забонҳо

хусусияти умумиро касб карданд, зеро онҳо хусусияти ботинии одамро таҷассум мекарданд. Акнун соҳиби забон метавонист бо он фаҳр кунад, омӯзад ва омӯзонад. Зеро забонҳо дигар ба худо тааллуқ надоштанд ва ҳамаи соҳибон метавонистанд бо онҳо китоб ва дигар васитаҳои чопиро мутолиа намоянд.

Андерсон шароити мазкурро чунин хулоса менамояд: *«Дар Аврупои асри XIX натиҷаи фаъолияти пурсамари луғатишиносон, имлошиносон, суханишиносон ва адибон нақши ҷиддиро дар ташаккули миллатгарой бозӣ намуд, ки комилан аз шароити Амрикои Чанубӣ фарқ мекунад. Луғатҳои якзабона ҳамчун натиҷаи сармоядорӣ чопӣ хусусияти дохилии забонро инъикос мекарданд ва луғатҳои дузабона аллакай омили баробар будани забонҳоро дар тахайюлот ба вуҷуд меоварад»* (саҳ. 93). Бисёри луғат-шиносон, имлошиносон, суханшиносон ва дигарҳо тамоми ҳаёти худро дар самти ғанӣ намудани китобхонаҳои аврупоӣ, хусусан китобхонаҳои донишгоҳҳо меғузaronиданд ва дар бисёр ҳолатҳо маҳз аз тарафи китобхонаҳо дастгирӣ моли меёфтанд. Харидорони асосии онҳоро (яъне истеъмолгарон) донишчӯён ё шахсони шавқманди дохилшавӣ ба донишгоҳ ташкил медоданд. *«Пешрафти мактаб ва донишгоҳ рушдиҳандаи миллатгарой дар Аврупо гардид ва маҳз мактабу донишгоҳ ҳамеша ба ҳимояи миллатгарой баромад мекард»* (саҳ. 93).

Хулоса, аз оғоз то миёнаи асри XIX, дар натиҷаи фаъолияти имлошиносону суханшиносон аксарияти забонҳои аврупоӣ аллакай луғати худро доштанд, ки он бевосита барои шакл гирифтани забон, яъне ғалабаи забони амалии мардуми бар зидди забони динӣ (калӣсоӣ) мусоидат намуд. Дигар хусусияти наҳзати мазкур аз он иборат буд, ки аксарияти пешвоён ва фаъолони истифодаи забони миллиро забоншиносон, таърихшиносон, адибон ва навишандагон ташкил медоданд. Дар рӯҳияи умумӣ онҳо исбот кардан меҳостанд, ки забонашон имконияти бузургӣ

асарофарӣ ва истифодашавиро дорад. Умуман, дар ин замон аксарияти забонҳои аврупоии имрӯза соҳиби имло, асар ва луғатҳои худ мегарданд. Нақши сармоядорӣ чопӣ дар инҷо хусусияти умумиятӣ ва ягонагиро (стандарт) барои забонҳо ба вучуд меорад ва дар натиҷаи истифодаи васеъ забони миллатҳо хусусиятҳои фарқкунандаи худро дар дохил гум мекунад. Дигар нукта дар он аст, ки дар баробари пайдо шудани имлои забон миллатароии миллатҳо низ хуруҷ мекард.

Харидори асосии мавод бо забонҳои миллиро пеш аз ҳама табақаи босаводи кишварҳо ташкил медоданд, ки аллакай шумораашон дар муқоиса бо асрҳои дигар бисёр шуда буд. Яъне асилзодагон, рӯхониён, тоҷирон, хизматчиёни давлатӣ, омӯзгорон, талабаҳо, донишҷӯён ва ҳатто занҳои хонашин, ки қобилияти хонданро доштанд.

Ҳамзамон бо раванди дар боло зикр шуда, дар нимаи асри XIX дар ҳамаи кишварҳои Аврупо бисёр шудани теъдоди бюрократҳо (хизматчиёни давлатӣ) ба назар мерасад, ки имконияти хубе барои мутахассисони табақаи поёнӣ буд. Ин раванд дар тамоми минтақаи Аврупо ба таври суфта мерафт ва дар муқоиса бо рушди буржуазияи саноатӣ ва тичоратӣ дар қисматҳои гуногуни Аврупо ба тарзи гуногун сурат мегирифт, ки омили вобастагиро бо рушди сармоядорӣ чопӣ дорад. Мушаххасоти ин назар дар он таҷассум мегардад, ки дар баробари рӯи сахна омадани буржуазия, муносибатҳои табақавии асилзодагӣ (аристократӣ) аз байн меравад ва дигар омилҳои ҳамкорӣ на дар асоси мансубият ба як табақа, балки дар асоси манофеи умумӣ татбиқ мешуданд. Аз назари Андерсон буржуазияро наметавон берун аз чопи умумӣ тахайюл кард, чунки он аз оғози пайдоишаш ба ин омил вобаста буд.

Аз тарафи дигар, рушди устувори воситаҳои чадид ва босавод шудани мардум дар назди забон хусусиятҳои наvero ба пеш овард. Забони лотинӣ аз мавқеи давлатии худ поён мерафт, зеро он аллакай наметавонист забони

илм, тичорат, матбуот ва адабиёт бошад, махсусан дар замоне, ки забонҳо бевосита ба ҳамдигар таъсир мерасонданд.

Дар ҳамин вақт болоравии мақоми давлатии забонҳо, ки дар оғоз бебарномарезӣ амалӣ мешуд, хусусияти ҷиддиро дар давлатҳои худ касб намуд ва ба ҳам мувофиқ омедани марз ва забонро ба вучуд овард, ки дар мисоли Фаронса ва Бритониё ба мушоҳида мерасад. Аз тарафи дигар, империяи Ҳабсбургҳо ягон пайвастиро бо миллатгароии олмонӣ надошт, чун забони давлатии он лотинӣ буда, иваз кардани ин забон ба забони дилхоҳи империя комилан шароити навро фароҳам меовард, ки аз ин шароит истифода нагашт.

Хусусияти забон ва ҷойгоҳи он дар рушди миллатгароӣ дар Аврупо нақши калидӣ дорад ва он на танҳо табиати сиёсатро дигар намуд, балки барои пайдо гаштани институтҳои нави сиёсӣ мусоидат кард. Дар иртибот ба ин раванд *«дар даҳсолаи дуюми асри XIX баъди инқилоби Фаронса ва шароити тағйирёфта дар Амрико модели давлати соҳибхитиёри миллӣ пدید омад, ки алақай аз он метавонист ҳар миллат истифода кунад»* (саҳ. 103). Вале бо вучуди стандартҳои оштинопазири он, аксарияти ҳокимони вақт бо вучуди норозӣ будан, модели мазкурро дастгирӣ мекарданд ва ҳаммиллатони дар асорат будаи худро ба сиёсат даъват ва ворид намуданд. Яъне, агар як миллат сазовори давлати миллӣ бошад, пас он ба ҳама намояндагонаш тааллуқ дорад. Бадин тариқ, давлате фаҳмида мешуд, ки соҳибхитиёрии он дар паҳноӣ фазои миллати бо забони умумӣ мутолиа менамуда паҳн мегашт. Дар ин самт бояд рушди маориф таъмин мегашт ва аз байн бурдани асорату ҷоҳилий низ дар назар буд, чунин дидгоҳ ҳамчун модели концептуалӣ комилан устувор побарҷо шуд.

Модели миллатгароии расмӣи давлатӣ

Дар давоми асри XIX бо инқилоби суҳаншиносӣ лугатнависӣ болоравӣи миллатгароӣ дар Аврупо ба миён меояд, ки то ба андозае душвориро дар назди давлатҳои сулолаӣ ба миён овард. Агар ба машруиати бунёдии аксарияти сулолаҳо назар кунем, онҳо ба ягон миллати мушаххас иртибот надоштанд ва аз болояшон ҳукм меронданд. Инчунин ҷой доштани намоёндагони сулолаҳо дар давлатҳои гуногун, аксар вақт дар давлатҳое, ки бо ҳам душман буданд, дар назди монархҳо вазифаи навро пеш овард, яъне онҳо барои таъмини машруиати худ бояд яке аз забонҳои ҷопиро ҳамчун забони давлатӣ эътироф менамуданд. Инҷо хусусияти аҷибе пеши назар меояд, зеро монарх баъди интиҳоби яке аз забонҳо, худро соҳиби ин забон ва намоёндаи ин миллат эътироф мекард, ки дар натиҷа хусусияти осмонӣи машруиат гум мегафт. Дар ҷунин ҳолат намоёндагони халқиятҳои дигар метавонистанд қудрати монархро барои аз миллати дигар буданаш қонунӣ эътироф нанамоянд. Аксарияти монархияҳои аврупоӣ аз ин дилемма гузаштанд, ки дар натиҷа натурализатсияи Аврупо сурат гирифт. Ҳамчунин миллатгароии расмӣ ба миён омад, ки намунаи барҷастаи он русикунии маҷбурии Русияи подшоҳӣ аст, ки бояд умумияти сулола ва миллатро ба вуҷуд меовард. Ин иқдоми пайдарпай амалишаванда дар асоси таҷрибаи Амрико ва истифода аз натиҷаҳои Инқилоби Фаронса буд, ки худ ба як модели ҷиддии миллатсозӣ мубаддал гашт. Андерсон шароити ба вуҷуд омадани миллатгароии расмӣи давлатиро дар Русия ҷунин шарҳ медиҳад: *«маълум аст, ки дар аҳди сулолаи Романовҳо забони дарбор фаронсавӣ ва забони дворянҳои миёна олмонӣ буд. Баъди ҳаробкорӣҳои Наполеон барои устувориҳои давлат граф Сергей Уваров соли 1832 пешниҳод намуд, ки давлат бояд ба се асос тақия намояд: Худқудратӣ (самодержавия), Мазҳаб (православия) ва Халқият (народность). Дуи аввал барои Русия аз пеш ошно буданд, вале саввумӣ дар*

шароити нав ҳатто ҷанбаи пештозӣ нисбат ба замонро дошт, яъне дар ҳоле ки аксарияти мардумон крепостной буданд ва қариб нисф бо забони модарии худ суханронӣ менамуданд, ки он забони русӣ набуд» (саҳ. 109). Ним аср империя ин гуфтаҳоро қабул надошт ва танҳо дар замони Александри III (1881—1894) яъне баъди пайдоиш ва устувори миллатгароии украинӣ, финӣ, латишӣ ва ғайраҳо, русикунонӣ ба сиёсати расмӣ сулола мубаддал мегардад. *«Шоҳ Александри III рускунандаи (русификатор) Русия»* (саҳ. 110) ба шумор меравад ва миллатгароии русиро ба вучуд овард ва мавқеи ин забонро ба тахти шоҳӣ саҳт вобаста намуд.

Таҷрибаи Инглистон низ боиси омӯзиш аст, зеро ин ҷо равандҳои дигаре идома доштанд, ки дар оғози худ хусусияти қадамҳои тархрезии шударо надоштанд ва инчунин сиёсати иҷборан паҳн шудани забон на дар ҷазираи Бритониё, балки берун аз хоки Аврупо дар Ҳиндустон сурат мегирифт. Масалан, соли 1823 Комиссияи маорифи ҷамъиятӣ дар Банғолия таъсис меёбад, ки президенти он дар соли 1834 Томас Бэбингтон Маколей таъин мегардад. Ӯ баъди як соли фаъолият «Мавод оид ба маориф»-и машҳури худро менависад, ки дар фарқият аз пешниҳоди граф Уваров ба тезӣ амалӣ мегардад. Ба асоси навиштаи ӯ дар ин кишвари истеъмории Бритониё бояд низоми вижаи англисии маориф чорӣ карда мешуд, ки ба гуфтаи худ Маколей бояд: *«табақаи махсуси одамонро, яъне аз рӯи хун ва ранги пӯст – ҳинду ва аз рӯи завқ, андеша, маънавиёту тафаккур - англисро ба вучуд меовард»* (саҳ. 113). Дар соли 1836 Маколей навишта буд: *«Ягон нафаре аз ҳиндуҳо баъди гирифтани маълумоти англисӣ, аз тахти дил пайвастиро ба дини худ ниғаҳ намедорад. Андешаи устувори ман аз он иборат аст, ки агар мо татбиқи барномаҳои маорифи худро давом диҳем, баъди сӣ сол дар табақаҳои пешрафтаи банғолӣ умуман бутпараст боқӣ наемонад»* (саҳ. 113).

Тезиси марказии ин қисмати китоб ба он далолат мекунад, ки миллатгарой дар Аврупо ва дигар қисматҳои мулкҳои истеъморӣ он дар замони империализм ба вучуд омад ва иртибот ба ин миллатҳои навтаъсис чӣ дар Аврупо ва чӣ дар кишварҳои истеъморзада хусусияти империалистиро ба худ касб намуданд ва ин ба як қараёни ҷиддии миллатгарой мубаддал гардид. Падидаи мазкур (миллатгарои империалистӣ) навобаста ба зарфият, мавқеъ ва иқтисори ҳарбӣ иқтисодӣ ба хусусияти пайдоиши миллат ва миллатгарои расмӣ мубаддал меёбад.

Миллӣ гаштани давлат ва низоми ҷаҳонӣ

Дар давоми китоби худ Андерсон заминаи ба вучуд омадани зоҳирияти нави сиёсии давлатдорӣ дар қурраи заминро баррасӣ менамояд. Хусусияти ин давра ба ақидаи Андерсон аз он иборат буд, ки «баъди анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳонӣ давраи идоракунии давлатҳои сулолаӣ ба итмом мерасад ва дар соли 1922 Ҳабсбургҳо, Ҳогенсоллернҳо, Романовҳо ва Усмонӣҳои турк ба моли таърих табдил ёфтанд. Ба ҷои Конгресси Берлин ҳамчун таъкилотии универсалии давлатҳои ҷаҳон Лигаи Миллатҳо меояд, ки ба фаъолияти он гайриаврупоӣҳо низ шомил шуданд. Аз ин баъд давлати миллӣ ба меъёри ҳуқуқӣ байналхалқӣ мубаддал гашт ва ҳатто империяҳои боқимондаи абарқудрат ба ҳаёлати Лигаи миллатҳо дар либоси «миллӣ» ворид гардиданд» (саҳ. 133). Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ мавҷи ташаккули давлатҳои миллӣ ба авҷи худ расид. Дар солҳои 70-уми асри XX аз империяи Португал низ дигар ҷизе боқӣ намонанд ва низоми давлатдории ҷаҳон пурра зоҳирият ва моҳияти давлати миллиро касб менамояд.

Давлатҳои нави баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба вучуд омада хусусияти ҳоси худро доранд, ки дарки онро маҳз бо баррасии давоми мантиқии моделҳои дар боло дида шуда, фаҳмидан мумкин аст. «Як хусусияти ворисияти модели ташаккули ин миллатҳо (асосан, миллатҳои

гайриааврупой) дар он зоҳир мегардад, ки аксарияти онҳо ба сифати забони давлатӣ яке аз забонҳои аврупоиҳо қабул намуданд. Агар дар ин қисмат монандӣ бо модели амрикоӣ ҷой дошта бошад, пас аз миллатгароии забони аврупой онҳо оташи популистӣ ва аз миллатгароии расмӣ - самти сиёсии «рускунанда»-и онро гирифтанд» (сах. 133). Ҳолати мазкур барои он ба вучуд омад, ки аврупойён ва амрикоӣён таҷрибаи душвори таърихиҳо паси сар намуданд, ки баробари ба вучуд омадани таҳайюлот ба вукӯъ пайваست. Инчунин забонҳои аврупоиҳои истифода мекардаи онҳо, ҳамчун мероси миллатгароии расмии империявӣ баромад мекард. «Барои ҳамин дар сиёсати миллатсозии давлатҳои нав шавқи воқеии комилан миллатхоҳӣ, систематикӣ ва ҳатто беруновариҳои бепардаи идеологияи макиавелистиро бо истифода аз васоити ахбори омма (ВАО), низоми маориф, меъёри идорӣ ва дигарҳо мушоҳида намудан мумкин аст. Аз тарафи дигар, ин омехтагии миллатгароии комил ва расмӣ ҳамчун меваи империализми аврупойӣ баромад намуда, дар худ номаҳдудии ҳудуд ва ҷой доштани зиёиёни дузабонаро таҷассум менамояд. Аз ҳамин лиҳоз, аксарияти ин миллатҳоро ҳамчун тарҳ баррасӣ намудан мумкин аст, ки дар раванди шаклгирӣ қарор доранд» (сах. 133-134).

Андерсон зимни баррасии зуҳури миллатгароии кишварҳои истеъморзадаи асри XX умумияти онро бо миллатгароии истеъморӣ пешин дармеёбад, ки ҳар кадоме дар ҳудуди муайяни аз тарафи империя тақсим шуда, ташаққул меёфтанд. Дар ин замон низ нақши пешбаранда дар дасти креолҳои иҷрогар сарчамъ буд, ки барои идоракунии мумтазликаҳо васеъ истифода мегардид. Маҳз аз фаъолият ва фаҳмиши онҳо, хусусияти қадам ба қадами гузариши мулкҳои истеъморзада ба давлати миллии ба вучуд омад. Дар ин ҷода се омил нақши ҳалкунанда доштанд:

якум, акун аксарият ба саёҳати метрополия мебароманд, чун дастовардҳои охири илм ва саноат ба ин имконияти мусоид фароҳам меовард;

дуом, «русикунонӣ»-и империявӣ ҳам тарафи идеологӣ ва ҳам тарафи амалӣ дошт. Пахноии васеи империяҳои аврупоӣ имконияти номаҳдуди иҷрогарон ва мутахассисонро ҳис мекард, ки таъмини он аз креолҳо ва сокинони метрополия ғайри имкон буд. Аз тарафи дигар давлатҳои истеъморӣ ва баъдан ширкатҳои сармоядорӣ низ ба мутахассисони маҳаллии дузабона ниёзи бештар доштанд, дузабонаҳо бояд нақши иртиботиро байни миллати метрополӣ ва мардумони маҳаллӣ бозӣ менамуданд. Инчунин талаботи низом хеле ҷиддӣ мегашт, чун дар шароити нав теъдоди зиёди муҳандисон, табибон, омӯзгорон, пулисҳо ва дигар мардуми ихтисосманд лозим буданд;

сеюм, паҳн шудани низоми муосири таълим на танҳо аз тарафи давлати истеъморӣ, балки аз тарафи ташкилотҳои шахсии динӣ ва ҷамъиятӣ. Ин таҳҷум на танҳо бо мақсади таъмини коргоҳҳои давлатӣ ва ширкатҳо бо кадрҳои лозима, балки ба хоҳири зарурати маънавии донишҳои муосир барои аҳолии кишвари истеъморзада амалӣ мегашт.

Эътироф гаштааст, ки дар болоравии миллатгарой дар ҳудудҳои мулкҳои истеъморӣ нақши асосиро зиёиён бозӣ намуданд. Дар хусуси соҳибмулкони бошад, аксаран онҳо намояндагони қавмҳои дигари мулкҳои истеъмории кишварҳои аврупоӣ буданд. Барои ҳамин, дар пешсафии зиёиёни маҳаллӣ дузабонӣ ва саводнокии онҳо нақши калидӣ дорад. Аз тарафи дигар, саводнокии китобӣ имконияти таҳайюл шудани ҷомеаро дар фазои бози вақт ба вучуд меоварад. Дузабонӣ бо воситаи донишони забонҳои аврупоӣ ба дастрасии фарҳанги ғарбӣ дар фаҳмиши васеи худ ва инчунин ба моделҳои миллат ва давлатҳои миллӣ, ки дар тӯли асри XIX ба вучуд омада буданд, имконият меод (саҳ. 136).

Шиносоӣ бо дастовардҳо, кашфиёт ва назарияҳои фалсафии аврупоӣ, ки аз тарафи низоми маорифи дар кишвари истеъморзада ҷорӣ шуда ба мардумони маҳаллӣ

таълим дода мешуд ва инчунин худи сокинони кишвари истеъморзада дар сафарҳои худ аз Аврупо бо он шинос мегардиданд, ҳисси миллии онҳоро боло мебард ва дар заминаи таърих ва андешаҳои сиёсӣ ву фалсафии аврупоӣ миллатгароии истеъморӣ хуруҷ мекард. Хусусияти фарқкунандаи зухуроти миллатгароӣ дар мулкҳои истеъморзадаи Осиёи ҷанубу шарқии кишварҳои Аврупо дар он зоҳир мегардад, ки тарафдорон ва барандагони онро аксаран ҷавонон ташкил медоданд ва вобаста ба модели империалистии миллатфаҳмии аврупоӣ дар онҳо низ айнан ин дидагоҳ ба вуҷуд меомад.

Аксарияти ташкилотҳои маҳаллии ҷавонони мулкҳои истеъморзада бо модели баробарвазни аврупоии худ ташкил ва идора мегаштанд. Инчунин сиёсати тақсим намудани воҳиди марзии мулки истеъморӣ аз тарафи кишварҳои аврупоӣ, хусусияти миллатгароии ин ҳудудро ба вуҷуд меовард ва модели забонсозӣ низ аз таҷрибаи аврупоӣ бармехӯрд.

Омили дигари ба вуҷуд омадани миллатгароии маҳаллӣ дар мулкҳои истеъморзада ин наҷодпарастии аврупоӣ ва креолҳо аст, ки ҳисси нафрати онҳоро нисбат ба мардуми таҳҷой ба вуҷуд оварда ва дар муқобили ин, ватанпарастиву миллатхоҳии сокинони мулкҳои истеъморзада ба миён меояд.

Дигар нуктаи муҳим дар таҳайюлотии миллат дар марзҳои кишварҳои истеъморзада ин нуфусшуморӣ, ҳаритасозии маҳал ва ҳудуди воҳидҳои марзӣ ва осорхонаҳо аст, ки дар қисмати фарҳангии миллатхоҳӣ ва миллатгароӣ саҳм гирифтанд. Яъне аввалин қадами ба вуҷуд овардани дидагоҳи шуморагии соҳибони як забону фарҳанг аз тарафи аврупоӣ амалӣ гашт, ки дар натиҷа ба таҳайюлотии сокинони маҳаллӣ таъсир расонд. Мушаххас намудани ҳудуди марзӣ ва минтақаи зиндагии соҳибони забону фарҳанги умумӣ низ дар таҳайюлотии миллат дар мулкҳои истеъморзада таъсири ҷиддӣ расонид ва ин модел

баъди ба даст овардани соҳибхитиёри комилан дар шакли истеъмораш дар давлати соҳибхитиёр боқӣ монд.

Осорхонаҳо ва дигар ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ дар баробари тадқиқ шуданашон аз тарафи аврупоӣ ва дастрас гардиданашон ба сокинони маҳаллӣ дар таҳайюлот, ҳамчун соҳибони ин гуна фарҳанги қадим ва асил ва миллат будани онҳоро аз замони қадим ба вучуд овард.

Андерсон вобаста ба хотира ва фаромӯшӣ тезиси марказии Эрнест Ренанро меоварад ва нақши онро дар таҳайюлоти миллат калидӣ шуморида, дар асоси ин нуктаҳо навиштаи худро ҷамъбаст менамояд.

Хулоса

Андешаҳои Андерсон перомуни миллату миллатгароӣ ва ҳамчуни технологияи таҳайюли миллат хеле ҷолиб ба назар мерасад ва барои таҳлили равандҳои миллатсозӣ нуктаҳои норавшанро фаҳмо мегардонад. Новобаста аз ин гуна зарфияти баланди навишта, бояд як нуктаро қайд кунем, ки аксарияти мисолҳои муаллиф барои исботи фикрҳои худ аз ҷомаҳои истеъморӣ ва пасоистеъморӣ кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ маншаъ мегирад, ки то дараҷае хусусияти минтақаҳои дигари дунёро таҷассум карда наметавонад. Аз ин рӯ, ба назари мо, камбудии асосии асари мазкур дар он аст, ки тамоми равандҳоро ҳамчун падидаи миллатсоз баҳо медиҳад ва дар бунёду устувории ҳуввият нуктаҳои устувор надорад. Камбудии дигари ҷиддии навишта дар он зоҳир мегардад, ки агар модели аввалини муаллиф инкор шавад, пас нуктаҳои баъдинааш ба таври табиӣ аз байн мераванд, зеро онҳо ба ҳам пайвастигии зич дошта, аз якдигар вобастаанд. Хулоса, миллат барои Андерсон руҳияи умумие аст, ки ҳама новобаста аз якдигар онро таҳайюл мекунанд. Аз мантиқи Андерсон бармеояд, ки ояндаи наздик метавонад бо раванди таҳайюл

намудани одамон ба инсоният миллатҳои комилан нав ва аз назари ҳуввият ҷолибро ба вучуд орад.

Манбаъ

Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. Москва. «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. – 288 стр.

БОБИ III.
ЭРИК ЧОН ЭРНЕСТ ХОБСБАУМ
«МАФҲУМИ МИЛЛАТ ВА МИЛЛАТГАРОЙ»

Ҳолнома

Эрик Чон Эрнест Хобсбаум (ба англисӣ **Eric John Ernest Hobsbawm**) 9 июни соли 1917 дар хонаводаи тоҷирони яҳудӣ дар шаҳри Искандарияи Миср ба дунё омадааст. Хобсбаум муаррихи шинохтаи бритониёӣ, назарияпардоз ва мунаққиди масоили миллат ва миллатгарой мебошад. Хобсбаум таҳсилоти ибтидоиро дар Вена ва Берлин касб намуд. Пас аз ба сари қудрат омадани Ҳитлер ва қабули қонуни таъбири наҷодӣ, ба Лондон рафт ва дар факултаҳои таърих ва иқтисоди Донишгоҳи Кембриҷ таҳсил кард (1949–55). Ҳанӯз ҷангоми таҳсил дар Олмон Хобсбаум ба марксизм ғароиш пайдо намуд ва дар Британияи Кабир узви ҳизби коммунистӣ шуд. Пас аз хатми Донишгоҳ, Хобсбаум ба ҳайси устои таърих дар Брикбек-колечи Донишгоҳи Лондон ба қору фаъолият шурӯъ карда, аз соли 1969 мудири кафедраи таърихи иқтисодӣ ва аз соли 1984 профессори фахрии иқтисод ва таърихи иҷтимоии ҳамин донишгоҳ буд. Ҳамчунин бо лексия ва маърузаҳо дар як қатор донишгоҳҳои машҳури ҷаҳонӣ суҳанронӣ намудааст. Ӯ аз соли 1976 узви Академияи Бритониё буда, бо орден ва ҷоизаву мукофотҳои зиёд сарфароз гаштааст.

Тезисҳои асосӣ:

Мувофиқи ақидаи Хобсбаум **миллат** падидаи навест, ки дар баробари пайдоиши **давлатҳои миллӣ** ба вучуд омад. Вай таърифҳои субъективии миллатро (Ренан, австромарксистҳо) қабул надошт. Мувофиқи таърифи

Ҳобсбаум миллат - ҷомеаи нисбатан бузурги инсонҳо мебошад, ки аъзои он худро ҳамчун «**миллат**» мешиносанд. Қабл аз пайдоиши миллатҳо **протомиллатҳо** (protonation) вучуд доранд, ки онҳо гоҳо ба як ё якчанд миллатҳои нав табдил меёбанд ва ё дар миллатҳои дигар ҳал мешаванд. Ҳобсбаум мӯътақид аст, ки қабл аз ташаккул ёфтани **миллати сиёсӣ миллати иқтисодӣ** бояд ташаккул ёбад. Дар ташаккули миллат давлат нақши муҳим дорад, ба хусус дар ихтирои таърих ва анъанҳои миллӣ (invention of traditions). Аммо дар замони муосир миллатҳои нав дигар наметавонанд ба вучуд оянд, идеологияи миллатгарой қўҳна шуд ва наметавонад ҷавобгӯи талаботи асри ХХІ бошад.

Вуруд ба мавзӯ.

Таърифи миллат аз назари Ҳобсбаум

Муҳаққиқон қабл аз Ҳобсбаум кӯшиш мекарданд таърихи миллат ва миллатгароиро бинависанд. Одатан ин гуна асарҳо аз қабилҳои «Миллатҳо ва давлат»-и Х. Сетон-Вотсон (Seton-Watson 1977) ва «Миллатгарой ва давлат»-и Ч. Брея ба таҳлилу баррасии кишвар ё минтақаҳои алоҳида бахшида мешуданд.

Ҳусусияти вижае, ки қори Ҳобсбаумро аз мушобеҳони он фарқ мекунад ин аст, ки вай низ мисоли кишвар ва минтақаҳои алоҳидаро баррасӣ мекунад, аммо дар баробари ин умумият ва асосҳои назарии ин равандро пешниҳод мекунад. Албатта, дар асари Ҳобсбаум пайдо намудани низоми ягона душвор аст, аммо онро метавон ҳамчун ҳулосаи дастовардҳои як давраи таърихӣ омӯзиши падидаҳои «миллат» ва «миллатгарой» номид. Ҳобсбаум чун «модернист» аз аввал ақидаи ба мисли таърих қадим будани мафҳуми миллатро инкор намуда, мегӯяд, ки ин мафҳум маънои муосири худро аз асри ХVIII касб мекунад (ниг: ба «Нации и национализм после 1780 года», саҳ. 36). Муҳаққиқон наметавонанд бе таҷриба (a priori) бигӯянд, ки миллатро аз шаклҳои дигари ҷомеа чӣ гуна метавон

ташхис дод, зеро тамоми кӯшишҳои муайян намудани меъёрҳои объективии миллат аз қабili забон ва ё мансубияти умумии қавмӣ дучори номуваффақият шуданд. Ба фикри Ҳобсбаум дар ин ҷо ҷои тааҷҷубе нест, зеро ҳама кӯшиш мекунанд падидаи таърихан навро, ки хусусиятҳои умумии он ҳанӯз шакл нагирифтааст, дар ҷоҳорҷӯбаи доимӣ ва умумӣ дохил кунанд. Чун меъёрҳои мансубият ба миллат пайваستا тағйир меёбанд ин мафҳумро наметавон бо ҳадафи тасвиру баён (describe) ба кор бурд, аммо онро ҳамеша метавон бо ҳадафҳои таблиғотӣ (пропаганда) истифода бурд. Ҳобсбаум ҳам таърифҳои «объективӣ» ва ҳам «субъективӣ»-и миллатро инкор мекунад. Таърифи «объективӣ»-и миллатро сад сол қабл аз вай Эрнест Ренан дода буд. Ҳобсбаум таърифҳои «субъективӣ»-ро, ки дар асоси худмуайянкунии гурӯҳӣ (Э. Ренан) ва инфиродӣ (австро-марксистҳо) ифода ёфтааст, як сафсата меҳисобид. Дар охир Ҳобсбаум дар мавқеи агностикӣ (ло адрӣ) қарор мегирад ва бештар мафҳуми миллатро ба маънои «ҳар ҷомеаи нисбатан бузурги инсонӣ, ки аъзои он худро ҳамчун «миллат» мешиносанд» ба кор мебарад («Нации и национализм после 1780 года», саҳ. 17). Вай пешниҳод мекунад, ки дар баррасии мафҳуми миллат мо бояд аз «ғояи миллат», яъне «миллатгарой» огоз кунем. Дар муқаддима Ҳобсбаум мегӯяд, ки *«Ягон муаррих ва муҳаққиқи ҷиддии миллат ва миллатгарой наметавонад миллатгарои сиёсии мӯътақид бошад, вай ҳангоми ба китобхона ва ё дафтари корӣ ворид шудан бояд эътиқоди худро дар берун гузорад»* («Нации и национализм после 1780 года», саҳ. 24). Аммо ҳуди Ҳобсбаум ақидаҳои худро ҳеҷ гоҳ тарк намекунад. Қабл аз ҳама Ҳобсбаум нафрати худро нисбат ба миллатгарой пинҳон намекунад ва ин омил ба сифати таҳлилҳо ва пешгӯиҳои сиёсии ин муаррих таъсири худро мерасонад. Ҳамчунин дидгоҳи сотсиалистии вай ҳамеша чун хатти сурх дар осори ӯ пайдост.

Падидаи таърихан нав будани миллатгарой

Зимни тахлилу баррасии осори Ҳобсбаум метавонем унсурҳои гуногуноро пайдо кунем, ки миллатгароиро ҳамчун падидаи таърихан нав муаррифӣ мекунам: «*Миллатгарой – ин барномаи сиёсии таърихан нав аст. Мувофиқи ин таълимот (миллатгарой – Р. А.) гурӯҳҳое, ки ҳамчун миллат муаррифӣ мешаванд, ҳақ доранд ва бояд, давлатҳои ҳудудиеро таъкил намоянд, ки намунаи ин гуна давлатҳо нас аз инқилоби Фаронса муайян гардид. Бидуни ин гуна барнома, новабаста ба он, ки оё он иҷро мешавад ё на, «миллатгарой» як мафҳуми ҳолӣ аз маънӣ хоҳад монд*» («Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе» саҳ. 334).

Дар тахлиҳои вай иқтисод дар баробари сиёсат қарор дорад ва масъалаи забон ба «ихтирои анъанаҳо» (the invention of tradition) пайваста аст. Миллатгарой барои Ҳобсбаум эҳсос ва ҳаракатҳои мардумӣ аст, аммо дар баробари ин вай аз фаъолияти давлат ва элитаҳои рохбарикунанда низ вобаста аст: «*Миллатгарой мафҳуми назарияи сиёсӣ мебошад, мансубияти қавмӣ (этническая принадлежность) бошад – масъалаи ҷомеашиносӣ ва мардумишиносӣ иҷтимоӣ аст. Вай (миллатгарой – Р. А.) метавонад ба масоили давлат ё шаклҳои дигари таъкилотҳои сиёсӣ марбут бошад, аммо метавонад ба онҳо марбут ҳам набошад. Баъзан вай тобиши сиёсӣ мегирад. Барои вай танҳо тамғаи сиёсӣ лозим аст, ки эҳсоси ҳудудишиносӣ гурӯҳҳои қавмиро бедор кунад*» («Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе» саҳ. 336).

Агарчи миллат дар асри нав пайдо шавад, қабл аз он протомиллат (protonation) бо протомиллатгароии (protonationalism) ба худ хос вучуд дошт. Ин протомиллатҳо метавонанд дар инкишофи таърихии худ ба як ё якчанд миллатҳои нав табдил ёбанд ва ё дар миллатҳои дигар омехта ва ҳал шаванд (ниг. ба «Нации и национализм после 1780 года» саҳ. 24).

Миллатгарои иқтисодӣ ва миллати иқтисодӣ (economic nation)

Ҳобсбаум давраҳои гуногуни миллатгароиро ба тағйиротҳо дар иқтисоди ҷаҳонӣ марбут медонад. Бунёди давлатҳои миллий дар асри XIX ба давраи классикии савдои озод мувофиқ меояд, аммо унсурҳои ин низом фароминтақавӣ ва фароқавмӣ (трансрегиональные и транснациональные) набуданд чун дар он вақт рушди иқтисодӣ бо рушди иқтисоди «миллӣ»-и кишварҳои алоҳида муртабит буд. Дар кишварҳое, ки кӯшиш мекарданд рушди худро дар муқобили иқтисоди ҳокими Британияи Кабир таъмин кунанд, принсипи савдои озод ҷонибдорони зиёд нашошт. Ҷон Рае дар Канада, Александр Гамильтон дар ИМА ва Фридрих Лист дар Олмон ғояи дастгирии иқтисоди миллиро пешниҳод мекунад. Бесабаб нест, ки маҳз Лист «консепсияи либералии миллат»-ро чунин тасвир мекунад, ки *«миллат бояд чунин ҳаҷме дошта бошад, ки тавонад воҳиди тараққи қобили бақоро таъкил кунад»* (Коротеева В. Теории национализма в зарубежных социальных науках. Москва: РГГУ, 1999. саҳ. 108). Ҳобсбаум дар хусуси ба қавли худ иқтисоди қавмӣ-забонӣ (этнолингвистическая) камтар суҳан меронад, агарчи экспансияи давлатҳои абарқудрат ва бунёди империяҳои истеъмориро борҳо зикр мекунад. Баъд аз ҷанги аввали ҷаҳонӣ, дар замони волоияти «принсипи миллият» (принцип национальности) капитализми ҷаҳонӣ дар доираи иқтисодҳои миллий ва мулкҳои истеъморзадаи худ маҳдуд мешавад. Дар он даврон роҳи бозгашт ба иқтисоди бунёдӣ бар рақобати фардии корхонаҳо ва савдои озод асосёфта дида намешуд, чун ҷанг дар иқтисод идораи давлатӣ ва банақшагирии давлатиро ба вуҷуд овард ва ҳимояи иқтисоди миллий ҳамчун меъёр қабул шуд. Дар охири асри XX иқтисод боз хусусияти фаромиллиро касб кард ва инро Ҳобсбаум ҳамчун бӯҳрони нави миллатгарой баён мекунад.

Нақши давлат дар ташаккули миллат

Ҳобсбаум дар асри худ аҳамияти асосиро ба сиёсат ба хусус, баррасии нақши давлат дар иттиҳодӣ миллӣ медиҳад. Муаррихи англис нақшаи бунёди миллатҳо «аз боло»-ро хеле хуб тасвир кардааст. Дар асри XIX сокинони кишварҳои аврупоӣ бо давлатҳои миллӣ ва ниҳодҳои он ба масоиле аз қабилӣ барӯйхатгирии аҳоли, ташкили мактабҳо ба забонҳои миллӣ, ӯҳдадории ҳатмии ҳарбӣ ва ғайра дучор шуданд. Дар ин ҳолат давлат ва синфи ҳукмрон ба ду намуди мушкilot дучор шуданд. Яке – услуби маъмурӣ: чӣ гуна ҳар як шаҳрванд бояд бевосита бо ҳукумат дар иртибот бошад. Савод ва дониши забони миллӣ, ҳадди ақал дар байни хизматчиёни давлатӣ, ҳамчун воситаи ин гуна иртибот баромад мекард. Мушкилии дуввум бошад ранги сиёсӣ дошт – чӣ гуна садоқати шаҳрвандон ва ҳудро ба кишвар ва низоми ҳукмрон нисбат додани онҳоро таъмин намуд. Чун қабл аз он давлат бо аҳоли ба воситаи миёнаравҳо – ташкилотҳои динӣ, намояндагони маҳаллӣ ва гоҳо бо ҷамоатҳои худмухтор дар робита буд. Дар охири асри XIX маълум гардид, ки раванди демократишавӣ ё ҳадди аққал иштироки омма дар интиҳобот амри ногузир аст. Ҷамаи замонатҳои анъанавии садоқати мардум ба ҳокимон – ҳукумати сулолаӣ, ҳукми илоҳӣ, ҳаққи таърихӣ ва мерос, ваҳдати мазҳабӣ коста шуда буданд. Ягон ҳукумат наметавонист дар асри инқилобҳо, озодиҳо, демократишавӣ ҳудро дар амният ҳис кунад. Давлат бояд табааи ҳудро ба «дини нави шаҳрвандӣ» дохил кунад, қабл аз он ки ин амалро рақибони он анҷом диҳанд. Дар ин ҳолат миллатгарой метавонист дар дасти ҳукумат силоҳи қавӣ шавад. Дар ҳолати «миллат» шудани аҳолии кишвар хотираи умумӣ, рамз ва нишонаҳои умумӣ, қаҳрамонҳои умумиро пайдо мекунанд. Давлатҳо кӯшиш мекарданд ҳисси ватандӯстиро бо рамзҳои «ваҳдати ҳаёли» (imagined unity) қавӣ кунанд ва дар баъзе ҳолатҳо давлат ба «ихтирои анъанаҳо» (invention of tradition) мепардозад.

Ихтирои анъанаҳо

Ҳобсбаум ин истилоҳи худро дар китоби «Ихтирои анъанаҳо» (*The Invention of Tradition*), ки дар ҳамкорӣ бо Рэнчер навишт (*Hobsbawm E. & Ranger T., 1983*), тавсеа медиҳад. Вай анъанаҳоро ба анъанаҳои «аслӣ» ва «сохта» тақсим мекунад. Дар ҳар ду ҳолат анъанаҳо чизи доимӣ ва тағйирнопазир нестанд ва ҳатто баъзан мешавад таърихи ихтирои онҳоро пайдо кард. Дар робита ба пайдоиши «анъанаҳои миллӣ» Ҳобсбаум истилоҳи «ихтироъ» ё «офариниш» (*invention*)-ро истифода мебарад. Вай мӯътақид аст, ки новобаста ба решаҳои қадимӣ, аксарияти маросим ва рамзҳои миллӣ бешубҳа маҳсули замони муосир мебошанд, ки аз ҷониби давлат ё фаъолони миллӣ сохта мешаванд. Ҳобсбаум истилоҳи «ихтироъ» ё «офариниш»-ро барои номувофиқатии ғояи мерос ва робитаи фарҳангӣ бо гузаштаи хеш ва ақидаи миллатгароӣ ҳамчун падидаи маҳсули замони муосир истифода мебарад. Ҳобсбаум дар баробари мавқеи модернистии худ бар ҳилофи Геллнер ба таърихи қабл аз миллӣ безътиной намекунад. Вай мафҳуми «протомиллат»-ро барои давраи қабл аз инқилоби Фаронса истифода мебарад. Мушкилӣ дар он аст, ки миллатҳои муосир аз ҷиҳати ҳаҷм ва табиати худ аз он ҷамоаҳое, ки инсонҳо дар тӯли таърих худро ба он нисбат медоданд, фарқ мекунад. Ин мафҳум бояд холигиеро пур кунад, ки баъд аз бӯҳрон ва сукути ҷамоаҳои воқеӣ ба вучуд омада буд. Муаррих савол медиҳад: «*Чаро вақте инсонҳо ҷамоаҳои воқеиро аз даст доданд ин гуна ҷомеаи ҳаёлиро барои ҷуброни онҳо ихтироъ намуданд?*» («Нации и национализм после 1780 года» сах. 75). Истифодаи мафҳуми «ҳаёлий» аз ҷониби Ҳобсбаум шояд он аст, ки вай таҳти таъсири ғояҳои Андерсон дар бораи «ҷамоаи тахайюлӣ» қарор дошт. Мувофиқи назари Ҳобсбаум дар минтақаҳои гуногун давлатҳо ва ҳаракатҳои миллӣ ҳисси интисоби гурӯҳии мавҷударо тақвият дода, онро ба қувваи сиёсии мувофиқи ҳадафҳои давлат ва миллатҳои муосир табдил доданд. Барои

дарки дурусти шаклҳои протомиллии хуввият, мо бояд аз афкори мардуми бесавод, ки то ибтидои асри XX аксарияти мутлақи аҳолии оламро ташкил медоданд, бо хабар ва тасаввурот дошта бошем. Барои мисол Ҳобсбаум дostonҳои казакҳои соҳили дарёи Донро дар асри XVII меорад. Истилоҳи «Русияи муқаддас» (Святая Русь) дар дostonҳои онҳо муродифи тасвирҳои муқаддас, дини масеҳӣ, шоҳ ва давлат аст. Дар ин ҷо ду унсуре, ки дар замони муосир меъёрҳои асосии миллият, яъне забон ва қавмият мебошанд, аслан вучуд надоранд. Ҳобсбаум ҷойгоҳи ҷамоаҳои забонӣ ва қавмиро дар давраи қабл аз милли баррасӣ мекунад. Дар асл вай ду масъаларо дида мебарояд. **Аввал:** оё қабл аз замони муосир шуури иттиҳод дар асоси умумияти забон ё лаҳча ва ё дину мазҳаб вучуд дошт? **Дуввум:** шаклҳои қабл аз миллии алоқаҳо дар миллатҳои муоссир чӣ нақше доранд? Дар робита ба саволи аввал таъкид мекунад, ки ханӯз юнониёни қадим дар асоси забон «инсонии ҳақиқӣ»-ро аз барбар фарқ мекарданд. Наמתавонем инкор кунем, ки инсонҳои бо забонҳои гуногун сӯхбаткунанда фарқият дар байни ҳамдигарро дарк накунанд, аммо гоҳо ҳатто лаҳчаҳои як забон барои соҳибони он нофаҳмо мебошанд. Барои ин то пайдо шудани таълими ибтидоии умумӣ наметавонем дар мавриди забони гуфтугӯии ягона, ба ҷуз шаклҳои адабӣ ё идориву маъмурии он суханронем. Аммо муаллиф инкор намекунад, ки гоҳо забон ё гурӯҳи лаҳчаҳои ягона сабаби хуввияти қаблазмиллӣ бошад ва барои мисол албаниҳоро меорад, ки ягонагии худро новабаста аз ихтилофоти динӣ ва мазҳабӣ дарк мекарданд. Ҳобсбаум мӯътақид аст, ки забонӣ милли доимо падидаи нимсунъӣ ва гоҳо мисли забони ибрии муосир тамоман сунъӣ ҳаст. Вай муҳолифи асотири миллие аст, ки забонро асоси фарҳанги милли ва пояи худшиносии милли медонад. Ҳобсбаум мисолҳои меорад, ки чӣ гуна ин ё он лаҳча бо сабабҳои сиёсӣ чун асоси забони милли шинохта шуд ва ба воситаи дар шакли китобатӣ сабт шудан он меъёри забони милли гардид. (ниг. ба «Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе» саҳ. 332., 336).

Албата дар ин бора қабл аз вай Ҷошуа Фишман (Fishman 1972), Геллнер, Андерсон ва дигарон таъкид кардаанд.

Дар мавриди қавмият ва дин Ҳобсбаум бештар мисолҳои муосирро таҳлил мекунад ва дар мисоли арабҳо ва покистонӣҳо ҷойгузинии ҳуввияти қавмӣ ва диниро нишон медиҳад, ки ин масъаларо бисёре аз муҳаққиқони муосир бар вай эрод мегиранд.

Ҳобсбаум мегӯяд: *«Протомиллатгарой» барои миллатгарои муосир заминаи мусоид гузошт, зеро дар он ҳис ва рамзҳои ягонагӣ ташаққул ёфта буданд ва миллатгароён онро танҳо ба манфиати давлати муосир истифода бурданд»* («Нации и национализм после 1780 года» сах. 124).

Миллат ва миллатгарой дар замони муосир

Наشري аввали китоби Ҳобсбаум «Миллат ва миллатгарой баъд аз соли 1780» соли 1990, қабл аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ, Югославия ва Чехословакия аз чоп баромад. Дар боби хотимавии китоби худ муаллиф дар оянда пайдо шудани давлатҳои миллии навро аз эҳтимол дур медонад. Миллатгарой бе ин гуна дурнамо бошад, новобаста аз ҳисси интисоб ба «ҷамоаҳои тахайюлӣ» чизе нест. Нодуруст будани таҳлили вай пас аз як соли чопи китоб маълум гардид. Хангоми наشري дуввуми китоби худ дар соли 1992 Ҳобсбаум аз ақидаи худ нагашта, воқеаҳои ба вучуд омадаро чунин шарҳ медиҳад.

Марҳалаи муосири ҳаракатҳои миллий дар ҷаҳони сеюм бештар хусусияти иртиқои ҷудоихоҳӣ (сепаратизм) дорад. Ин худмуайянкунии «гурӯҳҳои қавмӣ» мебошад, ки барнома ва дурнамое ба мисли барномаҳои миллии аввали асри XX надорад. Яъне, метавон гуфт, ки мувофиқи назари Ҳобсбаум миллат танҳо «ҷамоаи воқеие мебошад», ки барномаи ақлгароёна ва бештар моил ба арзишҳои шахрвандӣ дорад. Камбудии асосии миллатгароии муосирро Ҳобсбаум дар он мебинад, ки он аз сабаби норасоии маводи таърихӣ кӯшиш мекунад шакли давлати якқавмӣ ва якзабониеро, ки ханӯз Мадзини пешниҳод карда буд, бунёд кунанд.

Ҳобсбаум ксенофобияро, ки дар замони муосир идеологияи хеле паҳншуда мебошад, аз миллатгарой намедонад, зеро аслан барномаи таърихӣ надорад. Он бештар фарёди ғазаб ва навмедӣ аст. Аксарияти падидахое, ки имрӯз ба онвони миллатгарой шинохта мешаванд, ба ақидаи Ҳобсбаум танҳо вокунише алайҳи қувваҳои ҳучумкунадаи замони муосир чун муҳочирати байналмилалӣ ва тағйиротҳои иҷтимоиву иқтисодии пурсуръат мебошанд. Мисли вокуниши русҳо ба зиёд шудан муҳочирони меҳнатӣ, амрикоӣён бар зиёд шудани испанизабонҳо ва ғ. Дар Квебек онро метавон бо сушт шудани мавқеи мазҳаби католикӣ, дар Уэлси Шимолӣ бошад бо чудо шудани кишрҳои анъанавӣ ва модерн шарҳ дод. Ва чунонки мебинем барои исботи бӯҳрони миллатгарой Ҳобсбаум падидахои гуногунтабиатро ба мафҳумҳои умумӣ ва баръакс нисбат медиҳад. Аммо шояд мушкили на дар миллатгарой, балки дар истилоҳоту мафҳумҳои муаллиф аст? Ҳобсбаум эътироф мекунад, ки ҳамаи ҳаракатҳои алайҳи ҳокимияти давлатӣ барои ҷудоихоҳӣ ё мухторият бештар либоси миллӣ мепӯшанд ва гумон мекунанд, ки миллатсозӣ мекунанд. Дар ҳақиқат бошад бештар сухан дар бораи ҷамоаҳои қавмӣ ё минтақавии хурд меравад. (ниг. ба «Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе» сах. 339 -344.)

Дар ин ҷо Ҳобсбаум ба таърифи миллат, ки дар боло овардем, муҳолифат мекунад, чун аз ин ҷо бар меояд, ки на *«ҳар ҷомеаи нисбатан бузурги инсонӣ, ки аъзои он худро ҳамчун «миллат» мешиносанд»* («Нации и национализм после 1780 года» сах. 17). Дар ин ҷо Ҳобсбаум мафҳуми миллатро хеле танг кардааст.

Далели дуюми Ҳобсбаум ин аст, миллатгарой дигар наметавонад мушкилихоеро ҳал кунанд, ки инсоният дар асри XXI ба онҳо рӯ ба рӯ мешавад. «Миллат» имрӯз қисмати асосии вазифаҳои худ, яъне иқтисоди миллиро аз даст медиҳад. Вай мӯътақид аст, ки сеяки давлатҳои мавҷудае, ки камтар аз 2,5 миллион нафар аҳоли доранд, замонате барои истиқлолият надоранд. Одатан барои дастгирии кӯшишҳои ҷудоихоҳии қавмҳои хурди аврупоӣ ва таъмини устувории

иктисодӣ аз онҳо дархост карда мешавад, ки ба Иттиҳоди Аврупо шомил шаванд. Ҳобсбаум чунин меҳисобад, ки ин истиклолияти он қавмҳоро зерӣ суол мебарад ва дар сурати чунин шакл гирифтани ҳодиса, қавмҳои хурд ба зудӣ фарҳанги миллиро аз даст медиҳанд.

Дар боби хотимавии китоби худ Ҳобсбаум на танҳо ба таҳлили чараёни муосир мепардозад, балки барои оянда пешгӯӣ мекунад, ки аз ин ҷиҳати таҳлилии асар коста мешавад. Мо наметавонем ба Ҳобсбаум ба хоҳири пешгӯии нақардани пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ё Югославия эрод бигирем, чун ин кор вазифаи муаррих нест. Аммо кӯшиши танқиди миллатгарой чун қувваи харобкунанда ва камарзиш ва пешгӯии сукути он муаллифро водор мекунад, ки таърифи миллатгароиро аз нав дида барояд.

Ҳадафи методологияи махфии Ҳобсбаум нишон додани он буд, ки миллатгарой ба ҳодисаҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва Аврупои Шарқиву Балкан ҳеч рабте надорад. Миллатгарой дар ин ҷо ҳаракати мардум барои бунёди давлати мустақил дар асоси миллати қаблӣ аст. Миллатгарой барои пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ дар Украина дар фарқият аз Прибалтика ва Кавказ нақши зиёде надошт, чун дар он ҳаракати оммавии ҷудоихоҳӣ вучуд надошт. Ҳобсбаум таъкид мекунад, ки Осиёи Миёна то дами охир на танҳо ба ҳукумати марказӣ содиқ буд, балки ҳуди миллатҳои он маҳсули тақсимои миллию ҳудудии режими шӯравӣ буданд ва миллатгарой дар ин кишварҳо маҳсули пас аз шӯравӣ аст.

Хулоса

Бояд бигӯем, ки Ҳобсбаум дар назарияи миллат ва миллатгароии худ ба хулосае омад, ки миллатҳо падидаи сиёсӣ таърихан навад ва ноустувор мебошанд, ки бештар дар натиҷаи пайдоиши миллати иқтисодӣ ва ихтирои анъанаҳо ба вучуд меоянд. Вай мӯътақид буд, ки бо пайдоиши иқтисоди фаромиллӣ ва фарҳанги фаромиллӣ дигар

имкони ба вучуд омадани миллатҳои нав ва давлатҳои миллии нав вучуд надорад. Аммо воқеаҳои баъд аз солҳои 90-уми асри XX нодуруст будани фикри вайро собит намуноданд. Муаллиф маҷбур шуд, то барои аз ақидаи худ даст накашидан барои ин воқеаҳо шарҳи дигар пайдо карда, ин ҳаракатҳо ва давлатҳои навбунёдро ба унвони ҳаракат ва давлатҳои миллий эътироф накунад.

Дар охир бояд қайд кунем, ки дар китоби «Миллатҳо ва миллатгарой» (Nations and Nationalism) муаллиф қўшиш намудааст, ки таърихи ҳолатҳои алоҳидаи зуҳури миллатгароиро дар робита бо иқтисод, сиёсат ва равандҳои иҷтимоиву фарҳангӣ тасвир кунад. Истилоҳи «иҳтирои анъанаҳо»- и муаллиф ба илмҳои иҷтимоӣ беш аз китоби «Миллатҳо ва миллатгарой» (Nations and Nationalism) таъсир гузошт. Ба ҳар ҳол, то ба имрӯз касе ғайр аз Хобсбаум ба навиштани таърихи умумии миллатгарой даст назадааст.

Манбаъ:

1. Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality
2. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 г. — СПб.: Алетейя, 1998.
3. Хобсбаум Э. «Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе» в сборнике Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; Перевод с англ. И нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. Москва: Праксис, 2002.- 416 с. (Серия «Новая наука политики»).
4. Коротеева В. Теории национализма в зарубежных социальных науках. — М.: РГГУ, 1999. 140 стр.

Фасли IV.
ПОСТМОДЕРНИЗМ
Хафиз Бобоёров (Боби I ва Боби II)

Постмодернизм («пост» мазмуни «пасо, ё пас аз») ҷараёни фалсафие мебошад, ки мақсади асосиаш баррасӣ ва инкори мафҳуми модернизм аст, ки онро бо муаммоноки намудан, зери шубҳа гирифтани ва бовар накардани ба тасаввурҳои «ҳақиқати объективӣ» таҷассум менамояд. Аз рӯи мафҳуми постмодернистӣ «ақл» ва инсонии боақл - марказ, асос ва моҳияти дунё ба шумор мераванд. Постмодернизм кӯшиши аз сари нав баррасӣ намудани нақши ратсионализм, боварии то ба ақл ва рушдро дар Аврупои индустриалӣ дорад. Постмодернизм то ҷое нобоварӣ ба ратсионализм ва эълони он аст, ки наметавонад як роҳи дуруст мавҷуд бошад. Ҳамчунин мо худ ва дигаронро ба таври «объективӣ» шинохта наметавонем, чун худ натиҷаи муносибатҳои муайяни қудратӣ дар давраи муайяни таърих ҳастем.

Азбаски постмодернизм баъди анҷоми ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба миён меояд, тавзеҳи таърихи доро аст. Давраи маърифат бо замони рушди индустриалӣ ва техникаи Аврупо рост омад ва ҷунин ба назар мерасид, ки модерн, яъне муосирӣ ва ратсионализм ягона роҳи дурусти рушди инсоният ҳастанд. Вале ваҳшонияти ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ андешаро дар бобати маҳсули «ратсионализм» ба вучуд овард ва файласуфони аврупоиро дар ҳолати нугувор қарор дод. Чӣ гуна Аврупои муосир, ратсионалӣ ва мутамаддин тавонист фашизмро ба вучуд орад, ки онро бо ваҳшоният баробар менамуданд. Аврупои баъдиҷангӣ саволҳои бисёреро матраҳ намуд, ки ба онҳо аз тариқи андешаронии ратсионалистӣ ҷавоб дарёфтани ғайриимкон буд.

Аз тарафи дигар, постмодернизм на дасткашӣ аз ратсионализм ва усули илмӣ маҳмонидани воқеият, балки танқиди жарфи илм, усули илмӣ ва ақл мебошад. Барои ҳамин постмодернистон назарияи миллат ва миллатсозиро пешниҳод наменамоянд ва ба ҷои ин, мафҳуми миллатро таҳлил намуда, бар он назаранд, ки миллат ҳамчун воқеият вучуд надорад ва наметавонад вучуд дошта бошад.

Миллат барои онҳо на дар ҳақиқати объективӣ, балки дар намуди навиштаҳо, шиорҳо ва барномаҳои телевизионӣ вучуд дорад. Аз назари постмодернистон боварӣ ба воқеият падидаҳои воқеиятро бунёд менамояд, ки ба манфиати гурӯҳҳои алоҳида аст. Постмодернистон шавқи муайян намудани мафҳуми миллатро надорад, барои онҳо на бунёдкунӣ, балки баррасӣ ҷолиб аст. Онҳо кӯшиш менамоянд муаммоҳо, камбудиро ва зухуротҳои миллатро, ки гурӯҳбандии он мушkil аст, дарёбанд. Инчунин барои постмодернистон на моҳият, балки муайян намудани ҳудуд ва марзҳои миллатсозӣ аҳамиятнок аст. Аз ин рӯ, постмодернистон на бунёдкунандагон, балки мунаққидонанд.

Дигар хусусияти постмодернизм дар он зоҳир мегардад, ки ҳама чиро, яъне донишҳои мо, тарзи шинохти мо, барои ҷӣ омӯхтани мо ва ба кадом хотир будани онро зерӣ шубҳа мегирад. Аз ин рӯ, постмодернистон бар он назаранд, ки воқеиятҳои барои мо табиӣ пеш аз ҳама «сохтаҳои иҷтимоӣ» (социальные конструкты) мебошанд, чунки онҳо хусусияти дигаршуданро ҷӣ дар вақт ва ҷӣ дар фазоро дороянд. Постмодернистон махсусан нақши қудратро таъкид мекунад. Суҳанеро, ки ин ё он инсон ё гурӯҳи одамон ифода мекунад, на танҳо аз имкониятҳои зеҳнӣ, балки аз ҷинс, имконияти молӣ, маҷеи иҷтимоӣ ва дигар хусусиятҳои онҳо вобастагӣ дорад. Барои ҳамин дониш ва ғоя воқеияти «мустиқил» нест, балки бевосита бо ҳолати ҷамъиятии муаллиф рабт дорад. Ғояҳо нисбӣ ҳастанд, зеро ба онҳо аз кадом тарафе, ки назар шавад, аз он вобастаанд. Ҳамин тариқ, ҳақиқати мутлақ вучуд надорад ва ба ҷои он мулоҳизаҳое ҳастанд, ки ҳар кадоме дар алоҳидагӣ «ҳақиқат» мебошанд ва постмодернистон илмияти «модернизм»-ро танкид менамоянд.

Худи дархост ба ақли солим, ки дар таҷрибаи содаи идеологияи Маърифат ҷой дорад, аз тарафи постмодернистон ҳамчун мероси «шуури дурӯғӣ»-и ратсионализи буржуазӣ баррасӣ мешавад. Барои онҳо илм наметавонад

чаҳонро воқеан тасвир кунад, зеро олим намояндаи гурӯҳи манфиатҳо мебошад ва худ онро дарк нанамуда, далелҳоро меорад, ки ба ҳимояи он гурӯҳ равона карда шудааст. Масалан тиб илми дақиқ ба шумор меравад, вале дар дунё имрӯз доруворӣ ва усули табобати бемориҳои мардонӣ синфҳои миёна ва доро назар ба дигар гурӯҳи маризон бештар ба назар мерасад. Постмодернизм бо марксизм ва феминизм рабти қавӣ дорад ва чун онҳо ҳамаро зери танқид мегирад. Вале фарқияти асосии постмодернизм аз марксизм дар он падид мегардад, ки мисли охири роҳи ягона ва дурусти худро дар ҳалли ин ё он масъала пешниҳод наменамояд, зеро мақсади асосии постмодернизм на конструксия, балки деконструксия аст. Бунёд моҳият надорад, зеро одам дар банди муносибатҳои қудратӣ қарор дорад ва наметавонад дунёро «объективона» дарк ва бунёд намояд.

БОБИ I.
ЧАРЛЗ ТИЛЛИ
«ДАВЛАТСОЗИИ МИЛЛӢ ВА ШАБАКАҲОИ БОВАРӢ»

Ҳолнома

Чарлз Тилли (ба англисӣ **Charles Tilly**) соли 1929 дар ИМА таваллуд шуда, соли 2008 вафот кардааст. Донишмандон ӯро яке аз асосгузори чомеашиносии таърихӣ асри 21 медонанд. Дар осори худ дар бораи таърихи сиёсӣ ба масъалаҳои этнографӣ диққати асосӣ медиҳад. Ӯ дар донишгоҳҳои гуногуни ИМА, аз он ҷумла Донишгоҳи Колумбия дарс додааст. Дар давоми зиндагии худ Тилли зиёда аз 600 мақола ва 51 китоб навиштааст. Асарҳои ӯ марбут ба илмҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, чомеашиносии таърих, робита ва ҳаракатҳои иҷтимоӣ демократизатсия ва ҳоказо мебошанд. Ӯ махсусан ба таърихи ташаккули давлатдорӣ милли диққат медиҳад. Асарҳои муҳими ӯ «Ташаккули давлатҳои милли дар Аврупои Ғарбӣ» (*The Formation of National States in Western Europe*, 1975), «Чӣ гуна чомеашиносӣ таърихро баррасӣ кунад» (*As Sociology Meets History*, 1981), «Маҷбурият, сармоя ва давлатҳои аврупоӣ» (*Coercion, Capital, and European States*, 1990, 1992), «Инқилобҳои аврупоӣ, 1492-1992» (*European Revolutions, 1492-1992*, 1993), «Шаҳрҳо ва ташаккули давлатҳо дар Аврупо, солҳои 1000-1800 то милод» (*Cities and the Rise of States in Europe, A.D. 1000 to 1800*, 1994), «Нобаробарии дугуна» (*Durable Inequality*, 1998), «Ҳаракатҳои иҷтимоӣ, 1768-2004» (*Social Movements, 1768-2004*, 2004), «Ҳувиятҳо, сарҳадҳо ва алоқаҳои иҷтимоӣ» (*Identities, Boundaries and Social Ties*, 2005), «Боварӣ ва қоида» (*Trust and Rule*, 2005) ва ғайра.

Тезиси асосӣ

Чарлз Тилли яке аз асосгузори мактаби постмодернистии чомеашиносии таърихӣ мебошад. Зимни омӯзиши таърихи давлатсозӣ дар Аврупои Ғарбӣ, ӯ ба хулосае

мерасад, ки дар давраи муосир давлатҳои миллии Аврупо дигар субъектҳои ягонаи миллатсозӣ ва миллатгарой нестанд. Дар ин раванд саҳми гурӯҳи созмонҳои зермиллӣ ва фаромиллӣ бештар мушоҳида карда мешавад. Онҳо аз як ҷиҳат мавҷудияти миллат ва миллатгароиро таъмин мекунанд ва аз дигар ҷиҳат, моҳияти ин гуна падидаҳоро таҳаввул ва тағйир медиҳанд. Дар ташаккули низомҳои миллӣ ва фаромиллӣ ё худ умумичаҳонӣ аз давлатҳои миллӣ ва муносибатҳои байнидавлатӣ дида саҳми «шабакаҳои эътимод» (чун робитаҳои ҳешутаборӣ, динӣ, маҳаллӣ ва ғайра) муҳимтар мегардад.

Таърихи давлатсозӣ дар Аврупои Ғарбӣ

Тилли дар осори худ бештар ба ташаккули давлати миллӣ, ки дар Аврупои Ғарбӣ дар давраи баъд аз асри XVI сар шуда буд, таваҷҷӯҳ мекунад. Антони Смит (2000) Чарлз Тиллиро чун модернист дар қатори Эрнест Гелнер, Майкл Манн ва Антони Гидденс мегузорад. Ба ҳар сурат, метавон Тиллиро чун мунаққиди модернистии миллат, миллатгарой ва давлати миллӣ қаламдод кард. Дар ҳоле ки масалан, Гидденс ва Геллнер миллатгарой ва давлати миллиро чун зарурати ба тарзи нав ва самаранок ташкил кардани сиёсат ва иқтисод дар давраи капитализми саноатӣ меҳисобанд, Тилли онҳоро ба тақвияти қудрат аз роҳи мубориза ва ҷанг марбут медонад.

Ба назари Чарлз Тилли, таърихи давлатҳои миллии Аврупо бо истеъмори аҳолии маҳаллӣ саҳт алоқаманд мебошад. Маҳз барои ҳамин, давлатҳои миллӣ дар садсолаҳои охир ба василаи муташаккили зӯроварӣ табдил ёфтанд. Намунаи барҷастаи чунин давлат Фаронса мебошад, ки аз соли 1600 ба баъд ба тамаркузи (консентратсияи) қудрат машғул буд. Омилҳои асосии давлатсозӣ дар Аврупои Ғарбӣ ҷанг, авбошӣ, ғоратгарии баҳрӣ, исёни ҷинойткорон, зӯроварии пулис ва капитализми тучҷорӣ буданд.

Барои машруӣ бахшидан ба чунин истеъмор ва зӯроварӣ ба мардуми осоишта, давлатдорон аз дискурси

«миллат», «ҳимоя» ва ё «мудофия» истифода мебуданд. Онҳо ба аҳоли мегуфтанд, ки мо шуморо аз хатарҳои дохилӣ ва хориҷӣ «ҳимоя» мекунем ва бо ҳамин баҳона тамоми қудратҳои сиёсӣ ва ҳарбиро ба даст медароранд. Дар асл, маҳз ҳуди давлатҳои маҳаллӣ ё худ милли шароит, муҳит ва дар ин замина тасаввурот дар бораи хатари ҷанг ва бенизомиро ба вучуд меоварданд. Дар давраи ибтидоии сохтмони давлати милли дар Аврупои Ғарбӣ давлат ягона қудрати сиёсӣ ва ҳарбӣ набуд. Бисёр гурӯҳҳои дигар, ки дар лаҳзаҳои даркорӣ муқобили давлат мебаромаданд, дорои чунин қудрат буданд ва минтақаҳои алоҳидаро идора мекарданд. Тадриҷан он гурӯҳе ба давлат табдил меёфт, ки гурӯҳҳои мусаллаҳи дигарро ё аз байн мебурд ва ё онҳоро ба зарҳариди худ табдил медод. Ин зарҳаридон дар маҳалҳое, ки қувваҳои давлатӣ бевосита дастрасӣ надоштанд, ҳукмронӣ ва ғоратгарӣ мекарданд, афзоиши қувваҳои сиёсӣ, ҳарбӣ ва иқтисодии дигар гурӯҳҳоро паҳш мекарданд ва даромади худро ба ҳукумати шаҳрҳои марказӣ тақсим мекарданд. Тилли ба сарчашмаи таърихӣ асри XVI-и Фернанд Брудел тақия карда меғӯяд, ки «*Дар пушти ғоратгарии баҳрӣ ва баҳрҳои шаҳрҳои давлатҳои шаҳрӣ меистоданд. ... Дар пушти авбошӣ, яъне ғоратгарӣ дар хушкӣ, аширофони маҳаллӣ меистоданд*»⁶ (Tilly 1985: 173). Дар давраҳои ҷанг роҳбарони давлатҳои марказӣ аз қувваи роҳзанони маҳаллӣ ва баҳрӣ (пиратҳо) истифода мекарданд, зарҳаридони авбош ва ҷинояткорро бар зидди душманони худ ба қор мебуданд ва лашкари доимии худро ба ғаниматситонӣ иҷозат медоданд. Маҳз ба ҳамин хотир, Робин Худ ба унвони камонвари ифтихории шоҳ сарфароз гардида буд.

Давлати милли аз дигар гурӯҳҳои муташаққил асосан бо он фарқ мекунад, ки он қудрати монополиясозии воситаҳои зӯровариро доро мебошад. Аз ин нуқтаи назар,

⁶ «Behind piracy or the seas acted cities and city states. ... Behind banditry, that terrestrial piracy, appeared the continual aid of lords.»

Тилли мафхуми машрӯъият (legitimacy)-ро низ зери савол мегузорад. Тасаввуроти ҳоким дар бораи машрӯъият таърифи Артур Стинчкомбе (Arthur Stinchcombe) аст, ки «*[ш]ахсе, ки дар итоати қудрате мебошад, чун оне, ки соҳиби қудрат аст, муҳим намебошад*»⁷ (Tilly 1985: 171). Ин гуна фаҳмиши модернистии машрӯъият аҳамияти зӯровариро дар рафти муносибат сарфи назар мекунад. «*Ин қоида аҳамияти монополияи қувваро аз тарафи қудратманд камарзиш месозад*»⁸ (Tilly 1985: 171-172). Албатта, ин маънои онро надорад, ки монополияи қувваи ҷисмонӣ ва ҳарбӣ ягона воситаи машрӯъият бахшидан ба қудрат бошад. Дар ҳар сурат, ин омил асосии давлатсозӣ дар Аврупо ва умуман, дар тамоми ҷаҳон ба шумор меравад.

Нақши миллат ва миллатгароӣ дар давлатсозӣ ва монополияи қувваҳо

Муборизаҳои дохилӣ ва мусобиқа ва ҷанг бо давлатҳои ҳамсоя ва дур, шуури миллиро ташаккул медиҳад. Худи давлатдорон огоҳона дар пайи он набуданд, ки давлати миллии созанд. Аммо раванди муборизаи дурудароз барои монополияи воситаҳои зӯроварӣ ба ин натиҷа оварда расонд. Ғолибан давлатҳои миллии воситаҳои зӯровариро дар ҳудуди худ ботаҷрич аз худ мекунад. Онҳо бо дигар давлатҳои миллии ба мусолиха мерасанд, ки ба якдигар ҳучум намекунад ва манфиатҳои умумиашонро ҳимоя мекунад. Манфиатҳои умумии онҳо ба монополияи қувваҳои сиёсӣ ва ҳарбӣ дар дохили давлат марбут мебошад.

То асри XVIII давлатҳои миллии Аврупои Ғарбӣ қувваҳои мавҷударо пурра монополия накарда буданд. Минбаъд онҳо тавонистанд, ки бо истифода аз ду стратегия ба монополияи қувваҳо ноил шаванд:

⁷ «The person over whom power is exercised is not usually as important as other power-holders»

⁸ «The rule underscores the importance of the authority's monopoly of force»

Якум, таъсиси қувваҳои низомии пулис, ки на ба ашрофони маҳаллӣ, балки бевосита ба ҳукумати марказӣ итоат мекарданд.

Дуюм, тавсеаи қудрати давлатӣ ба маҳалҳои дур аз марказ бо роҳи сӯиистифода аз шуури миллӣ ва миллатгароӣ.

Аз нигоҳи ташаккули таърихии миллат, миллатгароӣ ва давлатҳои миллӣ Чарлз Тилли дар байни ду намуди миллат фарқ мегузорад – яке «миллати қадим» ва дигаре «миллати тарроҳишуда». «Миллатҳои қадим ва бардавом» давлатҳои Аврупои Ғарбӣ буданд, ки то соли 1789, то давраи ташаккули идеология ва ҳаракатҳои миллатгароӣ вучуд доштанд. Маҳз «миллатҳои қадим»-и Аврупои Ғарбӣ боиси ба миён омадани миллатгароӣ ва давлатҳои миллӣ гардиданд. «Миллатҳои нав» он миллатҳое буданд, ки баъди соли 1789 миллатгароён тарҳрезӣ карданд, то ки давлатҳои нави миллиро таъсис диҳанд. Миллатҳои нав, баръакси миллатҳои қадим, дар давраи нисбатан хеле кӯтоҳи таърихӣ ба вучуд омаданд. Дар ин раванд забон ва сиёсати забонӣ омилҳои асосии ташаккули огоҳии миллӣ ба шумор мерафтанд. Дар ҳоле ки «миллатҳои қадим» муддати тӯлонӣ дар байни худ барои ҳудуд мубориза мебуданд, давлатҳои нави миллӣ ҳудуд ва сарҳадҳои аз тарафи империалистон таҳмилгаштаре бечунучаро қабул мекарданд.

Аз ин рӯ, Тилли сохтмони давлати миллӣ ва миллатгароиро ба «миллатҳои қадим» марбут медонад. Ба назари вай, ташаккули шуури миллӣ ва миллатгароӣ ба кӯшишҳои ҳукумати марказӣ барои монополияи қувваҳо ва воситаҳои зӯрварӣ саҳт алоқаманд буд. Аз асри XVIII сар карда, мегӯяд Тилли, давлатҳои миллии Аврупо ин гуна идеологияро барои пахшкунӣ, кооптатсия ва аз байн бурдани гурӯҳҳои муҳолиф ва исёнгар истифода мебуданд. Давлатдорон мегуфтанд, ки ин гуна амалҳои ҳукумати марказӣ, яъне истифода аз зӯрӣ, барои таъмини сулҳу

осоиши мардум зарур мебошанд. Инро Тилли аз забони муаррихи иқтисод Фредерик Лейн (Frederic Lane) чунин баён мекунад: «...ҳукуматҳо ба фурӯши ҳимоя сару кордоранд... новобаста ба он ки мардуми оддӣ инро мехоҳад ё не»⁹ (Tilly 1985: 175).

Ҳамин тариқ, Чарлз Тилли ба гурӯҳи донишмандон-модернистони мунаққид чун Майкл Манн ва Чон Брули дохил мешавад, ки миллатгароиро чун сарчашмаи қудрат, аз он ҷумла воситаи маҷрӯъият бахшидан ба амалҳои зӯроварии элитаи давлатӣ муайян мекунад. Барои тақвият ва давомият бахшидани таъсири миллатгароӣ чун сарчашмаи қудрат, элитаи сиёсӣ ва интеллектуалӣ институт (ниҳод)-ҳои муайяноро кашф мекунад. Миллат, аз ин рӯ, конструксияе мебошад, ки ба фаъолиятҳои давлат марбут мебошад. Миллатгароӣ, дар навбати худ, дар таърихи чандсадсолаи давлатсозӣ дар Аврупои Ғарбӣ ба таъсири институтҳои байнидавлатӣ мусоидат кард. Низоми муносибатҳои байнидавлатӣ дар Аврупо асосан дар натиҷаи ҷангҳо ташаккул ёфтааст. Ин ҷанг аст, ки ҳам давлати милли ва ҳам миллатҳои имрӯзаро ба вучуд овардааст. Дар таърихи Аврупо низоми муносибатҳои байналмилалӣ танҳо он вақт ба дипломатия таъям мекард, ки тарафҳои ҷанганда дигар мадори ҷангидан надоштанд. Дар навбати худ, низоми муносибатҳои дипломатӣ ба тартиботи байналмилалӣ «давлатҳои милли» асос ёфтааст. Дар ҳоле ки саҳми давлатҳои абарқудрат дар муайян кардани ин система аз ҳама бештар аст, истифода аз шуури милли ва таъям ба давлати милли устувории ин системаро таъмин мекунад (Tilly 1975: Introduction, Conclusion).

То замоне, ки ҷанг, муқовимати ҳарбӣ ва дипломатия дар байни давлатҳо вучуд дошта бошад, миллатгароӣ ҳам дар шакли имрӯзааш боқӣ хоҳад монд. Миллатгароӣ воситае аст, ки давлатдорон ё тарафҳои ҷанганда ба воситаи он

⁹ “...governments are in the business of selling protection ... whether people want it or not”

дар байни аҳоли тарафдор пайдо мекунанд ва дар симои давлатҳои рақиб душмани хатарнок тасвир мекунанд. Дар даврони баъдичангӣ бошад, миллатгароӣ дар контексти дипломатияи байнидавлатӣ истифода бурда мешавад. Ҳамчунин, мардуме, ки аз ҷанг зарар дидаанд, маҳз бо даъвоҳои миллатгароӣ хомӯш карда мешаванд. Чунки давлат баъди ҷанг иқтисодии қавмӣ ҷанг ва иқтисодӣ надорад, ки норизоияти ва исёнҳои мардумро паҳлӯ ва ором кунад. Дар равиши тоҷангӣ ва баъдичангӣ давлатдорон ба мардуми машаққатдида ва батангомада аз хатари ҳуҷуми душмани миллӣ ёдрас мекунанд (Tilly 1975: Introduction). Давлатдорон бонги хатар мезананд, ки душман қасди забти сарзамини муқаддаси онҳо ва аз байн бурдани тамаддуни пешрафтаи онҳоро дорад. Маҳз ҳамин гуна даъвоҳои миллӣ ва миллатгароӣ мардумро ба тарафдории давлатдоронашон сафарбар мекунанд.

Тилли падидаи миллатгароиро дар робита ба падидаҳои умумиҷаҳонӣ, ҷунончи муҳоҷирати фаромиллии қавмӣ низ алоҳида баррасӣ мекунад. Чуноне ки худӣ ӯ меғӯяд, «*Ман бо ин меҳом тасаввуроти умумиро дар бораи муҳоҷират чун ҳаракати якҷаҳонавӣ диҳам*» (Tilly 2007: 4).¹⁰ Муҳоҷирати фаромиллӣ фақат омадурафт дар байни кишвари баромад ва кишвари даромад намебошад. Балки дар рафти ҷунон рафтуомад муҳоҷирон алоқаҳои иҷтимоии фаромиллӣ ташаккул медиҳанд. Ин гуна алоқаҳо тасодуфӣ ва гузаранда набуда, ба «шабақаҳои боварӣ» (trust networks)-и доимӣ асос меёбанд. «Шабақаҳои боварӣ» бошанд ба робитаҳои ҳешутаборӣ, маҳаллӣ, динӣ ва монанди инҳо асос меёбанд. Одамон аз рӯи ҷунон робитаҳо бо якдигар ҳамқарб мекунанд, якдигарро дастгирӣ ва ҳимоя менамоянд, дар мушкилиҳо дар паҳлӯи ҳам ҳастанд, ба аъзои гурӯҳи худ қарзи беғоиз медиҳанд, қудакону қалонсолонро ба парасторӣ мегиранд

¹⁰ “I do mean, however, to challenge popular images of immigrants as one-way travelers...”
(тарҷумаи мазмунӣ – Ҳ.Б.)

ва умуман ҳамаи он корхоеро мекунад, ки давлат онҳоро карда наметавонад (Tilly 2007: 6-7).

Ин гуна шабакаҳои боварӣ дар созмонёбӣ, танзим ва таҳаввули ҳаракати фаромиллии муҳочират нақши чиддӣ мебозанд. Шабакаҳои мазкур дар байни аъзои гурӯҳ масъулиятҳои муҳимми марбут ба зиндагии онҳоро ба вучуд меоранд. Маҳз шабакаҳое бештар тақвият меёбанд ва мавриди боварии байниҷидгарии одамон қарор мегиранд, ки ин масъулиятҳоро таъмин карда тавонанд. Масалан, муҳочирони корӣ ба шабакаҳои хешутаборӣ бештар эътимод мекунад, чунки маҳз хешовандон барои онҳо дар кишвари даромад шароити зиндагӣ ва корро таъмин мекунаанд. Ҳамин гуна, боз ҳам хешовандон ҳастанд, ки дар кишвари баромад фарзандони муҳочирони кориро нигоҳубин ва тарбият мекунаанд. Ба ғайр аз хешутаборон, шабакаҳои эътимод инчунин доираҳои динӣ, сиёсӣ ва гурӯҳҳои қавмӣ (этники)-ро дар бар мегиранд (Tilly 2007: 5). Махсусан он одамоне чунин шабакаҳоро месозанд, ки наметавонанд ба давлат эътимод кунанд. Муҳочирони фаромиллӣ маҳз аз ҷумлаи ҳамин одамон мебошанд: чи дар кишвари баромад, яъне ватанашон ва чи дар кишвари даромад, яъне кишваре, ки ба он ҷо барои кор муҳочират мекунаанд, давлат ба таври даркорӣ ҳуқуқҳои онҳоро ғимоя ва таъмин намекунад.

Давлатҳои миллӣ муҳочирати фаромиллии оммавино дар баъзе мавридҳо расман иҷозат медиҳанд. Аммо дар воқеият бошад, онҳо мавҷудияти ҳаракат ва шабакаҳои иҷтимоии муҳочиронро нодида мегиранд ва ё ҳатто ғайриқонунӣ месозанд. Дар натиҷа, муҳочирони фаромиллӣ маҷбур мешаванд то шабакаҳои боварино дар байни ҷидгар устувор намоянд. Аъзои чунин шабакаҳо дар байни ҷидгар ҳуқуқи ўҳдадорихи муайян доранд ва аз ин роҳ ҷидгарро ғимоя ва идора мекунаанд. Маҳз ба ҳамин хотир, аъзои шабакаҳои муайян дар доираҳои муайяни иқтисодӣ, ҷуғрофӣ ва иҷтимоӣ мутамаказ мешаванд ва ё

агар чунин шакли муттаҳидшавӣ имконпазир набошад, аъзои шабака дар байни худ робитаи мустаҳкам барпо мекунанд.

Хулоса

Чарлз Тилли таърихро чун объекти шинохти падида ва ҳодисаҳои муосир баррасӣ мекунад. Ӯ падидаҳои миллат, миллатгароӣ ва давлатсозии миллиро дар ҷараёни таърихӣ омӯхта, ба хулоса мерасад, ки онҳо пеши роҳи шабакаҳо ва робитаҳои зермиллӣ ва фаромиллӣ, аз қабилӣ шабакаҳои эътимод ва муҳочирати бидуни марзро гирифта наметавонанд. Одамон ба ниҳодҳои давлати миллӣ, пеш аз ҳама ба он хотир эътимод намекунанд, ки онҳо ба таври зарурӣ беҳатари иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии онҳоро таъмин карда наметавонанд. Давлат ҳамагӣ дар асоси як гурӯҳ ё худ шабакаи маҳдуди иҷтимоӣ ташкил ёфтааст, ки тавону имкони фарогирии тамоми ҷомеаро надорад. Балки он низ, пеш аз ҳама, барои аъзои шабакаи маҳдуд хизмат мекунад. Инро Тилли дар ҳодисаҳои гуногуни таърихӣ, аз он ҷумла ҳаракату инқилобҳо, ҷинояткориҳои муташаккилона, сохтмони давлатҳои миллӣ ва муҳочирати фаромиллӣ ба таври муфассал баррасӣ менамояд. Дар охир донишманд ба хулоса мерасад, ки дар ташаккули муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ шабакаҳои ҳешутаборӣ, маҳаллӣ ва динӣ муҳимтар аз ниҳодҳои давлатӣ мебошанд. Аз он ҷумла онҳо ба ҷараёнҳои чун демократикунонӣ ва ҷаҳонишавӣ таъсири ҷашмрас мегузоранд.

Манбаъ:

1. Smith, Anthony D. (2000), *Nationalism and Modernism*. London: Routledge
2. Tilly, Charles (ed.) (1975), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton NJ: Princeton University Press

3. Tilly, Charles (1985), "War Making and State Making as Organized Crime", in: Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer and Theda Skocpol (eds.) *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 169-187

4. Tilly, Charles (1995), "To Explain Political Processes", in: *The American Journal of Sociology*, Vol. 100, No. 6, pp. 1594-1610

5. Tilly, Charles (2007), "Trust Networks in Transitional Migrations", in: *Sociological Forum*, Vol. 22, No. 1, pp. 3-24

БОБИ II.
ВИЛЯМ ҲАРДИ МАКНЕЙЛ
«ДАВЛАТИ МИЛЛӢ ДАР ДАВРАИ ҲАРАКАТҲОИ
ҶАРОМИЛӢ»

Ҳолнома

Виям Ҳарди Макнайл (ба англисӣ **William H. McNeill**) соли 1917 дар Ванкувери Канада таваллуд шуда, дар Амрико таҳсили донишгоҳии худро мегирад. Ӯ аз соли 1947 то соли 2006 дар Донишгоҳи Чикаго ба донишҷӯён дарс медод. Макнайл яке аз маъруфтарин таърихшиносони муосир мебошад, ки ба шинохту бинишҳои классикӣ дар бораи миллат, миллатгароӣ ва давлати миллий назари хоси худро баён кардааст. Асарҳои маъруфи ӯ «Энсиклопедияи Беркшайр оид ба таърихи ҷаҳон» (*Berkshire Encyclopedia of World History*, 2011), «Таърихи ҷаҳон» (*A World History*, 1998), «Арнолд Тойнби: Зиндагинома» (*Arnold Toynbee: A Life*, 1989), «Намунаҳои таърихии муҳоҷират» (*Historical Patterns of Migration*, 1979) ва «Бозхости Ғарб: Таърихи ҷамоаи инсонӣ» (*The Rise of the West: A History of the Human Community*, 1963) ба ин масоили муҳимми ҷомеа бахшида шудаанд. Навиштаҳои Макнайл дар бораи 5 ҳазор соли тамаддуни инсонӣ маълумот медиҳад.

Тезиси асосӣ

Дар ин ҷо мактаби постмодернистии ҷомеашиносии таърихӣ, ки марбут ба номи Виям Макнайл мебошад, баррасӣ мегардад. Ин мактаб миллат ва миллатгароиро на ҳақиқати мутлақ ва ё эссенсиалистии объективиро таърихӣ, балки падидаи модернистӣ медонад. Падидаҳои мазкур дар даврони Модернизм аз тарафи давлатҳои аврупоӣ ба миён оварда шудаанд, то ки мавҷудият, қудрат ва муносибатҳои байниҷаҳонии онҳоро машруъият бахшанд. Дар

зер ба таври мухтасар назарияи таърихи умумии Макнайл баррасӣ мегардад. Ӯ ба чунин хулоса мерасад, ки тамаддунҳо маҳдуд ба минтақа ва миллатҳои алоҳида набуда, балки маҳсули равандҳои умумитаърихӣ мебошанд. Харакатҳои фаромиллӣ аз қабилӣ муҳоҷирати оммавӣ ва корӣ тадриҷан сарҳадҳои миллиро аз байн мебаранд ва шароити муҳитро барои ба вучуд омадани низоми ягонаи би-сёрқавмӣ ва умумичаҳонӣ фароҳам меоранд. Дар ин низом саҳми миллат ва давлатҳои милли он қадар ҷашмрас нахоҳад буд.

Назарияи таърихи умумии Макнайл

Макнайл, дар қатори Воллерштейн, яке аз намоёндагони Назарияи низоми чаҳонӣ буда, таърихшиносии умумичаҳониро асос гузоштааст. Асари фундаменталии ӯ бо номи «Бозхости Ғарб: Таърихи ҷамоаи инсонӣ» мебошад, ки моҳияти назарияи ӯро баён мекунад. Ин асар таъсири мутақобилаи тамаддунҳои гуногун дар давраҳои гуногуни таърихӣ ва махсусан таъсири байниҷаҳоншиносии онҳо бо Тамаддуни ғарбӣ дар 500 соли охири баррасӣ мекунад. Ин назарияи ӯ як гуна ҷавоб ба таърихшиносии модерностии Освалд Шпенглер ва Арнолд Тойнби мебошад, ки таъсири мутақобилаи тамаддунҳоро рад мекарданд.

Макнайл дар таърихи инсоният ду гуна таърихшиносӣ ва таърихсозиро ташхис мекунад – 1) таърихшиносии умумичаҳонӣ, ки бо Херодот ва Ссу-ма Чен сар шудааст ва 2) таърихшиносӣ ва таърихсозии маҳаллӣ ва минбаъд милли, ки бо тасвири ҷанги 27 солаи Афина ва Спарта аз тарафи Фукидид шурӯъ шудааст. Ҳар дуи ин алтернативаҳо Макнайл нормативӣ меҳисобад, чунки онҳо ба сарчашмаҳои эмпирикӣ кам диққат меоданд.

Дар асрҳои миёна динҳои масеҳӣ, исломӣ ва буддӣ дар байни ин ду алтернативаи аҳди бостон созиш ба вучуд оварданд. Солноманависони динӣ таърихро иборат аз нақшаи умумичаҳонӣ ва умумиинсонии Худо

медонистанд. Аз ин рӯ, ҳазорҳо дастхатҳои асримиёнагӣ бо қиссаи Офариниш сар мешаванд.

Дар Чин таърихнависи куллии Ссу-ма Чен то давраи вожгуншавии салтанати Ман-жу дар огози асри XX идома кард. Идеи марказии ин мактаб аз он иборат буд, ки Афлок шоҳонро аз рӯи қонуни ирсият интиҳоб мекунад.

Ин гуна таърихнависиҳои умумичаҳонӣ, ки ба ҳукуматҳои ғайримиллӣ ва ғайримаҳаллии динӣ машруъият мебахшиданд, баъд аз соли 1500-и милодӣ дар зер шубҳа афтоданд. Дар Италия кӯшиши таърихсозии маҳаллӣ ва миллӣ ва аз ин рӯ таърихнависи фукидидӣ ба миён омад. Сабаби чунин тағйирот дар он буд, ки баъди инқирози ҳукумати динӣ дар Италия давлатшаҳрҳои гуногун дар байни якдигар барои ба даст овардани қудрати сиёсӣ мубориза мебуданд. Таърихнависи маҳаллии давлатшаҳрҳо мавҷудият ва тавсеаи онҳоро машруъият мебахшид. Махз дар ҳамин давра нафароне чун Макиавелли (вафоташ 1520) ва Гусардини (вафоташ 1540) рисолаҳои худро дар мавриди қудрат ва иродаи инсон, дақиқтараш шоҳ, бахшиданд.

Чун рукуди ҳукумати муқаддаси Поп ва афзоиши мубориза дар байни давлатшаҳрҳо барои қудрати сиёсӣ, ҳодисаи дигаре ба ташаккули таърихнигории маҳаллӣ ва миллӣ ва аз ин рӯ ба ташаккули шуури миллӣ боис гардид. Ин ҳодиса кашфи Америка ва мардумони он буд. Саволе ба миён омад, ки чаро Худо дар офариниш мавҷудияти ин гуна сарзамин ва мардумонро сарфи назар кардааст.

Аввалин маротиба шуури миллии фаронсавӣҳо ташаккул ёфт, ки давлатро марбут на ба худо, балки ба иродаи шаҳрвандон меҳисобиданд. Дар натиҷа, маорифпарварони Фаронса дар асри XVIII аз чорчӯбаи масеҳии таърихнигорӣ даст кашиданд. Ин гуна шинохти таърих тадриҷан ба тамоми Аврупо паҳн гардид ва шахсиятҳои чун Вико (вафоташ 1744), Волтер (вафоташ 1778), Гиббон (вафоташ 1784) ва Хердер (вафоташ 1803) дар осори худ таърихи

гузаштаре гайримуқаддас ва маҳаллӣ донистанд. «*Чун Гусардини ва Макиавелли, онҳо чунин назар доштанд, ки ирода ва амалҳои инсон [на худо] ҳодисаҳоро ба вуҷуд оварданд...*» (McNeill 1994: 6)¹¹

Маҳз дар заминаи ҳамин гуна таҳаввулоти сиёсӣ ва таърихшиносӣ ва мусолиҳаи минбаъда дар байни таърихнависиҳои миллӣ ва масеҳӣ дар асри XIX ҷаҳонбинии либералӣ ба миён омад. Мувофиқи ин ҷаҳонбинӣ, инкишофи таърихӣ ба сӯи тақомул ва ҳамафарогирии Озодӣ ҷараён дорад. Маҳз ҳамин назар дар асрҳои XVIII-XIX Евросентризм ва миллатгароиро асос гузошт. Давлатҳои миллии Аврупо, мувофиқи ин таълимот, ба нуқтаи баланди инкишофи таърихӣ расиданд ва аз ин рӯ бояд мардумони қафомондaro забт кунанд ва барои онҳо Озодӣ биёранд. Макнайл мегӯяд, ки баъд аз Инқилоби соли 1776 ва эълומияи Конститутсия дар соли 1789 дар ИМА ин таълимот ба идеологияи миллии ИМА табдил ёфт. Ин гуна таърихсозӣ ва таърихнависӣ дунявсозии соддалавҳонаи Масеҳият буд, фақат бо ин фарқ ки идеяҳои Озодӣ ва Миллат ҷои Худо ва Имонро гирифтанд.

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ яке аз натиҷаҳои бевосита ва бавоситаи ҷаҳонбинии либералӣ буд, ки сиёсати истеъмориро машруъият мебахшид. Аммо таърихнависоне чун Шпенглер дар «Заволи Аврупои Ҷарбӣ» (Der Untergang des Abendlandes) ва Тойнби дар «Омӯзиши таърих» (A Study of History)-и дахчилдаи худ ба ин ҳодиса ҷавоб меҷустанд. Ба назари онҳо, бархурд ва ҷанг на аз он рӯст, ки идеяҳои чун Озодӣ ва Миллат хато мебошанд, балки аз он рӯст, ки дар таърих Тамаддунҳои гуногун ба ҳам бархурд мекунанд ва дар натиҷа, яке дигареро иваз мекунад. Ин гуна назар ба таърих ҳатто баъди сар задани Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ҳам дурустии ҷаҳонбинии либералистиро зерӣ савол намегузошт.

¹¹ “Like Guicciardini and Machiavelli, they assumed that human will and actions shaped events....”

Баъд аз соли 1957 таълимоти Шпенглер ва Тойнби дар мавриди он ки тамаддунҳо аз якдигар таъсир гирифта наметавонанд, камарзиш гардид. Макнайл дар ҷавоб мегӯяд, ки дар таърих тамаддуноии гуногун, аз он ҷумла Тамаддуни ғарбӣ ҳам, ҳамеша дар додугирифт будаанд. Ин назарияи худро ӯ бо консепсияи «экумен» (ecumene) ифода мекунад, ки мувофиқи он дар таърих ҳамеша марказҳои додугирифти тамаддунҳо вучуд доштааст. Аммо идеяҳои либералие чун Озодӣ ва Миллат чунин додугирифтро сарфи назар ва баъзан инкор мекунанд.

Назарияи миллати Макнайл

Вилиям Макнайл идеяи модернистии инкишофи якхаттаи таърихро рад мекунад. Ба назари ӯ, таърих ба ду давраи асосӣ тақсим мешавад – яке давраи тамаддуни бисёрқавмӣ, ки то Инкилоби Фаронса (1789) ва баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ (1945)-ро дарбар мегирад ва дигаре давраи барбарияти миллатгарой, ки аз соли 1789 то соли 1945 тӯл мекашад.

Аз он ҷумла миллат ва миллатгарой маҳсули даврони модернизми Ғарб (солҳои 1789-1945) мебошад. Макнайл тасдиқ мекунад, ки дар оянда замоне мерасад, ки ин падидаҳои модернистӣ аз байн мераванд. Ба назари ин донишманд, миллатгарой баробар ба барбаризм ва бисёрқавмӣ (полиэтнизм) самарайи тамаддун аст. *«Замоне, ки мо ба марҳилаи тамаддун ворид шавем, бисёрқавмӣ ба норма табдил меёбад»*¹² (Smith 2000: 199). Сабаб дар он аст, ки дар давраи тамаддун (сivilизатсия) зиндагӣ ва ғаъолияти меҳнатии одамон дар шаҳрҳои бузурги саноатӣ (метрополитан) сурат мегирад. Ин гуна марказҳои тамаддун қувваи қорӣи қасбиро талаб мекунанд, ки одатан ба як қавму миллат наметавонад маҳдуд бошад. Дар ин давра интиҳоби одамон ба қор аз рӯи принсипи шоистасолорӣ сурат

¹² “The moment we reach the stage of civilization, polyethnicity becomes the norm”

мегирад. Онҳое соҳиби кор мешаванд, ки дониш ва ихтисоси даркорӣ ва соҳавӣ доранд. Табиист, ки як миллат наметавонад дар нисбат ба дигар миллатҳо ҳамеша сатҳи баланди дониш ва касб дошта бошад. Дар натиҷа, шаҳрҳо миллату наҷодҳои гуногунро ба корхонаҳои азими худ ҷалб мекунад. Ин гуна вазъият, ё худ тамаддун, падидаи нав нест. Макнайл ин таҳаввулро «инқилоби асптозӣ» меномад, ки он аз ҳучуму асптозиҳои қабилаҳои бодиягард ба шаҳрҳои мутамаддин дар ҳазорсолаи I то милод сар шуда буд. Фақат дар сарзаминҳои чунин инқилоб рух намедод, ки дар ҳошияи ҷуғрофӣ қарор доштанд (ба монанди Англия, Дания ва Шветсия) (McNeill 1986: ch. 1).

Омили дигари бисёрқавма шудани шаҳрҳои бузургро Макнайл (1986) ба касалиҳои сирояткунанда марбут медонад, ки дар давраҳои гуногун аксарияти шаҳрнишинонро аз байн мебурд. Дар натиҷа, корхонаҳои шаҳрҳои беодам қувваи кориро аз ҳисоби деҳаҳо ва қавмҳои дигар ҷалб мекарданд. Омили муҳими дигар марбут ба тичорати байниминтақавӣ ва байниқораваӣ буд, ки бо паҳншавии динҳо бештар ривож ёфт. Дар баробари ин, паҳншавии динҳо ҳам ба омезиши байниқавмӣ оварда расонд. Албатта, дар тамаддуни полиэтники дар асрҳои миёна қавму миллатҳои гуногун вазъияти идеалӣ надоштанд. Балки дар низомии сиёсӣ ва тақсимоли мановфеи иқтисодӣ баъзе аз онҳо идоракунанда ва дигарон тобеъ буданд.

Фақат тақрибан баъд аз соли 1700 таърих ба марҳилаи нав ё худ модернистӣ ворид шуд: *«ормони истиқлолияти мардумони аз ҷиҳати қавмӣ яксон ё худ миллат ба миён омад»* (Smith 2000: 199). Чор омил ба ин гуна таҳаввули таърихӣ сабаб шуданд: якум, таъсири гуманизми классикӣ, ки хушбахтӣ ва якдили мардумро дар мисоли давлатшаҳрҳои юнонӣ чун Афина, Спарта ва ҳамчунин Ҷумҳурии Рим медиданд. Аммо омили асосӣ савод ва нашриёти умумичамбъиятӣ буд, ки асосан ба забонҳои маҳаллӣ (vernacular languages) сурат мегирифтанд. Ин гуна

таҷаммӯи дониш боиси ташаккули элитаи маҳаллӣ ё худ миллӣ гардид, ки дар навбати худ шуури миллиро ташаккул дод. Дар ин давра корхонаҳои саноатӣ ба суръати тамом афзоиш мекарданд, аҳолии маҳаллӣ низ хеле зиёд гардида, ҳам қувваи корӣ ва ҳам қувваи мудофиавии худиро таъмин мекарданд. Дигар чун асрҳои пеш зарурати аз ҳисоби қавмҳои дигар ба кор гирифтани коргарон он қадар эҳсос намешуд. Омили охирон ва шояд аз ҳама асосӣ, меғӯяд Макнайл (1986), ба вучуд омадани кӯшунҳои пиёдагард дар ҷанг буд. Ин кӯшунҳо асосан аз ҳисоби мардуми маҳаллӣ ташкил мешуданд ва барои тақвияти вафодорӣ ва ҳамбастагии онҳо бо нангу номи ватандорӣ ва миллатпарастӣ истифода бурда мешуд. Дар ин замина, мафҳумҳои чун бародарӣ, баробарӣ ва адолат, ки маҳсули Инқилоби Фаронса буданд, бо эҳсос ва нанги ватандорӣ ва миллатпарастӣ саҳт алоқаманд гардиданд. Макнайл меғӯяд, ки ҳамаи ин омилҳо «дар *Аврупои Ғарбӣ [аввал дар Фаронса ва баъдан дар тамоми Аврупо] дар охири асри 18 ба ҳам омаданд, ки сабаби пайдоиши миллатгароии муосир шуд*»¹³ (Smith 2000: 200).

Ба назари Макнайл, ин таърихи миллатсозихоро Ҷанги дуҷуми ҷаҳон қатъ кард. Баъди шикасти натсистҳо одамон фаҳмиданд, ки миллатгароӣ барои онҳо оқибатҳои фоҷеабардор дорад. Ба назари ин донишманд, на фақат шартномаҳои байнидавлатӣ барои сулҳу ҳамкорӣ, балки ҳаракатҳои майлонҳои иҷтимоӣ низ бар зидди миллатгароӣ равона гардиданд. Ё аз он ҷумла муҳоҷирати меҳнатӣ ё худ падидаи *Gastarbeiter*-ро мисол меорад, ки ҷои иқтисодӣ сирф миллиро гирифт. Макнайл дар идомаи андешааш меғӯяд, ки таърихи миллат ва миллатгароӣ хотима ёфта ва акнун давраи нави полиэтникӣ сар шудааст. Худи бозори ҷаҳонии кор талаб мекунад, ки на намоёндагони

¹³ “McNeill argues that all these factors ‘came together in western Europe at the close of the eighteenth century to give birth to modern nationalism’, first in France and then throughout Europe”

миллатҳои алоҳида, балки коргарони болаёқат ва мутахассис ба кор ҷалб карда шаванд.

Миллат дар давраи муҳоҷирати фаромиллӣ

Макнайл тасдиқ мекунад, ки муҳоҷирати фаромаҳаллӣ аллакай дар ҳазораи якуми пеш аз милод сар шуда буд. Он чӣ мо имрӯз мушоҳида мекунем, давоми ҳамин гуна муҳоҷират аст, вале фақат бо шакли воситаҳои нав. Дар ин робита Макнайл ба таърихи муҳоҷират дар ИМА рӯ меорад. Ба назари ӯ, мардумони ин сарзаминро метавон «миллати муҳоҷирон» (“a nation of immigrants”) номид (McNeill 1978: 8). На фақат амрикоӣҳои баромади аврупоӣ, африкоӣ ва осийёи дошта, балки ҳатто ҳиндуҳои муқимӣ ҳам муҳоҷир мебошанд. Онҳо чанд ҳазор сол пеш аз Осиё кӯчида омада буданд.

Макнайл назарияҳои гуногунро дар бораи муҳоҷират қайд карда, бештар ба мушкилоти байналмилалӣ дар ҷараёни муҳоҷират диққат медиҳад. Масалан, дар натиҷаи муҳоҷират ва муқимишавии аврупоӣҳо дар Амрико аз солҳои 1500 ба баъд мардумони таҳҷой ва фарҳанги онҳо ба хатар рӯ ба рӯ шуда, бисёре аз онҳо аз байн рафтанд. Дар таърих ин гуна мушкилии бархурди байналмилалӣ, махсусан дар ҷараёни муҳоҷират ва ё ҳуҷуми дастаҷамъӣ (қабилавӣ, ҳарбӣ ва ғайра) бештар назаррас аст. Ӯ мефурӯсад, ки чаро дар нисбати муҳоҷирати дохилӣ ва муҳоҷирати фаромиллӣ бархурди дугона вучуд дорад. Чунончи, дар ИМА муҳоҷирати дохилӣ ниҳодинашуда, лозим, ҳатто муқаддас ва маҷбурӣ мебошад. Қариб аксарияти шаҳрвандони Амрико дар давоми зиндагии худ чандин маротиба ҷои зисташонро тағйир медиҳанд. Ба ифодае, онҳо дар ҳудуди кишвари худ ба «бодиягарди муосир» (“modern nomads”) табдил ёфтаанд.

Аммо дар айни замон талаботи муҳоҷирати фаромиллӣ ҳилофи талаботи муҳоҷирати дохилӣ аст. Пеш аз ҳама, муҳоҷирати фаромиллӣ марбут ба тасмимгирии фардӣ

одамон нест. Қонунҳои давлатҳо, аз он ҷумла ИМА, меғӯяд Макнайл, он тавре таҳия гардидаанд, ки чунин тасмимгирии фардиро барои муҳочирати фаромиллӣ маҳдуд ва ғайриимкон месозад. Ин гуна муқаррароти зидди муҳочират, махсусан баъди Ҷанги Якуми Ҷаҳон бештар тақвият ёфт. То ин давра бақайдгирии ҳуҷҷатии муҳочирон чун поймолкунии озодии шахс доништа мешуд. Баъди ин ҷанг кишварҳо дигар муҳочиронро ба осонӣ қабул намекарданд. Ба назари Макнайл, чунин ранг гирифтани вазъияти умумиҷаҳонӣ марбут ба афзоиши миллатгароӣ дар натиҷаи бархурдҳои коллективӣ (муҳочиратҳои оммавӣ, ҷангҳои ҷаҳонӣ, тавсеаи техникии васоити ахбори умум ва ғайра) мебошад. Даъвоҳои миллатгароӣ ба маҳдуд кардани муҳочирати фаромиллӣ тавассути дастгоҳҳои расмӣ ва ҳарбии давлатҳо оварда расонд. *«Аз афтаи асоси ин гуна муносибатҳоро тасаввуроте таъкил медиҳад, ки гӯё ҷамаи Америкоӣҳо ба ҳамдигар монанд ва шабеҳ ҳастанд, дар ҳоле ки хориҷӣҳо дигар буда, аз ин рӯ набояд ҳуқуқҳои баробар бо Америкоӣҳоро дошта бошанд»* (McNeill 1978: 11)¹⁴. Аммо ин гуна арзёбии модернистии давлати миллӣ ва миллатгароӣ ба воқеият ҷавобгӯ нест. Балки қувваҳои муайяне, ки дастгоҳҳои маъмурий, идорасолорӣ (бюрократӣ) ва ҳарбии давлатҳои миллиро бо ин мақсадҳо истифода мебаранд, амалҳои худро бо миллатгароӣ рӯпӯш мекунанд.

Ҷамчунин, пешгӯии дигаре, ки дар мавриди даврони Муосирият (модернизм) ва саноатишавӣ (индустриализм) карда мешавад, марбут ба тавсеаи миллатгароӣ ва устуворшавии давлати миллӣ комилан дуруст нест. Макнайл дар ин робита фарқиятҳои ҷашмрасро дар минтақаи Аврупои Ғарбӣ мисол меорад. Солҳои 60-уми асри XX, дар байни давлатҳои Олмон ва Юнон шартнома барои

¹⁴ “Presumably behind such attitudes lies the unspoken assumption that all Americans are somehow the same and have identical rights, whereas foreigners are different and do not have the same rights Americans have.”

мусоидат ва истифодаи муҳочирони меҳнати Юнон дар саноати мошинсозии Олмон баста шуд. Юнониҳо ба таври оммавӣ ба Олмон ба муҳочирати меҳнатӣ мерафтанд. Шароити кории онҳо дар Олмон нисбат ба худи Юнон хеле хуб буд. Интизор мерафт, ки насли ҷавони юнонӣ низ ба Олмон майл пайдо мекунад. Аммо дар асл ҷавонони Юнон бештар ба Австралия, Канада ва ИМА мерафтанд. Сабаби тағйири самти муҳочирати юнониҳо марбут ба имконияти нигоҳ доштани анъанаҳои фарҳангии худ дар кишварҳое буд, ки асосан аз ҳисоби муҳочирон ташкил ёфта буданд.

Мисоли дигарро Макнайл дар мавриди музофотиёни велшӣ меорад. Новобаста ба он ки онҳо дар наздикии қадимтарин шаҳри саноатии ҷаҳон – Манчестер зиндагӣ мекарданд, анъанаҳои ҳудро ба таври ҳайратбахш нигоҳ медоштанд. Табақабандии иҷтимоӣ дар байни аҳолии велшӣ нигоҳ дошта мешуд. Ҳар як шахс ва оила мақоми хосеро дар ҷамоа ишғол мекард. Дар айнаи ҳол, велшиҳо ба ин бовар буданд, ки онҳо аз шаҳрнишинон аз ҳар ҷиҳат бартаранд. Масалан, дар байни онҳо қиссаҳои роиҷ буданд, ки муҳити шаҳр ифлос ва олуда аст.

Макнайл ин гуна мисолҳоро оварда, меҳодад ғӯяд, ки давраи муосирӣ (модернизм) бо тавсеа ва рушди саноат, синфи коргар ва тақвияти давлати миллӣ наметавонад шуури ягонаи миллӣ ва синфиро ба вуҷуд оварад. Аз ин рӯ, муосирӣ дар ҳар ҷо ҳама гуна сурат мегирад. *«Намунаи ягона ва стандартӣ модернизатсия вуҷуд надорад, ки ба он ҳамаи одамон мутобиқ шаванд. Ин ҳилофи тарзи тафаккуре мебошад, ки дар олами англисзабон ҳукмфармо аст; тарзи тафаккуре, ки мувофиқи он ҳамаи одамон бояд ба роҳе раванд, ки онро Британия ва Иёлоти Муттаҳида ҳамвор кардаанд. ...Мардумоне, ки анъанаҳои гуногуни фарҳангӣ ва намунаҳои ҳоси зиндагӣ доранд, дар асл*

метавонанд ба ҳама гуна навгониҳои даврони муосирӣ ба таъри худ ангеза ва ҷавоб диҳанд» (McNeill 1978: 15)¹⁵

Дар идома Макнайл қайд мекунад, ки кӯшишҳои модернизатсияи давлат барои идора ва маҳдуд кардани ҷараёни муҳоҷират боиси ба миён омадани «синфи зерсиёсии муҳоҷирон» гардидааст. Аз ин рӯ, будубоши як қисмати назарраси муҳоҷирон дар кишвари даромад ғайриқонунӣ буда, ҳуқуқҳои сиёсии баробар бо шаҳрвандонро надоранд. Ҳатто муҳоҷироне, ки мақоми ҳуқуқӣ ҳам дошта бошанд, амалан аз тамоми ҳуқуқҳо бархурдор нестанд. Муҳоҷират ба кишварҳои дигар интиҳоби озоди фардҳо ва оилаҳои алоҳида нест. Баръакс, таҳдид ва фишорҳои сиёсӣ боис мешаванд, ки одамон на ба ихтиёри худ, балки ба таъри оммавӣ ба гуреза ва ё муҳоҷир табдил ёбанд. Новобаста аз ҳамаи инҳо, давлатҳои миллӣ наметавонанд то охир пеши роҳи муҳоҷират ва ҳаракатҳои фаромиллиро бигиранд.

Хулоса

Чун Чарлз Тилли, Вилям Макнайл низ омӯзиши таърихии ҳудро ба шинохти вазъияти имрӯзаи ҷаҳон мебахшад. Агар тезиси асосии Тилли марбут ба «шабакаҳои эътимод дар муқобили давлатҳои миллӣ» бошад, тезиси марказии Макнайл «тамаддуни бисёрқавма дар муқобили давлатҳои миллӣ» ба ҳисоб меравад. Обьекти омӯзиши Макнайл низ асосан миллатгарой ва давлатдории миллӣ дар Аврупои Ғарбӣ мебошад. Ӯ асосан ба падидаҳои фаромиллие чун муҳоҷирати қабилавӣ, ҳарбӣ, динӣ ва билохира, қорӣ диққати асосӣ медиҳад. Ба назари ӯ, ин падидаҳо воқеияти таърихӣ будаанд, ки аз сабаби идеологияҳои синфӣ ва миллӣ ношинохта мондаанд. Баръакс, дар тасаввур ва зеҳни на

¹⁵ “There exists no single, standard pattern of modernization to which all people must conform, and this despite a habit of mind that remains widespread in English-speaking lands and that expects all peoples to follow along a path already trodden by Britain and the United States. ...peoples with different cultural traditions and different contemporary patterns of life can be expected to react to all the novelties that modernity brings into their lives...”

фақат одамони оддӣ, балки донишмандон низ ҳаракату муборизаҳои байни синфҳо ва давлатҳои милли мағзи таърихро ташкил медиҳанд. Дар асл, чунин тарзи шинохти таърих шинохти идеологӣ мебошад. Синфҳои иҷтимоӣ ва давлатҳои милли фақат дар давраи модернизм, ки онро Макнайл давраи «ваҳшоният» меномад, то андозае самти инкишофи таърихро муайян мекарданд. Махсусан, баъди Ҷанги дуҷонибаи ҷаҳонӣ ҳаракатҳои фаромиллӣ ва фаросинфӣ муносибатҳои дохилидавлатӣ ва байнидавлатиро ташаккул медиҳанд. Намунаи барҷастаи чунин ҳаракатҳо муҳоҷирати қарӣ мебошад, ки новобаста аз муқобилати давлатҳои милли, сарҳадҳои миллиро тадриҷан аз байн мебаранд. Ояндаи таърихро, мегӯяд Макнайл, наметавон бо сарҳадҳои милли, ки дар давраи барбарияти колониалистӣ сохта шуда буданд, тасаввур кард.

Манбаъ:

1. McNeill, William H. (1978), "Human Migration", in: *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, Vol. 31, No. 8 (May, 1978), pp. 8-17
2. McNeill, William H. (1986), *Polyethnicity and National Unity in World History*. Toronto: University of Toronto Press
3. McNeill, William H. (1994), "The Changing Shape of World History", presented at: *History and Theory World History Conference*, March 25-26, 1994. <<http://www.hartford-hwp.com/archives/10/041.html>> (accessed May 23, 2011)
4. Smith, Anthony D. (2000), *Nationalism and Modernism*. London: Routledge

Фасли V.
КОММУНИЗМ
ВА СОТСИАЛИЗМ
Улрике Хун (Боби I, Боби II ва Боби III)

Мутафаккирони марксистӣ дар бобати шакл ва вазифаи миллат мавқеи муайяно бунёд нанамуда буданд. Карл Маркс ва Фридрих Энгелс ҳамчун асосгузори ҳаракати коммунистӣ андешаҳои назариявиро дар бораи ҷараёнҳои миллатҳои иброн накардаанд. Барои онҳо иқтисод ҳамчун муҳаррики таърих шинохта мешуд ва давлатҳои бунёдёфтаи миллии буржуазӣ, ҳамчун қадами мунтазираи раванди рушди капитализм арзёбӣ мегафт. Зеро соҳибкорон ҳарчи зуд васеъ намудани бозорро талаб доштанд, бунёди давлати миллии мудириташ муттамарказ ва ҳамчунин ҳудудҳои бепардохт, аз назари Маркс ва Энгелс ҳамчун натиҷаи дунёи капиталистӣ шинохта мешуд. Аз ин бармеояд, ки «давлат» ва «миллат» ба андешаи онҳо нақши феномени раванди гузариш аз капитализм ба сотсиализмро бозӣ менамуданд. Азбаски арбобони ғояҳои сотсиалистӣ дар орзуи бунёди ҷомеаҳои бесинфӣ ва «миллати воҳиди инсоният» қарор доштанд, барои онҳо «масъалаи милли» аҳамияти дуумдараҷа қасб намуда буд.

Дар як вақт барои муборизаи муваффақона бар зидди капитализм талаботе пеш меомад, ки иттиҳод байни коргарон ва пролетариат ба вуҷуд ояд. Худи Карл Маркс соли 1864 дар Лондон бунёди Ассоциатсияи байналхалқии коргаронро ҳамчун иттиҳоди байнидавлатии ҳизбҳои социалистӣ ва сотсиал-демократӣ дастгирӣ менамуд, ки баъдан он ба Интернатсионали якуми сотсиалистӣ мубаддал гардид. Баъди аз байн рафтани он, ду ташкилоти дигари ворисаш аз қабилҳои Интернатсионали дуум (дар натиҷаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аз байн меравад) ва Интернатсионали сеюми коммунистӣ (яъне Коминтерн, ки солҳои 1919-1943 фаъолият дошт) ва баъдан Коминформ ё Коминформбюро (1947-1956) ташкил карда мешаванд.

Дар асрҳои XIX-XX, вобаста ба воқеияти амалии давлатҳои полиэтники аз қабилҳои Империяҳои Русия ва Утриш назариягарони марксизм ва сотсиализмро ҳоҳ ноҳоҳ бо масъалаи милли рӯ ба рӯ мекард, зеро сар задани низоҳои байниқавмӣ дар ин давлатҳо, таҳдидро ба ваҳдати сиёсии ҳаракатҳои коргарӣ дучанд менамуд. Бинобар ин, дар назди

назариягароёни марксизму сотсиализм масъалаи додани авлавият меистод, ки ё ба самти инқилоби коммунистиву сотсиалистӣ ҳаракат мекарданд, ё ба давлатдории миллий рӯй меоварданд, ки ба воситаи рушди он капитализм паси сар мегашт.

Аз ин лиҳоз, ғайри табиӣ нест, ки **Роза Люксембурги** дар оилаи олмониву яҳудӣ (дар яке аз гӯшаҳои Шоҳигарии Лаҳистони он вақт ба Империяи Русия тобёбуда) таваллуд ёфта, қатъиян зидди падидаҳои миллатгарой байни ҳаракатҳои коргарӣ баромад менамуд ва талаб мекард, ки пролетариати байналмиллалӣ устувор карда шавад. Мавқеи Роза Люксембург вобаста ба масъалаи миллий дар зер ба таври васеъ тадқиқ мегардад. Барои ин навиштаи муаллиф «Оид ба ҷанг, масъалаи миллий ва инқилоб» истифода шудааст, ки дар нимаи дуоми соли 1918 дар рӯҳияи мағлубияти Олмон дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва воқеаҳои инқилобӣ дар ин кишвар, аз ҷоп мебарояд. Дар навиштаи мазкур мавқеи устувори Роза Люксембург дар бобати даст кашидан аз ташаққули давлатҳои мустақили миллий баён ёфтааст.

Мавқеи комилан дигарро дар солҳои 1913-1916 **Владимир Ленин** иброз меномояд ва дар як вақт бо ду ҷараён мубориза мебарад, яъне аз як тараф, бо талаботи Роза Люксембург ва дигарон, аз тарафи дигар бо намояндагони гурӯҳҳои сотсиалдемократӣ, ки принсипи этникӣ (қавмӣ)-ро дастгирӣ менамуданд. Ленин зимни ҳулосабарорӣ ҳуқуқи миллатҳоро ба худмуайянкунӣ дастгирӣ мекунад ва ҳатто имконияти аз ҳайати давлати Русия берун шуданро низ дар назар дошт. Ленин боз таъкид менамояд, ки дар ҳолати кунунӣ, қадами мазкурро ғойаданок намешуморад. Ин мавқеи болшевикон имконият фароҳам овард, ки сиёсати ҷандирро нисбат ба масъалаи миллий амалӣ созанд: аз як тараф, Ленин ва ҳамроҳонаш имконият доштанд ба дастгирии гурӯҳҳои миллий ноил гарданд ва аз тарафи дигар метавонистанд, иттиҳоди (расмӣ) саҳти давлатҳои мустақили миллиро тарҳрезӣ намоянд. Дар маркази таҳлили зерин асари Ленин «Оид ба ҳуқуқи миллатҳо ба худмуайянкунӣ», ки баҳори соли 1914 рӯй қоғаз омадааст, истифода мегардад.

Шахси сеюми интихоб гардида **Иосиф Сталин** мебошад. Дар фарқият аз ду намояндаи ҳизби коммунисти Олмон ва Русия, баъдан дар Иттиҳоди Шӯравӣ таваҷҷӯҳ на ба андешаҳои назариявӣ, балки ба сиёсати зидду нақизи Сталин нисбат ба миллатҳо тамаркуз мегардад. Нуктаи асосии таҳлилно муайяноти мафҳуми «миллат», ки аз тарафи Сталин дар мақолаи машҳураш «Марксизм ва масъалаи миллӣ», ҳанӯз соли 1913 баён ёфта буд, ифода мекунад. Дар ин навишта Сталин «миллат»-ро ҳамчун эҷоди таърихӣ ном мегардад, ки дар муқоиса бо воқеияти он вақтаи Аврупо як андешаи ҷадид ҳисоб мешуд. Зеро дар ботини сиёсати истеъморӣ дар Аврупо андешаҳои примордиалӣ ва фаҳмиши наҷодпарастонаи (расистӣ) миллат ҳукмрон буд. Назарияи сталинии миллат бо мавқеи зиддинаҷодпарастӣ ва муосири марксистӣ буданаш фарқ мекард. Мавқеи мазкур баъди соли 1917 бо вазифаи Сталин ҳамчун аввалин комиссари халқӣ оид ба масъалаҳои миллӣ ба сиёсати асосии миллии шӯравӣ (бо номи «коренизатсия», яъне маҳаллигардонӣ) табдил меёбад. Вале баъди гузашти чанд вақт, баъди устувор гаштани ҳокимияти Шӯравӣ дар нимаи дуюми солҳои 30-юм, Сталин ва роҳбарони болшевикӣ дар баъзе миллатҳо душманони ҳунии ҳудро мебинанд ва фаҳмиши примордиалистии миллатро дастгирӣ менамоянд. Дар асоси ин фаҳмишоти ҷадид, мафҳуми нави «миллатҳои душман» тарҳрезӣ мешавад ва садҳо ҳазор одамон бо тааллуқот ба ин миллатҳо репрессия ва маҷбуран муҳоҷир мегарданд. Сиёсати мазкур ва натиҷаҳои он дар таҳлили таърихнигори амрикоӣ Терри Мартин хуб инъикос гаштааст, ки дар фасли зерин ба хонандагони ҳушманд пешниҳод карда мешавад.

БОБИ I.
РОЗА ЛЮКСЕМБУРГ
«ОИД БА ЧАНГ, МАСЪАЛАИ МИЛЛӢ ВА
ИНҚИЛОБ»

Ҳолнома

Роза Люксембург (ба олмонӣ **Rosa Luxemburg**) соли 1871 дар шаҳраки Замостси Шохигарии Лаҳистон, ки як гӯшаи Империяи Русия буд, таваллуд шудааст. Роза ҳамчун ходими намоёни ҳаракати инқилобии сотсиал-демократии чапгарои олмонӣ ва аврупоӣ шинохта мешавад ва ҳамчунин яке аз асосгузори Иттиҳоди зиддиҳарбии «Спартак» ва ҳизби коммунистии Олмон ҳисоб меёбад. Барои суҳанронӣ ва фаъолияти зиддиҷангиаш дар замони ҷанги якуми ҷаҳонӣ Розаро ба ҳабс мегиранд ва муддати 3 сол дар маҳбас ниғаҳ медоранд. Ба ин шароит нигоҳ накарда, Роза кори тарғиботиро бо воситаи номаҳои пинҳонӣ ва паёмҳои зиддиҷангӣ давом медод ва ҳамчунин брошюраҳо ва андешаҳои ӯро перомунӣ шароити инқилобии Русия ва ҳолати сиёсӣ иҷтимоии Олмон (аз ҷумла брошюраи машҳури «Бӯҳрони сотсиал-демократия»-ро маҳз ҳамон вақт навиштааст) таълиф намуда буд.

Баъди озодӣ аз маҳбас, Роза Люксембург бо ҳамроҳии Карл Либкнехт дар декабри соли 1918 анҷумани муассисони ҳизби коммунистии Олмонро роҳбарӣ намуд. Вай барои дастгирӣ намудани эътирози коргарони шаҳри Берлин, 15 январӣ соли 1919 ба қатл расонида мешавад.

Тезиси асосӣ

Роза Люксембург ҳамчун назариягарои намоёни марксизм, андешаи худро перомунӣ марксизм рушд меод ва дар асари машҳураш «Андӯхти сармоя» навиштаҳои Карл Марксро зерин танқид мегирад. Вобаста ба масъалаи ҳаракатҳои миллӣ ва миллатгароӣ аз Роза Люксембург ба мо

қисматҳои каме боқӣ мондааст, ки баъди маргаш машҳуртарин дастнависаш «Оид ба ҷанг, масъалаи миллӣ ва инқилоб» дар нимаи дуюми соли 1918 ба нашр мерасад. Навобаста аз ин, Роза Люксембург дар тӯли ҳаёти шахсӣ ва сиёсии худ ба масъалаи худшиносии миллӣ зиёд рӯ ба рӯ шудааст. Масалан, Роза Люксембург дар оилаи дорои ассимилятсияшудаи яҳудӣ дар Шоҳигарии Лаҳистони Империяи Русия ба дунё омада, дар дунёи забонҳои олмонӣ, лаҳистонӣ ва русӣ ба воя мерасад. Ҳамчун донишҷӯи ҷавони бахши иқтисодиёт ва сиёсат ӯ ходими намоёни ҳизби сотсиал-демократии Лаҳистон ба шумор мерафт ва дар ин ҷо дар мавқеи он ки истиқлолияти давлати Лаҳистон баъди инқилоби васеи иҷтимоию сиёсӣ дуюмдараҷа аст, устувор меистод. Ба андешаи Роза Люксембург баъди ба таври табиӣ паси сар намудани капитализм дар Аврупо, ҳуқуқи халқиятҳо ба худмуайянкунӣ амалӣ мегашт.

Баъдтар барои дарёфти шахрвандии Олмон Роза Люксембург ба никоҳи қалбақӣ даст мезанад, ки роҳро барои фаъолияти сиёсияш дар Олмон фароҳам меовард. Дар ин ҷо низ бо масъалаҳои миллӣ рӯ ба рӯ мегардад. Хусусан, дар давраи ҷанги якуми ҷаҳонӣ, яъне баъди аз байн рафтани ҳамдилии байналхалқии коргарон, болоравии ватанпарастӣ дар сафи сотсиал-демократҳо ва дастгирӣ ёфтани қарзҳои ҷарбӣ аз тарафи онҳо дар парлумони Олмон сабабҳои гаштанд, ки бо назардошти онҳо Роза Люксембург аз сафи ҳизби сотсиал-демократӣ мебарояд ва барои бунёди ҳизби коммунистӣ камари ғиммат мебандад.

Ҳуқуқ ба худмуайянкунӣ ҳамчун «ғумроҳии пролетариат»

Роза Люксембург дар шароити шикастпазири давраи худ бештар ходими сиёсӣ буда, ҳамчун назариягаро дар омӯзиши миллатгароӣ ва масъалаи миллӣ мавқеи маҳдуд дорад. Чун аксарияти марксистон, ҳуди Маркс ва ходимони коммунистӣ ба олимони илмҳои ҷамъиятӣ бо назари

шубҳа нигоҳ мекарданд, зеро ба андешаи онҳо олимони ин самт синфи буржуазияро намоёндагӣ ва манфиатҳои онро ҳимоя менамуданд ва наметавонистанд воқеияти объективиро ба таври зарурӣ инъикос намоёнд. Аз тарафи дигар, коммунистон таҷрибаро аз назария ҷудо намекарданд, зеро аз рӯи фаҳмиши онҳо назарияи абстрактӣ на бо мақсади тағйири воқеият, балки барои гумроҳ ва ҳақ баровардани он хидмат менамуд.

Аз ин лиҳоз, дар навиштаи мазкур, ки дар нимаи дууми соли 1918 бо назардошти инқилоби Русия ва ташаннуҷи авзои Олмон навишта шудааст, Роза Люксембург аз ташкилҳои давлатҳои нави милли дар Аврупо шадидан танқид менамояд. Ба андешаи ӯ дастгирӣ ёфтани дискурси «худмуайянкунии милли» аз тарафи «давлатҳои буржуазӣ», хусусан ИМА аслиҳае дар дасти «синфи ҳукмрон» барои пешгирӣ намудани инқилоби пролетарӣ мебошад. Бо суханҳои шадиди худ Роза Люксембург «пролетариати байналхалқӣ»-ро ба он гунаҳкор мекунад, ки онҳо «аз қарои ҳамаи барномаи буржуазия равонанд ва онро ҳамчун барномаи худ эълон намуда истодаанд»¹⁶ (саҳ. 366)

Ин ҷо, Роза Люксембург ба қабули мусбати аксарият аз Чаҳордах банди Вилсон ишора менамояд, ки дар он президенти Амрико барои расидан ба шартномаи сулҳ пешниҳод дошт, ки Лаҳистон, халқиятҳои нимҷазираи Балкан ва халқиятҳои империяи Туркияи Усмонӣ дар асоси ҳуқуқи худмуайянкунии миллатҳо мустақил бошанд. Вале дар ин пешниҳоди Президент Вилсон, Роза Люксембург ҳаракати аз тарафи «қувваҳои буржуазӣ» барои таъмини хаторавӣ ва аз муборизаи синфӣ берун кардани синфи коргарро медид: «*ҳамаи онҳо (яъне – синфи коргар) имконият додаанд, ки бо ин саҳнаи хандаовар ва афсонаи бачагонаи оддӣ онҳоро фиреб диҳанд[...] гӯё сармоя ягон аҳамияте надорад ва зиддиятҳои синфӣ чизе нестанд [...]* Чаноби

¹⁶ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [*«jagt es /das internationale Proletariat/ demselben Friedensprogramm der Bourgeoisie nach, erhebt es zum eigenen Programm»*].

Крупп ба ҷои манҷаниқҳо акнун рӯиноии солинавӣ истехсол мекунад [...] киштии ҳазрати Нӯҳ [...], ки дар он ҷо шер бо бузгола бо ҳам бозӣ мекунад»¹⁷ (сах. 367).

Дар ин ҷо, яъне дар робита ба суханони боло Роза Люксембург таҷрибаи талх ва ноумедии шадиди худро аз тарафи ҳизби сотсиал-демократии Олмон низ дар назар дорад, ки дар рӯзҳои аввали ҷанг вакилони ҳизби ӯ (ба ғайр аз Карл Либкнехт) дар Рейхстаги (парлумони) Олмон ҳамакаса ба розигии қарзҳои ҳарбӣ овоз дода буданд. Ҳамон рӯз, яъне 4 августи соли 1914 кайзери Олмон Вилгейлми II дар парлумон суханронӣ намуд ва бо ҷавобаландӣ эълон намуд, ки: «Ман дигар ягон ҳизбҳоро намедонам, ман танҳо олмониҳоро мешиносам». Бо ин суханони кайзер ваҳдат ва барқарории «сулҳи шахрвандӣ» эълон мегардад.

Барои Роза Люксембург маҳз розигӣ додан ба сиёсати ҳарбӣ ва барҳам задани «якдили байналхалқии коргарон», нуктаи муҳимми тақдирсоз гашт ва таҳрики ҷиддӣ барои таъсис намудани ҳизби коммунистӣ гардид. Ин нуктаро ӯ дар Анҷумани таъсисёбии ҳизби коммунистии Олмон дар Берлин¹⁸ 31 декабри 1918 қайд намуда буд.

Яъне дар эълони шиори «худмуайянкунии миллатҳо» Роза Люксембург айнан ҳамон сиёсати фиребгарои «4 августи 1914 дар оинаи тағйирёфтаи ҷаҳон»-ро (сах. 367) дид. Ба андешаи ӯ дар ин самт, худмуайянкунии миллатҳоро ҳатто «миллат ва миллатчаҳо [*Natiönnchen*]-и хурдтарин ва «миллатҳои бетаърих» ба монанди украинҳо, белорусҳо, чехҳо ва «дах миллати нави Кавказ» эълон

¹⁷ Иктибоси асл бо забони олмонӣ: [*Auf das Platteste, Abgeschmackteste, ein Ammenmärchen, ein Kinorührstück fallen sie herein: Kapital plötzlich verschwunden, Klassegegensätze null und nichtig. [...] Krupp wird statt Kanonen – Weihnachtslichte produzieren [...] der Löwe und die Ziege spielen miteinander Blindekuh*]

¹⁸ Ниг: «Наша программа и политическая ситуация». Доклад на Учредительном съезде Коммунистической партии Германии 31 декабря 1918 г. в Берлине. В: Роза Люксембург: О социализме и русской революции. Избранные статьи, речи, письма. Москва, Издательство политической литературы, (1991).

намуданд, то ин замон ягон вақт давлатҳои мустақили худро надоштанд.

«Пўсти холии миллатгарой»

Тавре Роза Люксембург таъкид менамояд, «миллатгарой – ин танҳо формула аст», зеро *«моҳият ва мундариҷаи таъриҳиаш хеле гуногуну мураккаб аст ва ба монанди формулаи «худмуайянкунии миллӣ» худи миллатгарой дар мазмунаш ҳолӣ ва на онқадар моҳиятнок аст»*¹⁹ (саҳ. 368). Дар идомаи фикри худ Роза Люксембург хусусиятҳои гуногун ва ҳамчунин давлатҳое, ки дар онҳо давлатҳои нави миллӣ пайдо гашта истодаанд, номбар ва таҳлил менамояд. Фурупошии империяҳои бисёрқавмӣ АвстроВенгрия ва Туркияи Усмониро Роза Люксембург бо ибораи *«аз миён рафтани охири наслмондаҳои феодализми асримийёнагӣ»*²⁰ шарҳ медиҳад. Дар навбати худ ӯ мағлубият ва аз даст рафтани мулкҳои истеъморзадаи олмониро ҳамчун *«сарнагун шудани хурдтарин ва беқувваттарин империализм»*²¹ (саҳ. 368) баҳогузорӣ мекунад. Ҳаракати миллихоҳии Лахистонро Роза Люксембург ҳамчун *«ишори анъанавии мухолифини аграриву дворянӣ ва буржуазияи хурд бар зидди рушди муосири капиталистӣ»*²² арзёбӣ менамояд. Аз тарафи дигар, миллатгарой дар Итолиё барои Роза Люксембург танҳо *«навиштаҷоти ширкатҳо бо иштиҳои империалистиву истеъморӣ»*²³ мебошад.

Миллатгароии украиниро Роза Люксембург то соли 1917 ҳамчун *«Кафки собунӣ ва намоишкорӣ баъзе профессорон ва адвокатҳо менамояд, ки худ бисёриҳо забони*

¹⁹ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [Aber der Nationalismus ist nur die Formel. Der Kern, der historische Inhalt, der darunter steckt, ist so mannigfaltig und beziehungsreich, wie die Formel der ‚nationalen Selbstbestimmung‘, unter der er sich verbirgt, hohl und dürftig ist].

²⁰ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [die letzte Liquidierung noch des feudalen Mittelalters]

²¹ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [Bankrott des jüngsten und kräftigsten Imperialismus]

²² Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [traditionelle Lösung der agrarisch-adligen und kleinbürgerlichen Opposition gegen die moderne kapitalistische Entwicklung]

²³ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [Firmenschild für rein imperialistisch-koloniale Appetite]

украиниро намедонистанд», вале баъди соли 1917 он ба «инъикосгари манфиатҳои буржуазияи хурди аксу-линкилобӣ»²⁴ табдил меёбад (сах. 369).

Ҳаракатҳои миллиҳои гуногуни номбарнамудаашро хулоса намуда, Роза Люксембург миллатгароиро чунин шарҳ медиҳад: «он танҳо нӯсти идеологӣ аст ва ҳама чӣ аз он вобаста аст, ки чӣ гуна ҷавҳари иҷтимоии он муайян ме-гардад»²⁵ (сах. 370), яъне дар зери он равандҳои дигаргунии иқтисодӣ ва иҷтимоӣ равонанд.

Вале ба андешаи Роза Люксембург «дар ин шӯълаи умумии миллатгароӣ» ба «нотинҷии манфиатҳои виҷанокӣ гуногун» ниғаҳ накарда, як чизи умумӣ ҷой дорад, ки он «ҳамчун шамиер бар зидди инқилоби оромонаи пролетариат таҳдид мекунад»²⁶ (сах. 370). Зеро инқилоби Русия дар соли 1917 «муаммои инқилоби иҷтимоиро ба рӯзномаи таърих во-гузор намуд»²⁷, Вале ин танҳо дар «шуури синфҳои ҳукмрон» ба вуҷуд омадааст ва барои «синфи коргар даҳсолаҳо лозим аст, ки ба[...] ин шуури зидди ҳам будани синфҳоро аз худ намоянд». Ба андешаи Роза Люксембург: «Инқилоби Русия дар ҳамаи синфҳои дорои ҷаҳон як ҳаяҷони нафратовари оташин, шӯълавар ва саросемаро бар зидди рӯҳи таҳдидку-нандаи диктатураи пролетариат ба вуҷуд овард [...]»²⁸ (сах. 371).. Ин «эҳсосоти» тарс ва таҳдид «имрӯз ҷавҳари аслии

²⁴ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [eine Seifenblase, eine Fatzkereî etlicher Dutzend Profes-soren und Advokaten, die meist selbst nicht ukrainisch reden können] – nach 1917 nun „Ausdruck eines sehr realen Interesses der kleinbürgerlichen Konterrevolution]

²⁵ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [So spiegelt der Nationalismus alle denkbaren Interessen, Nuancen, geschichtlichen Situationen wider. Er schillert in allen Farben. Er ist nichts und alles, er ist bloß die ideologische Hülle, alles kommt darauf an, seinen jeweiligen sozialen Kern zu be-stimmen]

²⁶ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [So birgt die allgemeine augenblickliche Weltexplosion des Nationalismus das bunteste Durcheinander verschiedenster Spezialinteressen und Tendenzen in ihrem Schoße] – «die Spitze gegen die drohende Weltrevolution des Proletariats]

²⁷ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [Problem der sozialen Revolution auf die Tagesordnung]

²⁸ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [Dies alles freilich zunächst nur im Bewusstsein der herr-schenden Klassen [...], während die Arbeiter aller Länder selbst Jahrzehnte brauchten, [...] um sich das Bewusstsein des Klassengegensatzes anzueignen [...]: Die russische Revolution hat in sämtlichen besitzenden Klassen sämtlicher Länder der Welt einen glühenden, schäumenden, zit-ternden Schrecken und Hass gegen das drohende Gespenst der proletarischen Diktatur geweckt]

бозингарони миллатгарой ба шумор меравад, ки ҷаҳони капиталистӣ ба он дода шуд; ин як мундариҷаи объективии таърих аст, ки бар асоси он далелҳои гуногуну ҳархела худро миллатгаро эълон менамояд»²⁹ (саҳ. 370). Аз ин бармеояд, ки ба андешаи Роза Люксембург ин зермақсад дар «барномаи сулҳҷӯёнаи демократии Вилсон» низ ҷой дорад. Лигаи миллал «дар ин фазо ҳамчун голибияти сархушкунандаи империализми англисиву амрикоӣ баромад намуда, танҳо метавонад иттиҳоди умумиҷаҳонии буржуазиро барои паҳн намудани пролетариат ба вуҷуд оварад»³⁰ (саҳ. 372). Дар ин ҷода аввалин сайд, аз рӯи интизориҳои Роза Люксембург ин Русияи болшевикӣ мегардад, ки ба он «ҳамаи «миллатҳои худмуайянгашта» ҳам голибон ва ҳам мағлубон (Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар назар аст) ҳуҷум менамоянд»³¹.

Дар воқеъ «муаммои ҳақиқии ин давра» барои Роза Люксембург ин на ҳаракатҳои миллатхоҳӣ ва ташаккули давлатҳои миллӣ, балки «диктатураи пролетариат ва амалигардии сотсиализм» аст. Вале барои расидан ба ин мақсад, садди асосӣ на қувваи душман, балки ноболиғии ҳуди пролетариат ва пешвоёни он мебошад. Роза Люксембург дар баробари ин, навишта худро бо чунин суханон «Синфи коргар аз ин рисолати бузург ва номушаххаси худ тарс дорад, вале он бояд тавонад, ки инсонияти хастаро ба берун аз шаб ва даҳшат ба роҳи наҷот барорад»³² (саҳ. 372) ба охир мерасонад.

²⁹ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [Diese Gefühle sind heute der innerste Kern der nationalistischen Delirien, in die die kapitalistische Welt anscheinend verfallen ist, sie sind der objektive historische Inhalt, auf den sich die kunterbunte Musterkarte der sich anmeldenden Nationalismen in Wirklichkeit reduziert]

³⁰ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [Der ‚Völkerbund‘ in der Atmosphäre der Siegestrunkenheit des anglo-amerikanischen Imperialismus [...] kann nur eines hervorbringen: einen bürgerlichen Weltbund zur Niederhaltung des Proletariats]

³¹ Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [über das sich die ‚selbstbestimmten Nationen‘, Sieger und Besiegte zusammen, stürzen werden]

³² Иқтибоси асл бо забони олмонӣ: [Die Arbeiterklasse sträubt sich, sie schreckt immer wieder vor der unbestimmten Ungeheuerlichkeit ihrer Aufgabe zurück. Aber sie muss, sie muss [...] – um aus Nacht und Graus die geschundene Menschheit ins Licht der Befreiung zu führen]

Манбаъ:

1. Rosa Luxemburg, Fragment uber Krieg, nationale Frage und Revolution, in: Gesammelte Werke, Band 4 (August 1914 bis Januar 1919), Dietz Verlag Berlin 1974, S. 366-373.
2. Роза Люксембург: О социализме и русской революции. Избранные статьи, речи, письма. Москва, Издательство политической литературы, 1991. Online <http://revsoc.org/archives/345#r6>

БОБИ II.
ВЛАДИМИР ЛЕНИН
**«ОИД БА ҲУҚУҚИ МИЛЛАТҲО БА ХУДМУАЙЯН-
КУНӢ»**

Ҳолнома

Владимир Ильич Ульянов (ба русӣ **Владимир Ильич Ульянов**) тахаллусаш **Ленин**, солҳои зиндагӣ 1870-1924. Ходими сиёсӣ ва давлатии Русия ва Иттиҳоди Шӯравӣ, инқилобгар, асосгузори ҳизби сотсиал-демократии Русия (болшевикон), яке аз ташкилгарон ва роҳбарони Инқилоби Октябри 1917 дар Русия, Раиси Шӯрои коммисарони халқ (ҳукумат)-и РСФСР, асосгузори давлати Шуравӣ.

Марксист, публицист, асосгузори марксизм-ленинизм, идеолог ва ташкилкунандаи Интернатионали Сеюм (коммунистӣ).

Тезиси асосӣ:

Ленин дар раванди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба осори пештараи Роза Люксембург назар меафканад, ки дар онҳо андешаҳои зидди ҳаракатҳои миллатгароӣ баён шуда буданд. Ленин дар мақолаи худ «Оид ба ҳуқуқи миллатҳо ба худмуайянқунӣ», ки дар байни март ва июли соли 1914 навишта мешавад, бар зидди андешаҳо ва мавқеи Роза Люксембург, ки дар мақолаи «Масъалаи миллӣ ва худмухторӣ» (1908) баён шудааст, баромад мекунад.

Муаммои асосии болшевикон вобаста ба масъалаи миллӣ дар он зоҳир мегардид, ки аз як тараф дар Империяи Русия ҳаракатҳои гуногуни миллӣ рушд менамуданд, ки ҳоҳони худмухторӣ ва ё истиқлолият буданд. Болшевикон наметавонистанд ин падидаҳоро нодида гиранд ё сарфи назар намоянд. Аз тарафи дигар, онҳо ба монанди Роза Люксембург мавқеи марксистиро бобати иттиҳоди

байналмиллалии пролетариат дастгирӣ мекарданд, ки барои он масъалаҳои миллӣ аҳамияти дуюмдараҷаро дошт. Ленин дар мақолаи мазкур роҳи дигарро нишон медиҳад ва кӯшиш менамояд, ки ҳар ду мавқеъро ба ҳам оварад. Яъне аз як тараф, дастгирӣ намудани «хукуқи миллатҳо ба худмуайянкунӣ» барои ба тарафи худ кашидани ҳаракатҳои миллӣ ва аз тарафи дигар, таъкид намудани ин нукта, ки мақсади пролетариат рӯ ба иттиҳод ниҳодан дар зери давлати бузурги сотсиалистӣ мебошад. Аз ин рӯ, «хукуқи миллатҳо ба худмуайянкунӣ» торафт ба ҳукуқи назариявӣ мубаддал мегашт, ки онро дар амалия татбиқ намудан лозим набуд.

Давлати миллӣ ҳамчун давраи зарурӣ дар рушди капитализм ва паси сар намудани феодализм

Ҳамчун Карл Маркс, Владимир Ленин ба вучуд омадани давлатҳои миллиро ҳамчун натиҷаи капитализми рушдкунада арзёбӣ намуда, онро «зухуроти оддӣ ва муқаррарии давраи капиталистӣ» меномад. Табиист, ки ин ҷо Ленин ба фаҳмишоти марксистии қонуниятҳои пайдарҳами форматсияҳои ҷамъиятӣ така мекунад: феодализм, капитализм, сотсиализму коммунизм ва ҳулоса менамояд, ки: *«дар тамоми дунё ғалабаи ниҳоии капитализм аз болои феодализм бо ҳаракатҳои миллӣ вобаста буд. Асоси иқтисодии ин ҳаракатҳо аз он иборат аст, ки барои ғолибияти пурраи истеҳсолоти молӣ бояд бозори дохилӣ аз тарафи буржуазия гасб ёбад, бояд ҳамҷоягии мардуми бо як забон гуфтугузор кунанда дар ҳудуди давлатӣ ба вучуд ояд [...]»* (сах. 258-259).

Вале «инқилобҳои буржуазиву демократӣ» ва «давлатҳои миллии бунёдефта»-и бо онҳо рабт дошта, дар Аврупои Ғарбӣ танҳо дар замонҳои «тақрибан байни солҳои 1789 то 1871» ба вучуд омаданд. Яъне бо огози Инқилоби Кабири Фаронса то ташаққулёбии империяи Олмон давлатҳои миллӣ дар ин қисмати Аврупо падид

омаданд. *«Дар Аврупои Шарқӣ ва Осиё давраи инқилобҳои буржуазиву демократӣ танҳо соли 1905 оғоз гардиданд. Инқилобҳо дар Русия, Эрон, Туркия, Чин ва ҷангҳо дар Балкан ин зарҷирбанди ҳодисаҳои ҷаҳони давраи мо ва «шарқи» мо мебошанд»*. Аз назари Ленин Русия низ наметавонист аз ин равандҳои қонуниятноки рушди ҷаҳонӣ дар канор бошад ва монанди дигар кишварҳо бояд инқилоби буржуазиву демократӣ ва ҳамчунин давраи бунёди давлатдории миллиро паси сар менамуд. *«Танҳо ба хотири он ки Русия бо кишварҳои ҳамсоя ин давраро паси сар менамояд, барои мо банд оиди ҳуқуқи миллатҳо ба худмуайянкунӣ дар барномамон лозим мебошад»* (саҳ. 269).

**«Ҳуқуқи миллатҳо ба худмуайянкунӣ»
ва / ё ин ки «ваҳдати инқилобии пролетарӣ»**

Сарфи назар аз нуктаҳои дар боло зикршуда, мақсади ниҳонии ҳаракати коммунистӣ на аз байн бурдани Империяи Русия ва озод намудани халқҳои истеъморшуда, балки устувории пролетариати байналмиллалӣ ба шумор мерафт. Аз ин рӯ, бо истифода аз ин мафҳум паси сар намудани зиддиятҳои миллӣ ҳамчун зермақсад шуморида мешуд. Ин ҷо зиддияти дохилии мавқеи Ленин зоҳир мегардад. Ленин хуб дарк мекард, ки болшевикони рус наметавонанд ҳолати воқеии Империяи Русия, ки онро худ «маҳбаси халқҳо» номида буд, нодида гиранд. Ё эълон менамояд, ки «шовинизми рускабир» ва бартариятҳои аҳолии рус дар империяи шохӣ нодуруст аст ва он бояд бо тамоми ҳаракатҳои миллии халқиятҳои истеъморшудаи империя баробар ҳисобида шавад.

Ин зиддияти дохилии андешаҳои Ленин аст, ки онро худ дар мақолааш иқрор менамояд: *«Ин гуна будани ҳолат дар назди пролетариати Русия вазифаи духӯра ё дурусттараш дутарафаро мегузорад: мубориза бо ҷама гуна миллатгарой ва хусусан, бо миллатгароии рускабирӣ; на танҳо шинохти баробарии комили ҷамаи миллатҳо дар умум, балки*

баробари Ҳамаи миллатҳо дар бобати бунёди давлатдорӣ, яъне ҳуқуқи миллатҳо ба худмуайянкунӣ ва ҳатто ҷудошавӣ мебошад. Бо баробари ин, барои муборизаи манфайтноки бомуваффақият бо Ҳама гуна миллатгароии Ҳамаи миллатҳо зарур аст, ки ваҳдати муборизаи пролетарӣ ва созмонҳои пролетарӣ нигоҳ дошта шавад ва ба кӯшишҳои буржуазии ҷудокунии миллатҳо нигоҳ накарда, барои боз ҳам омезиши ёфтани онҳо дар доираи умумияти интернационалистӣ шароит фароҳам оварда шавад» (саҳ. 319). Бадин тартиб, ин ҷо Ленин кӯшиш намудааст, ки консепсияи ҳуқуқи демократиро бо парадигмаи сотсиалистии интернационализми пролетарӣ ба ҳам оварад. Ленин зимни эътирофи ҳуқуқи бунёди давлатдории миллии мустақил ҳамчун зарурати таърихӣ, дар як вақт кӯшиш намудааст, ки ба интернационализм ҳамчун ба мақсади стратегӣ назар андозад.

Дар ин ҳолат Ленин боз қайд менамояд, ки ҳуқуқи назариявӣ ба худмуайянкунӣ ин як зухуроти кӯтоҳмуддат аст ва он наметавонад ҳамчун мақсади ниҳоии инқилоб баромад намояд. Аз назари ӯ «пролетариат» метавонад ба имконияти назариявии давлатдорӣ миллии онро дар амал татбиқ нанамуда ором гардад, зеро барои он заруртар аз Ҳама ноил гаштан ба ҳуқуқҳои синфи коргар аст. Ленин менависад: «Барои пролетариат танҳо ин замонат лозим аст, лекин барои буржуазияи ҳар миллат замонати ғайбӣ ӯ новобаста ба ҳолати дигар миллатҳо зарур аст. Барои буржуазияи ҷолиб танҳо «амалӣ» намудани ин талабот аст, чун баъди он сиёсати доимии муомилот бо буржуазияи дигар миллатҳо бар зарари пролетариат оғоз мегардад. Ба пролетариат устувор намудани синфи худ бар зидди буржуазия ва дар Ҳамин рӯҳияи давомноки демократӣ ва сотсиалистӣ тарбия намудани омма муҳим мебошад» (саҳ. 274). Дар як вақт Ленин ба монанди Роза Люксембург ба тавру равшану ошкоро бар зидди инкор намудани ҳуқуқ ба худмуайянкунӣ баромад менамояд ва нишон медиҳад,

ки шаклҳои гуногуни миллатгароӣ мавҷуд аст ва байни «шовинизми рускабирӣ» ва қувваи озодихоҳӣ ва демократии «миллатҳои истеъморшуда» тафовут мегузорад: «*Бо миллатгароӣ дар Лаҳистон банд шуда, Роза Люксембург миллатгароии рускабиронро фаромӯш намудааст. Зеро фақат ин миллатгароӣ ҳоло аз ҳама даҳшатовар мебошад [...] ва тормози асосии демократия ва муборизаи пролетарӣ ба шумор меравад. Дар ҳар миллатгароии буржуазии миллати истеъморшуда моҳияти умумидемократӣ бар зидди истеъморкунӣ мавҷуд аст ва ин моҳиятро мо бебаҳс дастгирӣ менамоем, яъне танҳо бо намоиш додани фарқкунанда будани миллати худ мубориза бурдан бар зидди буржуазии лаҳистонӣ, ки аз болои яҳудиён ва дигарон фишор меоранд*» (саҳ. 275).

Ленин танҳо як саволи риторикӣ мегузорад: «*Оё халқе, ки дигаронро истеъмор менамояд, метавонад озод бошад? Не! Манфиати озодиш рускабирӣ талаб дорад, ки бар зидди чунин истеъмор мубориза бурда шавад. Таърихи тӯлонӣ ва таърихи бисёрасраи фуру нишондани ҳаракатҳои миллатҳои истеъморшуда, таблиғоти систематикӣ аз тарафи синфҳои «олӣ» ҳалали ҷиддиро дар самти озодиш ҳуди халқи рускабир дар таассуботаи бунёд кардаанд [...] Пролетариати рускабир бе муборизаи систематикӣ бо ин таассубот наметавонад мақсадҳои худро амалӣ созад, наметавонад роҳи худро тоза намояд*» (саҳ. 276). Ҳамин тавр, роҳи ӯ ба рускабирон барои озод гаштан аз шовинизми рускабирӣ бояд кӯмак мекард. Вале ҳуди Ленин низ қайд менамуд, ки худмухтории миллии қавмҳои гуногун мақсади пролетариат ва пешвоёни болшевик ба шумор намеравад: «*Мо пролетариати рускабир ягон имтиёзро ҳимоя наменамоем ва ҳуди ин имтиёзро низ ҳимоя намекунем. Мо муборизаро дар заминаи ин давлат мебарем, ҳамаи коргарони миллатҳои ин давлатро муттаҳид менамоем, мо наметавонем барои ин ё он роҳи рушди миллии замонат диҳем, мо ба*

воситаи ҳама гуна роҳҳои имконпазир ба мақсади синфи худ меравем» (саҳ.276).

Ин мавқеъ барои Ленин қобили қабул буд, зеро касе он вақт намедонист, ки оё ба ин ё он ҳаракати миллӣ муяссар мегардад, ки ба мақсади худ, яъне ба бунёдгузории давлатдорӣ миллиаш комёб шавад: *«Аз тақдир аст, ки масалан, Украина ҳамчун давлати мустақил хурӯҷ кунад, ин амал аз ҳазор омил вобаста аст, ки ҳоло номуайян мебошад. Мо беҳуда «фолбинӣ» нанамуда, устувор бар он назарем, ки Украина ба чунин давлат ҳуқуқ дорад. Мо ин ҳуқуқро эҳтиром менамоем, мо имтиёзи рускабирро нисбат ба украин дастгирӣ наменамоем, мо оммаро дар рӯҳияи эътирофи ин ҳуқуқ ва ҳамчунин дар рӯҳияи инқори ҳама гуна имтиёзи кадом миллат, ки набошад, тарбия мекунем»* (саҳ. 277). Ин ҷо Ленин боз як роҳи хуби баромад аз ҳолати баҳамзидро пешниҳод менамояд, зеро шароити соли 1914 ҳеҷ гуна имкониятро пеши назар намеовард, ки ҳаракатҳои миллӣ ба мақсади худ мерасанд ва барои ҳамин бе ягон мушкилӣ ба ҳамаи миллатҳои Империяи Русия худмухториро ваъда дод.

Вале моҳи апрели соли 1917 дар шароити ҷанг ва дигаргуниҳои ҷамъиятӣ Ленин дар бобати Ҷойида ва зарари ҳаракат ба худмухторӣ аз назари болшевиконро боз мушаххастар иброз кард: *«Масъалаи ҳуқуқи миллатҳоро ба озодона ҷудо шудан набояд бо масъалаи мақсаднок будани ҷудошавии ин ё он миллат дар ин ё он ҳолат омехта кард. Ин масъалаи охиронро ҳизби пролетариат дар ҳолати алоҳида, мустақилона аз нуқтаи назари мановфеи рушди ҷамъиятӣ ва муборизаи синфи пролетариат барои расидан ба сотсиализм бояд ҳал намояд»*³³. «Эъломияи ҳуқуқи халқҳои Русия», ки яке аз аввалин ҳуҷжатҳои Ҳукумати Шӯравӣ буда, аз тарафи Шӯрои комиссарони халқи РСФСР 2 (15) ноябри соли 1917 қабул гардида буд, бояд дар чорҷӯби ҳамин андеша дарк карда шавад. Дар эъломия соҳибхитиёрии тамоми халқиятҳо ва қавмҳои Империяи Русия ва ҳуқуқи онҳо ба худмуайянкунӣ эълон

³³ Ленин В.И., Резолюция по национальному вопросу, в: Полное собрание сочинений, Т. 31 (Март-апрель 1917), Москва 1962, стр. 440.

мегардад. Ҳамчунин ҳама гуна шаклҳои маҳдудкунии миллий ва динӣ, ки аз тарафи ҳукумати шоҳӣ ва баъдан, аз тарафи ҳукумати Муваққатӣ нисбат ба халқҳои сокини Русия амалӣ мегашт, бекор карда мешаванд. Бар ивази ин сиёсати истеъморӣ сиёсати иттиҳоди озодонаи халқҳои Русия пешниҳод мегардад. Ин эълومия хусусияти сиёсати миллий ва хориҷии болшевиконро дар паҳноӣ собиқ марзҳои Империяи Русия муайян мекард. Аҳамияти стратегии ин эълумия дар он зоҳир мегашт, ки аз як тараф ба болшевикон муяссар гардид, ки назоратро дар маҳдудияи миллиягӣ нигоҳ доранд ва аз тарафи дигар, ба ҷалб намудани ҳампаймонҳои нав чи дар дохил ва чи дар хориҷ муваффақ гаштанд. Лоихаи «эълумия» бо иштироки бевоситаи Ленин аз тарафи Иосиф Сталин аввалин Комиссари халқӣ оид ба корҳои миллии РСФСР тахия мегардад. Ба мисли дигар декретҳои аввалини ҳукумати Шӯравӣ, «эълумия» пеш аз ҳама барои истифодаи тарғиботӣ равона мешавад. Дар як вақт ин эълумия шароити мусоидро барои болшевикон дар самти мубориза барои қудрат муҳайё намуд, зеро он тавонист як қисми қувваҳои зиддиболшевикиро, ки барои бунёди худмухторияҳои миллий ва истиқлолияти ҳудудҳои худ мубориза мекарданд, бо онҳо оштии наояд³⁴.

Моҳияти стратегии эълумияро дар мақолаи хулосавии Ленин «Ба бознигарии барномаи ҳизбӣ», ки онро якҷанд ҳафта пеш аз нашри «эълумия», моҳи октябри 1917 менависад, дида метавонем: *«Баъди таҷрибаи инқилоби нимсолаи соли 1917, наметавон баҳс намуд, ки чӣ гуна ҳизби бо забони рускабирӣ амалмекарда ӯҳдадор аст, ки ҳуқуқ ба ҷудошавиро эътироф наояд. Қудратро ба даст оварда, мо бебаҳс ин ҳуқуқи ҳам Финляндия, ҳам Украина ва ҳам Арманистон ва ҳамаи истеъморшудагони шоҳигарӣ (ҳам буржуазияи рускабирӣ)-ро эътироф мекардем. Вале мо аз тарафи худ ҳеҷ гоҳ ҷудошавиро наметоҳем. Мо боз ҳам давлати калон, боз ҳам иттиҳоди зич ва боз ҳам теъдоди зиёди миллатҳоро метоҳем, ки дар*

³⁴ Декларация прав народов России 2.(15.) ноября 1917 г. Электронный ресурс. Адрес доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/peoples.htm>

ҳамсоғи рускабирҳо зиндагӣ доранд. Мо инро ба хотири манфиати демократияву сотсиализм ва ҳарчи беиштар ҷалб намулдани шумораи меҳнаткашонии миллатҳои гуногун ба муборизаи пролетарӣ меҷоҳем. Мо на тақсимишавиро, балки ваҳдати инқилобиро пролетариро, яъне иттиҳодно меҷоҳем»³⁵.

Ин «ғоя»-и Ленин ба воқеият табдил ёфт. Иттиҳоди Шӯравӣ ҳуқуқи миллатҳоро ба худмуайянқунӣ эълон намуд, вале амалан дар зери шиори иттиҳоди «ихтиёрӣ» ва «дӯстии халқҳо» сиёсати шадиди давлати муттамарказро ба пеш мебурд.

Манбаъ:

1. Ленин В. И. О праве наций на самоопределение, в: Полное собрание сочинений. Издание пятое, Т. 25: Март - июль 1914. Государственное издательство политической литературы, Москва 1961, С. 255-320.

2. Ленин В. И. Резолюция по национальному вопросу, в: Полное собрание сочинений, Т. 31 (Март-апрель 1917), Москва 1962, стр. 440.

3. Ленин В. И. К пересмотру партийной программы, написано 6.-8. (19.-21.) октября 1917, В: Полное собрание сочинений. Издание пятое, Т. 34: Июль-октябрь 1917. Государственное издательство политической литературы, Москва 1962, С. 379. Online: <http://vilenin.eu/t24/p117>

4. Декларация прав народов России, 2.(15.) ноября 1917 г. Online:

<http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/peoples.htm>

³⁵ В.И. Ленин: К пересмотру партийной программы, написано 6.-8. (19.-21.) октября 1917, В: Полное собрание сочинений. Издание пятое, Т. 34: Июль-октябрь 1917. Государственное издательство политической литературы, Москва 1962, С. 379.

БОБИ III.
ИОСИФ СТАЛИН
«МАРКСИЗМ ВА МАСЪАЛАИ МИЛЛӢ»
ВА БОЗГАШТ БА АНДЕШАИ ПРИМОРДИАЛӢ»

Ҳолнома

Иосиф Виссарионович Сталин (насаби аслиаш - **Чуга-швили**) солҳои зиндагӣ 1878-1953. Инқилобгари гурҷӣ ва русӣ, ходими сиёсӣ, давлатӣ, ҳарбӣ ва ҳизбии Шӯравӣ. Аз соли 1922 Котиби генералии КМ ҲҚР (б), аз соли 1941 Раиси Шӯрои комиссарони халқи ИҶШС (аз соли 1946 то дами марг Раиси Шӯрои Вазирони ИҶШС) ва ҳамчунин аз соли 1941 Фармондеҳи олии қувваҳои ҳарбии ИҶШС

Тезиси асосӣ

Дар мақолаи машҳури худ «Марксизм ва масъалаи миллӣ», ки ханӯз соли 1913 навишта шуда буд, Сталин «миллат»-ро чунин муайян менамояд: *«Миллат пеш аз ҳама ин умумият, яъне умумияти мушаххаси одамон мебошад. Умумияти на нажодӣ ва на қабилавӣ. Миллати итолиёии қунунӣ аз римиҳо, олмониҳо, этрускҳо, юнониҳо, арабҳо ва дигарон ташаккул ёфтааст. Миллати фаронсавӣ бошад аз галҳо, римиҳо, бритҳо, олмониҳо ва дигарон пайдо шудааст. Ҳамин гуна суханро дар бобати англиҳо, олмониҳо ва дигарон гуфтан мумкин аст, ки миллати онҳо аз нажод ва қабилаҳои гуногун пайдо шудаанд. Аз ин бармеояд, ки миллат ин на зухуроти нажодӣ ва қабилавӣ, балки таърихан ташаккулёфтаи умумияти одамон мебошад»* (саҳ. 392-393). Аз ин ҷо бармеояд, ки «миллат»-ро Сталин на табиатан аз аввал буда, балки ҳамчун эҳоди таърихӣ ном мебарад. Дар доираи сиёсати истеъморӣ дар Аврупо андешаҳои примордиалӣ ва фаҳмиши нажодпарастонаи фаҳмиши миллат ҳукмрон буд. Назарияи Сталин бошад бо мавқеи зиддинажодпарастӣ ва муосири марксистӣ буданаш фарқ мекард. Мавқеи мазкур баъди соли 1917 бо вазифаи Сталин ҳамчун аввалин комиссари халқӣ оид ба

масъалаҳои миллӣ ба сиёсати асосии миллии шӯравӣ (бо номи «коренизатсия», яъне маҳаллигардонӣ) табдил меёбад.

Вале чӣ гуна метавон шарҳ дод, ки баъди гузашти чанд вақт, дар нимаи дуюми солҳои 30-юм Сталин ва роҳбарони болшевикӣ дар баъзе миллатҳо душманони хунии худро мебинанд ва фаҳмиши примордиалистии миллатро дастгирӣ менамоянд? Зеро дар асоси ин фаҳмишоти ҷадид, мафҳуми нави «миллатҳои душман» коркард карда мешавад ва садҳо ҳазор одамон бо тааллуқот ба ин миллатҳо репрессия ва маҷбурани муҳоҷир мегарданд. Чӣ гуна фаҳмиши озодкунанда ва демократии миллат метавонад бо амалияи сиёсати сталинии миллии қирқунанда ба ҳам ояд? Ба ин суол, ҷавоб дар асоси таҳлили таърихшиносони амрикоӣ Терри Мартин пешниҳод карда мешавад.

Миллат ҳамчун «умумияти таърихан ташаккулёфта» ва «бесиложқунӣ»-и миллат

Ҷавоби додаи Сталин дар бобати саволи «Миллат чист?» то замони ғурупошии ИҶШС (барои баъзеҳо то кунун) аз таърифоти машҳури ин мафҳум ба шумор мерафт. Вале ин ҷо мо якҷанд зиддият ва ногаҳониро мушоҳида намуда метавонем.

Дар навиштаҳои аввалаи ин матн вобаста ба рушди баъдинаи сиёсати сталинӣ ва шӯравӣ таноқузе боқӣ мондааст: яъне Сталин миллатро ҳамчун аз аввал додашуда (примордиалӣ) ё хусусияти тавлидии ин ё он одам, ки рафтори он гӯё дар бисёр ҷиҳат бо пайдоиши «миллӣ» вобаста аст, ба монанде, ки дар Аврупои замонӣ ӯ мефаҳмиданд ва истифода мекарданд, тасаввур намекунад. Бар хилофи ин, Сталин пайдоиши миллатҳои гуногунро «таърихан ташаккул ёфта», яъне ҳамчун раванди ба омилҳои гуногуни таърихӣ вобаста буда ва тағйирёбанда маънидод менамояд. Инро Сталин дар бобати «хусусияти миллӣ» махсус қайд менамояд: *«Гуфтан дуруст нест, ки «хусусияти миллӣ» ин чизе мебошад, ки то ба охир дода шудааст, балки бо тағйир ёфтани шароити зиндагӣ дигар мешавад, зеро он дар ҳама лаҳза вуҷуд дорад ва таъсири худро ба симои миллат мегузорад»* (саҳ. 296).

Сиёсати миллии давлати ҷавони шуравӣ дар ин асос татбиқ меёфт: агар миллатҳо тағйирёбанда бошанд, пас онҳоро метавон ва ҳатто бояд «тарбия» намуд. Ин ҷо нақши гуфтаҳои Ленин низ таъсир дошт, яъне аз як тараф наметавон фаромӯш кард, ки ақаллиятҳои миллии мавҷуданд ва ҷи аҳамият доранд. Аз тарафи дигар, Ленин (ин ҷо мавқеи ӯ бо Роза Люксембург хеле наздик аст) метарсид, ки мақсадҳои миллии метавонанд зиддиятҳои аслии синфиро аз байн баранд. Барои ҳамин болшевикон ва пеш аз ҳама Ленин ва Сталин мубориза мебурданд, ки ҳуввияти миллиро аз сиёсат дур (деполитизация) кунанд. Онҳо тахмин менамуданд, ки бо дастгирӣ намудани ҳаракатҳои миллии миллатҳои истеъморшуда ва бо эҳтироми эҳсосоти онҳо ба тарафдорони онҳо мубаддал мегаштанд. Дар ҳақиқат бошад, онҳо мӯътакид буданд, ки ҳаракатҳои миллии ба ғайр аз ҳаракати пешвоёни буржуазӣ, ки бо ғилоф ва шиорҳои эҳсосоти миллилатгароёна оммаро барои расидан ба мақсадҳои худ сафарбар менамоянд, чизи дигаре нест. Ҳамин тавр барои «бесилоҳ» намудани «хатар»-и тахминии ҳаракатҳои миллии Ленин ва Сталин талош мекарданд, ки то ҳамаи шакли «миллият»-ҳо, яъне забони миллии, элитаи миллии, марзи миллии ва фарҳанги миллии он «миллат»-ҳо, ки ба мавҷудияти ягонаи давлати сотсиалистӣ таҳдид надошт, рушд ёбанд. Бо ин амал онҳо кӯшиш намуданд, ки «силоҳи миллатҳо»-ро дар бобати даъват ба истиқлолият аз худ кунанд ва ба ин васила, онро барои «бесилоҳ» намудани пешвоёни буржуазӣ ва мухолифин истифода баранд.

Ин гуна сиёсатро болшевикон ба хотири он дастгирӣ менамуданд, ки мувофиқи навиштаи Ленин дар мақолаи «Дар бобати худмуайянкунии миллатҳо»-миллат чун моли ногузир ва фаръии дунёи муосири капиталистӣ ва оғози сотсиализм шинохта мешуд. Яъне ҳамчун раванди гузариш, ки дар он метавонад дунёи байналмиллалии сотсиалистӣ пухта расад. Барои ҳамин зарур буд, ки ба мавҷудияти баъзе шаклҳои ҳуввияти миллии тоқат кард, то ки якҷоягии миллии «хатарнок» аз ҳам чудо гардад. Суханони мутахассиси варзидаи амрикоӣ оид ба масъалаи миллии дар Иттиҳоди Шуравӣ, Терри

Мартин ин ҳолатро хеле возеҳ инъикос менамояд: «Миллатгарой он вақт бесилоҳ мегардад, ки агар ҳаракати миллӣ шакли миллиятро гирад»³⁶. Барои қонеъ намудани миллатхоҳон бояд хусусиятҳои зоҳирии миллат аз қабилӣ либос, забон, санъати меъморӣ ва дигарҳоро дастгирӣ намудан лозим буд. Бо ҳамин васила ба касоне, ки ба муборизаи миллию озоди-хоҳӣ даъват менамуданд, гуфтан мумкин буд, ки: «бубин мо ба мардуми Шумо озодиро барои худифшокунии додем ва Шуморо танг накардем». Дар баробари додани ин шакли миллӣ, аз рӯи андешаи Сталин, бояд моҳиятро тағйир додан лозим буд. Гуфтори машҳури Сталин «шаклан миллӣ ва моҳиятан сотсиалистӣ» (1925)- ро ингуна бояд фаҳмид, яъне принсипи асосӣ ва иттиҳодкунандаи давлати нави Шӯравӣ на миллатгарой, балки сотсиализм мебошад. Бо ибораи дигар, шаҳрвандони шӯравиро на ҳувияти умумии миллӣ, балки ҳувияти сотсиалистӣ бояд ба ҳам мепайваست.

Дуруст ки чунин сиёсатро танҳо дар он асос амалан татбиқ намудан мумкин аст, ки агар миллат на ҳамчун «примордиалӣ» ё «аз аввал додашуда» тасаввур шавад. Барои ҳамин болшевикон дар як вақт мақсади тарбиявию омӯзиширо низ доштанд, яъне омӯзондани шаҳрвандони шӯравӣ бар он нукта, ки миллат ин як чизи сохташуда ва «таърихан инкишофёфта» мебошад. Ба андешаи Терри Мартин, ҳизби коммунистӣ на танҳо ба пешоҳанги пролетариат, «*балки ба пешоҳанги мардумони шӯравӣ мубаддал гардид ва мудирияти онҳоро дар раванди модернизатсия ва ҳувияти миллӣ ба сотсиализм, инчунин ба transcendence, (яъне берун баромадан аз таҷрибаи дастрасбуда)-и ҳувияти миллӣ ҳидоят намуд*»³⁷ (сах. 354).

Аз «коренизатсия» (маҳаллигардонӣ) ба «миллатҳои

³⁶ Иқтибоси асл бо забони англисӣ: [Nationism will be disarmed by granting the forms of nationhood], дар Martin, Terry (2000): Modernization or neo-traditionalism. Ascribed nationality and Soviet primordialism. In: Fitzpatrick, Sheila (Hg.): Stalinism. New directions. London: Routledge (Rewriting histories), S. 353.

³⁷ Иқтибоси асл бо забони англисӣ: [The Communist party would act not only as the vanguard of the working class, but the vanguard of Soviet nations as well: guiding them through the phase of modernization and national identity to socialism and transcendence of national identity]

душман»: натиҷаҳои ғайримунтазири сиёсати милли

Ҷолиби диққат аст, ки сиёсати миллии болшевикон (бо номи коренизатсия – маҳаллигардонӣ маъруфият дошт) баръало натиҷаи зиддунақиз дошт. Масалан, дар бисёр ҳолатҳо роҳбарияти шӯравӣ сиёсати рускунонӣ (русификация)-и аҳолии ғайриурсро дастгирӣ наменамуд ва бар хилофи он талаб дошт, ки фарзандон ба мактаби милли раванд, гарчанде ки волидайн хостори ин гуна амал набуданд ва дар мактабҳои милли таълим гирифтани фарзандони худро наменхостанд. Рафта-рафта мардумони шӯравӣ миллатро ҳамчун тағйирнаёбанда, ҳамамуайянкунанда ва ҳамағасбнамоянда қабул мекардагӣ шуданд. Ба ин гуна натиҷа анкетаҳои гуногуни сершумор, ки дар он хонаҷаи миллият мавҷуд буд ва бояд ҳатман онро қайд мекарданд, оварда расонид. Аз ин рӯ ба кадом «миллият» тааллуқ доштани инсон, ғаёлияти оянда ва ба иҷрои кадом қор иҷозат буданаш барои ўро муайян наменамуд. Дер ё зуд шаҳрванди Иттиҳоди Шӯравӣ бояд дарк наменамуд, ки асолати милли дар баробари асолати синфӣ яке аз хусусиятҳои зарурии ҳар инсон ба шумор меравад. Ин ҷо метавон натиҷаи парадоксалиро мушоҳида намуд. Азбаски болшевикон барои амалӣ намудани сиёсати коренизатсияи худ ҳамеша қолаби миллиро истифода мекарданд, дар натиҷаи ин гуна тарғибот боварии аз насл ба насл гузаштани қавмиёт ба вучуд меомад. Сиёсате, ки барои паси сар намудан ва мубориза бурдан бо миллатгарой тарҳрезӣ гашта буд, хоҳ нохоҳ онро ҷон мебахшид.

Дар натиҷа асолати «синфӣ» ва «миллӣ» ба муайянкунандаи «баромади иҷтимоӣ» мубаддал гардид, ки дар ҳар ду ҳолат тағйир додани онҳо хеле мушқил буд, ба монанди он ки «орӣ гаштан» аз баромади «кулак» ва «қоргар» мумкин набуд, ҳамин тавр, ҷудо шудан аз асолати қавмӣ номумкин ҳисобид меёфт. Дар бисёр ҳолатҳо ин гуна мансубият ба ин ё он синф ва қавм тақаллубан навишта мешуд. Дар асоси ҷунин примордиализми нав дар солҳои 1930-юм категорияҳои ҷадид аз қабилҳои категорияи «миллати душман» пайдо мегардад. Агар дар аввали солҳои 1930-юм он танҳо нисбат ба синфҳо (пеш аз ҳама барои «кулакҳо») истифода гардад,

пасон нисбат ба миллатҳо низ ба кор бурда мешуд. Аз ин рӯ, болшевикон дигар ба аз сари нав тарбия намудани миллат бовар надоштанд. Дар зери мафҳуми «миллатҳои душман» пеш аз ҳама онҳое фаҳмида мешуданд, ки дар ҳудуди Иттиҳоди Шӯравӣ ақаллиятро (диаспораро) ташкил медоданд ва бо давлатҳои хориҷӣ алоқа доштанд (ё аз будани чунин алоқа таҳмин менамуданд), ки онҳо «бародаронашон» ҳамчун миллати асосӣ ба шумор мерафтанд, ба монанди лахистониҳо, олмониҳо, финҳо ва дигарон. Дар нимаи дууми солҳои 1930-юм аксарияти намоёндагони ин миллиятҳо ё аз як ҷо ба ҷои дигар кӯчонида шуданд ва ё таъқиб мешуданд.

Бо вучуди ин, дар солҳои 1930 андешарониҳои ҷадид дар бобати мафҳуми нави «миллат» баён карда нашудааст. Мақолаи Сталин «Марксизм ва масъалаи миллӣ», ки соли 1913 нашр гашта буд ва дар он миллат ҳамчун «конструктив таърихӣ» таъриф меёфт, мисли пештара паҳн карда мешуд.

Манбаъ:

1. Иосиф Сталин: Марксизм и национальный вопрос, В: Сочинения. Т. 2. – М.: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1946. С. 290–367. (Впервые напечатано в журнала "Просвещение" № 3-5, март-май 1913 г.) Online <http://www.hrono.ru/libris/stalin/2-19.php>
2. Martin, Terry (2000): Modernization or neo-traditionalism. Ascribed nationality and Soviet primordialism. In: Fitzpatrick, Sheila (Hg.): Stalinism. New directions. London: Routledge (Rewriting histories), S. 348–367.

Фасли VI.
ПОСТКОЛОНИАЛИЗМ
ВА НЕОМАРКСИЗМ

Иршод Сулаймонӣ (Боби I)
Шералӣ Ризоев (Боби II)

Постколониализм чараёни фикрӣ дар илмҳои ҷамъиятшиносӣ ва адабиёт мебошад, ки барои бознигарии натиҷаҳои қудрати истеъморӣ ба миён омадааст. Назарияи постколониалистӣ дар солҳои 1970-ум ҳамчун нишони эътироз бар зидди истеъмори аврупоӣ ба вуҷуд меояд. Дар солҳои 1980-ум асарҳои манбавии постколониализм аз нашр мебароянд.

Асари Эдвард Саид (зодаи Фаластин) «Ориентализм» манбаи асосии равияи мазкур шинохта мешавад. Эдвард Саид адабиёт ва осори илмӣ аврупоиро таҳлил намуда, ба хулосае меояд, ки он (адабиёт ва осори илмӣ) барои аврупоӣ на танҳо дилхушии фарҳангӣ ва маҳсули андешарониҳои маънавӣ, балки воситаи империализм буд, ки ба воситаи он фаҳмиши боло будани фарҳанги Аврупоӣ устувор карда мешуд. Шарқ барои онҳо бегона, аҷоиб ва ғайриратсионалӣ тасвир мегашт ва дар натиҷа ин андеша, ки шарқро бояд ҳатман тарбия кард, муосир намуд ва аз ҳама асосӣ бояд ба он ҳукмронӣ кард, ба монанди падар аз болои писар, дар зеҳни аврупоӣ мустаҳкам гашт. Худи мафҳуми Шарқ, ки вуҷуд доштани минтақаи паҳноӣ ҳомогенро бо як менталитет дар назар дорад, дар он фарқияти ҷиддии байниҳамдигарӣ дида намешавад, муносибати намоёндагони қудратҳои истеъмориро ба кишварҳои ғайриаврупоӣ намоиш медиҳад. Аз тарафи дигар худи асари Эдвард Саид ба танқиди фарҳанги аврупоӣ асос меёфт ва дар он дар бораи Шарқ тақрибан чизе гуфта нашудааст.

Дигар намоёндагони равияи мазкур, зодагони Ҳиндустон Ҳаятрӣ Спивак ва Парта Чаттерҷӣ кӯшиш намуданд ба халқҳои истеъморшуда «сухан» диҳанд ва ҳамчунин кӯшиш намуданд, фаҳманд, ки чӣ гуна қудрати истеъморӣ тавонистааст ба фарҳанг, иқтисод ва сиёсати собиқ мулкҳои истеъморӣ худ таъсир расонад. Чӣ гуна ҳаракатҳои зиддиистеъморӣ ва давлатҳои пасоистеъморӣ пайдо шудаанд, ки аз тарафи худ 1) натиҷаи сиёсати истеъморӣ, 2) нақши муосиркунӣ ва тамаддуннокунии

кудратҳои истеъморӣ ва ё 3) беруноии миллатҳои маҳаллии ҳақиқиянд? Парта Чаттерҷӣ менависад: қудратҳои истеъморӣ ҳокимияти худро бо он сабаб дуруст мешумориданд, ки дар мулкҳои зертобеъи худ нақши прогрессивӣ ва муосиргардониро доштанд. Вале ин дискурс аз назари Чаттерҷӣ зиддиятҳои дохилӣ дорад, ки бо идеологияҳои модернистиву универсалистӣ бо истода аз фарқияти фарҳангӣ барои асоснок намудани ҳокимияти истеъморкунандаро бар истеъморшаванда таъмин менамояд. Маҳз қўшиши империяҳо дар самти модернкунӣ нухбагони миллатгарои маҳаллиро ба вучуд овард, ки онҳо аз тарафи худ мантиқи дискурси универсалистиро бар зидди истеъморкунандагон истифода намуданд. Дар натиҷа истеъморшудагон тавонистанд «аслиҳа»-и ғарбро бар зидди он истифода баранд.

Лекин бисёр суолҳо ҷавоб мепоханд, ба монанди: оё ғайрифоидабахш будани мулкҳои истеъморзада ба суштшудани қудратҳои истеъморӣ дар асри XX оварда расониданд? Бо кадом роҳ Аврупо тавонист Осӣё ва Африқоро ба минтақаҳои истеъморӣ худ табдил диҳад? Чӣ гуна таъсири мулкҳои истеъморзада ва қудратҳои истеъморӣ ҳис карда мешуд, асосан дар мафҳумҳои миллат ва наҷод: ҳиндуи англисшуда Инглис мешуд ё худ Ҳинду боқӣ мемонд?

Назарияпардозони постколониализм ба монанди постмодернистон аз байн рафтани дураға будани чунин мафҳумҳо ба монанди наҷод, миллат ва фарҳангро таъкид менамоянд, зеро таҷрибаи истеъморӣ худ барҳамхӯрдани гузариши марзҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ мебошад. Агар илм ва адабиёти муосири Ғарб мақсадҳо ва мафҳумҳои ғарбиро таҷассум кунад, пас ҷомеаҳои собиқӣ истеъморӣ бояд ба илм ва рушд чӣ гуна муносибат кунанд? Худи «рушд» чӣ мазмун дорад? Чӣ гуна собиқ мулкҳои истеъморӣ бояд истиқлолияти худро эҳё намоянд: бо гузашт ба давраи то-истеъморӣ ё қабули мероси истеъморӣ ҳамчун машруъ ва

аз ин асос ба рушд ҳаракат намудан? Муносибат ба кишварҳои собиқӣ истеъмorkунандаи Ғарб бояд чи хел бошад ва ё мо имрӯз дар муносибатҳои пасоистеъмori ҳастем?

Нуктаи муҳим дар он аст, ки аксарияти намояндагони постколониализм зодагони собиқ кишварҳои истеъмorkи-зада ҳастанд ва дар Ғарб ба таҳсилу тадрис машғуланд. Аз ин рӯ масъалае ба миён меояд, ки назарияи постколониализм назарияи ғарбист ва он на дар бораи сокинони собиқ мулкҳои истеъмorkи-зада, балки барои баровардани талаботҳои Ғарб дар самти таҷдиди назар ба таърихи гузаштаи худ равонааст.

Усули неомарксистии омӯзиши бунёди давлатдории милли байни худ ва ғояву амалияи ходимони коммунистии аввали асри XX фарқ мегузорад, вале ба мафҳумҳои марксистӣ асосёфта ба иқтисод нақши аввалиндарачаро қои мебошад. Усули мазкур ба таври дигар ҳамчун назарияи тобей ё таҳлили ҷаҳонунизоми (мир-система) номида мешавад. Ба андешаи равиш на миллат, балки низоми ҷаҳонӣ дар маркази таҳлил бояд қарор гирад. Ҷаҳонунизоми тақсимои ҷаҳонии меҳнат ба шумор рафта, дунёро ба кишварҳои 1) асосӣ, 2) байниканорӣ ва 3) канорӣ тақсим менамояд. Кишварҳои асосӣ дар истеҳсолоте, ки таҳассуси баланд ва сармоя талаб мегардад, иштирок мекунанд. Қисмати боқимондаи кишварҳои ҷаҳон бо меҳнати таҳассусаш паст машғуланд. Кишварҳо метавонанд мавқеи худро дигар кунанд, вале ҳуди низоми дар ҷавҳари худ бетағйир боқӣ мемонад. Дар асрҳои охир кишвари асосӣ сарраввал Ҳуланд буд, баъд Бритониёи Кабир шуд ва имрӯз ин нақшро ИМА бозӣ мекунанд.

Агар тарафдорони модернкунӣ бар он ақида бошанд, ки ҳамаи кишварҳо роҳи ягонаи рушдро паси сар менамоянд, пас тарафдорони назарияи тобей чунин назар доранд,

ки кишварҳои пешрафта аз ҳисоби давлатҳои ақибмонда рушд меёбанд. Боварӣ нест, ки рӯзе кишварҳои ақибмонда, ба давлатҳои пешрафта «мерасанд», зеро онҳо аз оғоз дар ҳолати нугувори бозори ҷаҳонӣ қарор доранд. Аз ин рӯ, ба андешаи неомарксистҳо, миллатҳо бозигарон дар бозори ҷаҳонӣ мебошанд ва онҳоро на бо дину этнография, балки бо ҳолати воқеии онҳо дар бозори ҷаҳонӣ бояд фарқ кард. Неомарксистҳо ба инқилоби байналмиллалии пролетарӣ боварӣ надоранд, зеро ба назари онҳо, ҳуди низоми ҷаҳонӣ ба раванди мазкур мамониат мекунад. Онҳо ба кишварҳои қафомонда (дар фарқият бо иқтисодчиёни либерал) пешниҳод менамояд, ки аз бозори ҷаҳонӣ ҷудо гашта, худ аз паи баровардани ҳоҷати хеш гарданд ва аз низоми ҷаҳонӣ вобаста набошанд.

БОБИ I.
ИММОНУЭЛ ВАЛЛЕРСТАЙН
«ТАРРОҲИИ ХАЛҚ: НАЖОД, МИЛЛАТ ВА
ГУРҶҲИ ЭТНИКӢ»

Ҳолнома

Иммануил Морис Валлерстайн (ба англисӣ **Immanuel Maurice Wallerstein**) сотсиологи амрикоӣ, яке аз асосгузори назарияи таҳлили ҷаҳонунизомӣ (мир-система), 30 сентябри соли 1930 дар шаҳри Нью-Йорки ИМА ба дунё омадааст. Маълумоти касбии худро дар донишгоҳи Колумбияи ИМА дарёфт менамояд: соли 1951 дараҷаи бакалавр, соли 1954 дараҷаи магистр ва соли 1959 рисолаи докториро дар ҳамин донишгоҳ ҷимоя намудааст. Аз соли 1959 то соли 1971 дар факултаи Сотсиологияи донишгоҳи Колумбия дарс гуфтааст. Аз соли 1971 то 1976 профессори сотсиология дар донишгоҳи МакГилли шаҳри Монреали Канада. Аз соли 1976 то 1999 профессори фаҳрии сотсиологияи донишгоҳи Бинхэмтони штати Нью-Йорки ИМА буда, аз соли 2000 муҳаққиқи пешбари донишгоҳи Йел ба шумор меравад. Дар солҳои 1994-1998 вазифаи раиси Ассосиатсияи байналмиллалии сотсиологҳоро иҷро мекард. Валлерстайн олими сермаҳсул ба шумор меравад ва то ин дам 20 китоб ва зиёда аз 300 мақола ҷоп намудааст.

Тезиси асосӣ

Валлерстайн аз намоёндагони шинохтаи неомарксизм дар дунё ба шумор меравад ва дидгоҳи ҷапгароёнаи ба худ хосро дорад. Дар боби «**Тарроҳии халқ: нажод, миллат, гурӯҳи этникӣ**»-и китоби «Нажод, миллат, синф. Хувияти дугона» муаллиф дар бобати нажод, миллат ва гурӯҳи этникӣ андеша ронда, консепсияи комилан дигарро пешниҳод менамояд, ки он дар асоси низоми капиталистии муосир баррасӣ шуда, ҳамчун талаботи низоми муосири

муносибатҳои байналмиллалӣ маънидод шудааст. Валлерстайн наҷозро ҳамчун унсури мубориза барои захираҳо, миллатро воҳиди иқтисодӣ давлат дар муносибатҳои байналмиллалӣ ва гурӯҳи этниро бозмондаи тақсими меҳнат мешуморад. Ҷолибияти андешааш дар он аст, ки то андозае бо мактаби конструктивизм ва модернизм наздикӣ дорад ва аз байн рафтани гурӯҳҳои этниро ҳамчун таҷдиди низоми иқтисодии ҷаҳонӣ мешуморад ва ҳатто бар он бовар аст, ки рушди низоми иқтисодӣ метавонад миллатро ва гурӯҳҳои этникии навро, ки ҳоло мавҷуд нестанд, ба вуҷуд орад.

Хувият унсури одӣ ва мураккаб (ё андешаҳо перомун хувиятсозии давлат)

Валлерстайн таҳқиқ додани хувияти миллиро аз масъалаҳои ҳеле мураккаб ва сардарғум маънидод мекунад. Ба ақидаи ӯ «*ҳеҷ чиз мисли хувияти милли боз ба назар намерасад*» (саҳ. 83), вале мегӯяд, ки замоне, ки таҳқиқ ва таъини хувияти милли пеш меояд, хусусан агар масъала тобиш ва ҳадафҳои сиёсӣ дошта бошад, ҳеле печида мешавад. Аз диди Валлерстайн нозуки ва печидагии масъалаи тавзеҳ ва таъини хувияти милли то ҷоест, ки мардум ҳар рӯз барои ҷунин саволҳо: «Инҳо фаластиниянд? Яҳудон кистанд? Мақдуноҳо оё булғориянд? Барбарӣҳо яъне арабҳоянд? Қадоме дуруст: негр, афроафриқоӣ ё сиёҳ?» якдигарро мекушанд. Вақте шинохт ва таҳқиқи дарунмояи мардуме аз диди хувият бо мақсадҳои сиёсӣ роҳандозӣ мешавад дар даври бари номи он ҳеле баҳсҳои шадид мегузарад. Барои исботи ин ақидааш Валлерстайн мисоли мушаххасро аз сарнавишти номгузориҳои мардуми Африқои Ҷанубӣ меоварад.

«Ҳукумати Африқои Ҷанубӣ бо роҳи қонунӣ аз мавҷудияти ҷор «халқ»: аврупоӣҳо, ҳиндуҳо, метисҳо ва бантуҳо эълон дошт. Ҳар яке аз ҷомеаҳои мардуми этнопрофшуда зергурӯҳҳои гуногуни зиёдеро дар худ доштанд.

Ҳамаи шахсоне, ки доиман дар Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ зиндагӣ мекарданд аз роҳи маъмури ба яке аз ин чор категория тааллуқ мегирифтанд ва мувофиқан дар шаклҳои гуногун соҳиби ҳуқуқҳои сиёсӣ шаҳрвандӣ буданд. Барои мисол инсоне, ки бояд дар минтақаи мушаххас зиндагӣ кунад, бояд ба мардум ё гурӯҳи этникие, ки ба онҳо кӯчонида шудааст, мутобиқат мекард.

Дар Африқои Ҷанубӣ мухолифони чунин таснифоти ҳуқуқӣ, ки бештар бо унвони апартеид (сиёсати иҷборан ва зӯран тақсим кардани мардуми як кишвар бар асоси дискриминасияи наҷодӣ) маъмул аст, кам набуданд. Мухолифони апартеид дар доираи ин мардум созмонҳои гуногунро ташкил карданд. Ин созмонҳо миёни худ созишномаҳои сиёсӣ бастанд ва якҷоя амал мекарданд. Барои намуна дар соли 1955 Кунгураи Халқҳо, ки муштарақан бо шумули чор созмони ташкилшуда доир гардид Хартияи Озидро эълон дошт ва талаб намуд то сиёсати апартеидӣ қатъ карда шавад.

Дар байни чор созмон Конгресси Миллии Африқо (ANC) бонуфузтарин ба шумор мерафт ва ба онҳое, ки ҳукумат банту номида буд, бастагӣ дошт, зеро бантуҳо 80 фоизи аҳолии Ҷумҳурии африқои ҷанубиро ташкил мекарданд. Тақрибан дар солҳои 1960 ва 1970 ANC истилоҳи «африқой»-ро барои ифодаи ҳамаи онҳое, ки аврупоӣ ҳисоб намеёфтанд, истифода кард. Ба ин манзур «африқоӣҳо» бантуҳо, ҳиндуҳо ва метисҳо ҳисоб шуданд. Созмонҳои дигар, маълум нест, ки қӣ аввалтар ҳамаи ин мардумро мухолиф ба «сафед»-у «ғайрисафед» ном бурданд. Ҳамин тариқ, тақсимои ҳукумати ҷаҳон халқ худ аз худ аз байн рафт.

Валлерстайн қабули чунин қарорҳоро дар таъини хувияти милли ба маънии духӯра медонад: Қабули чунин қарорҳо ба мақсади сиёсӣ баҳсҳои доманадореро дар Африқои Ҷанубӣ байни намоёнҳои гурӯҳҳо ба бор овард. Валлерстайн бо нишон додани як баҳси муфассали

намояндаҳои ин гурӯҳҳо дар маҷаллаи «Секаба» (Sechaba – нашрияи расмӣи ANC) шинохти аслии ва таъини ҳувияти миллиро ба таҳлил ва баррасӣ мегирад.

«Алекс ла Гума, узви ANC ба муҳаррири маҷаллаи «Секаба» нома ирсол мекунад ва менависад: «Ман мушоҳида кардам, ки дар мақолаҳои гуногуни «Секаба» нашрнамуда маро «тавре ки метис гуфта мешавад» ном мебаранд. Кай Кунгура қароре қабул кардааст, ки маро дар чунин шакл ном бубаред?... Барои чӣ ақаллиятҳои дигар «тавре ки метис гуфта мешавад» ном бурда намешаванду фақат ман?» (сах. 85)

Ба ин мактуб се ҷавоб нашр мешавад. Аввалинро сардабири маҷалла чоп мекунад. *«То ҷое ман медонам, ҳаракати мо ҳеҷ вақт қарореро, ки «метисҳо» «тавре ки гуфта мешаванд» қабул накардааст. Ман фақат медонам, ки дар миёни мо нафароне ҳастанд, ки баъзан ифодаи «тавре метис гуфта мешаванд»-ро истифода мекунанд. Мо чанде неш ба китоби «Сиёҳ нависед» («Writing Black»)-и Райва як тақриз нашр кардем ва дар он навиштем: ... Истифодаи ифодаи «тавре метис гуфта мешавад» ё навиштани «метис» дар нохунак нокифоя мебошад. Мо муваззафем, ки усули конструктиви ҳалли ин проблемаро коркард кунем» (сах. 85-86).*

Дар шумораи дигари «Секаба» мактуби дигаре бо имзои П.Г. чоп шуд. Аз мундариҷаи мактуб маълум буд, ки бар асоси тақсмоти ҳукумати П.Г. ҳам метис ҳисоб мешуд. Аммо бар ҳилофи ле Гума ӯ фаҳмиши ин мафҳумро инкор мекард. *«Ман медонам, ки дар хориҷ дар мавриди мо муҳокимаҳо оид ба проблемаи номгузори метис сурат гирифт. Он замон бо нишони эътироз алайҳи истилоҳи апартеид мо доимо ифодаи «тавре метис гуфта мешаванд»-ро истифода мекардем. Ман худ муҳолифи мафҳуми «метис» ҳастам. ... «Метис» номест сароҳатан барои норасоии ҳувият эълон шудааст... Аз тарафи дигар мафҳуми «метис» ибораи сохтани ҳукумати наҷодпарастии давр аст, мо бояд*

истифодаи «тавре метис гуфта мешаванд» - ро ҳамчун талоше барои дур шудан аз ибораи «метис» истифода барем ва қадам ба қадам ба ибораи «африқоиҷанубӣ» бояд расем, ки ба моҳияти миллати бунёдишудаистодаи имрӯза ҷавобгӯ аст...» (сах. 86-87).

Дар шумораи навбатии «Секаба» Арнолд Селби («аврупой» аз рӯи таснифот) ба баҳс ҳамроҳ мешавад. Ў як қатор аломатҳои фарқкунандаи байни «миллат» ва «ақаллиятҳои миллӣ»-ро номбар мекунад, ки аз ин унсурҳо иборатанд:

а) Дар замони феълӣ ҳеҷ кадом миллати африқоиҷанубӣ вуҷуд надорад;

б) Аксарияти африқоӣ – ин миллати мазлум, метисҳо ва ҳиндуҳо – ақаллиятҳои мазлуме мебошанд, ки дорои ҳуввияти мушаххасанд...

в) Ақаллиятҳои миллӣ метисҳо, ҳиндуҳо ва сафедҳо якзота (якҷинса, гомоген) нестанд, онҳо дар худ гурӯҳҳои гуногуни милливу этникӣ доранд....

г) Барои ояндаи Африқои Ҷанубӣ ва дар маҷмӯъ барои ҳалли масъалаи миллӣ дар алоҳидагӣ роҳи калидӣ озодии миллати африқоӣ мебошад...» (сах. 88-89).

Валлерстайн бо нишон додани чунин як баҳси расонаӣ барои шинохти ҳуввияти миллӣ, тавре, ки ҳудаш эътироф мекунад чанд чиз: «(1) то ҳатто мубоҳисаҳои дӯстона вақте, ки ба масъалаи ҳуввияти миллӣ бармегарданд хеле нуришиддатанд; (2) ҳам аз нуқтаи назари таърих ва ҳам аз дидгоҳи мантиқ дар ин масъала ба дарки дуруст расидан хеле мушқил аст» (сах. 90).

Ба назари Валлерстайн барои мушаххас кардани ҳуввияти миллии як мардум ба саволҳои зиёде бояд посух гуфт. Масалан, «барои он ки кӣ будани метисҳоро бишносем, бояд ба саволи метисҳо кистанд: халқ, ақаллияти миллӣ ё гурӯҳи этникӣ ҷавоб дошта бошем. Ва ба ин бовар аст, ки шояд метисҳо кадом як сафсатаанд, ки барои ҳалли ягон вазифаи сиёсӣ бофта шудаанд...» (сах. 90).

Мафҳуми «халқ» ҳамчун муҳимтарин муайянкунандаи ҳувият

Валлерстайн пешниҳод мекунад, ки дарки масъалаи фаҳмиш ва шинохти мафҳуме чун «халқ», дар натиҷаи омӯзиши концепсияҳои муосири улуми иҷтимоӣ ба таҳлил гирифтани низоми таърихӣ бо сохтор ва равандҳои он имконпазир мегардад, зеро мафҳуми «халқ» феномени иҷтимоие ба шумор меравад, ки хеле зиёд истифода мегардад ва ҳамчунин моҳияти дохилиаш хеле зиддиятҳо дорад. *«Хусусиятҳои асосии он воқеияти ноустувории мавҷудияташ ва инкори воқеияташ аст»* (сах. 91).

Ба назар мерасад, ки Валлерстайн мафҳуми халкро бо-лотар аз миллат мегузорад ва пешниҳод менамояд, ки ба-рои дақиқ дарк намудани масъала қадам ба қадам ба он самт рафт ва мафҳуми халкро муайян намуд. Мафҳуми халқ дар тадқиқоти муосири иҷтимоӣ таърихӣ хеле кам вохӯрад аз ҳама бозоргир се мафҳум: «наҷод», «миллат» ва «гурӯҳи этникӣ» шуморида мешаванд. Аз назари ӯ ҳамаи инҳо *«дар ҳар шакле ба он дохил мешаванд, ки «халқҳо» дар ҷаҳони муосир кӣ мебошанд?... Албатта, ҳар яке аз ин истилоҳҳо маъниҳои гуногун доранд, аммо ман фикр мекунам аз нуқтаи назари зичии истифода ва ҳам ман-тиқ маҳз инҳо («наҷод», «миллат» ва «гурӯҳи этникӣ»-И.С.) бунёдианд»* (сах. 91).

Валлерстайн **наҷодро** «категорияи генетикии мутано-сиб ба қолаби физикии муайян», **миллатро** «гурӯҳи иҷтимо-иву сиёсии дар ин ё он шакл ба воқеият ва имконоти марзи давлат алоқаманд» (яъне на аз рӯйи ирқу наҷоду хуну нӯсту забон) ва **гурӯҳи этникиро** «категорияи фарҳангии таҷдидишудаи тариқи аз як насл ба насли дигар муайян гар-дида, ки ба марзи давлат чандон вобастагӣ надорад» ме-до-над (сах. 91). Ӯ мавҷудияти халкро ё бар асоси «аломатҳои генетикӣ муайянишуда» ё «таърихи иҷтимоиву сиёсӣ» ва ё «меъёрҳои арзишҳои анъанавӣ» (сах. 92) тасдиқ мекунад.

Унсури «гузаштаи воқеӣ» ва «гузаштаи иҷтимоӣ» дар ҳуввиятсозӣ

Аммо ин се категорияро тавзеҳ намедихад, ки зеро ин категорияҳо чиро дар назар дорад. Вале эътиқодманд аст, ки ченаки муваққатии гузашта нишондиҳандаи он аст, ки мафҳуми «халқ» тарҳрезӣшуда мебошад. Барои ин ӯ савол мегузорад, ки барои чӣ ҳуввияти гузашта? Ва ҷавоб медиҳад, ки шинохти гузашта инсонҳоро ба он водор мекунад ба мисли ҳозира бошанд, ки дар ҳолати дигар чунин набуданд. Валлерстайн шинохти гузаштаро дар ҳуввияти «халқ» ба унвони обзори истифодаи мардум бар муқобили якдигар ва унсури марказӣ дар сотсиализатсияи фардӣ ва пайдориву нигоҳ доштани ҳамраӣҳои дохилигурӯҳӣ ва таъйиду тағйири ин меъёрҳои иҷтимоӣ медонад. Ӯ бар ин бовар аст: *«Шинохти гузашта пеш аз ҳама хориқаи маънавӣ мебошад, барои ҳамин хориқаи сиёсӣ-хориқаи ҳамешагӣ ва ҳозира аст»* (саҳ.92). Аз нуқтаназарҳои Валлерстайн рӯшан мешавад, ки ӯ мафҳуми «халқ»-ро як мафҳуми бар асоси талаботи сиёсӣ эҷод ва муайяншуда медонад. Барои ҳамин ақида дорад, ки *«то он андозае, ки ҷаҳони воқеӣ доиман иваз мешавад, яъне лузуман тағйир меёбад, барои ҳамин ҳама чизро сиёсати актуалӣ муайян мекунад. Мушоҳида мешавад, ки мундариҷаи шинохти гузаштаи мо ҳам иваз мешавад»* (саҳ. 93). Ӯ ду шакли шинохти гузашта: гузаштаи воқеӣ ва гузаштаи иҷтимоиро ҷудо мекунад. Гузаштаи воқеиро чун нақш дар санг ва гузаштаи иҷтимоиро чун нақш дар рег медонад (саҳ. 93).

Валлерстайн зимни муайян кардани шинохти гузашта бар асоси нақшаи гурӯҳи генетикии пайдарпай (нажод), гурӯҳи иҷтимоиву сиёсӣ (миллат) ва гурӯҳи фарҳангӣ (этники) ба ин натиҷа мерасад, ки ҳамаи инҳо усулҳои мардуми таркибёфта (конструирования народа), ихтирои шинохти гузашта ва сиёсатҳои актуалии хориқаҳо мебошанд.

Аммо Валлерстайн «халқ»-ро фақат таркибёфта аз ин се категорияи бунёдӣ намедонад. Ӯ барои исботи ин

далелаш ба баррасии як муаммои таҳлилӣ мепардозад. Ўътикоманд аст, ки барои он се категорияи бунёдӣ вучуд дорад, ки ин се категория ба иқтисоди ҷаҳонии капиталистӣ пайванд меҳӯранд.

Валлерстайн суол мегузорад, ки «барои чӣ барои муайян намудани мафҳуми «халқ» мо бояд се унсурҳои иҷтимоӣ (нажод, миллат, гурӯҳи этникӣ)-ро истифода барем, барои чӣ намешавад, ки бо як унсур ҳамаро ҳулоса намуд?» (саҳ. 93). Аз рӯи мантиқи мазкур пешниҳод менамояд, ки барои ҳалли масъалаи мазкур мо бояд сохторҳои таърихӣ ҷаҳонииқтисодии капитализми муосирро баррасӣ кунем.

Нажод падида ва натиҷаи ҷомеаи сармоядорӣ

Таълимоти Валлерстайн дар мавриди халқи тарҳрезиишуда аз нажод, миллат ва гурӯҳи этникӣ хеле ҷолиб мебошад. Бар асоси таҳлили сохтори таърихӣ ва иқтисоди капиталистӣ ҷаҳонӣ ба ин натиҷа мерасад, ки «нажод ба тақсими меҳвари меҳнат мутобиқ ба тафовути пояи иқтисоди ҷаҳонӣ дар музофот ва марказ алоқаманд аст. Фаҳмиши миллат бо алоқамандӣ ба болосохти сиёсӣ ва системаи таърихӣ бо соҳибхотирӣ давлати таъкилфта бар пояи системаи байнидавлатӣ ва муайяноти он мебошад. Фаҳмиши «гурӯҳи этникӣ» бошад, ба эҷоди сохтори хоҷагидорӣ хонаводагӣ имкони зиндагӣ қисми фаъоли қувваи корӣ алоқаманд аст, ки дар ҷараёни ҷамъоварии сармоя пардохт намешаванд» (саҳ. 93). Вале боз ҳам иддао дорад, ки «ҳеҷ кадом аз ин се мафҳум мустақиман ба мафҳуми синф алоқаманд нест. Ин маҳз ба хотирест, ки мафҳумҳои «синф» ва «халқ» бе иртибот ба ҳамдигар бунёд мешаванд ва ҳамин тариқ яке аз зиддиятҳои низомии таърихӣ мазкурро ташкил медиҳанд» (саҳ. 93).

Валлерстайн ташаккули нажодро натиҷаи алоқамандии тақсими меҳнат ба таснифоти музофот ва марказ дар дохили иқтисоди ҷаҳонӣ медонад. Нажод ва нажодпарастиро (расизм) натиҷаи тақсими сармоя ва захираҳои

меҳнатӣ байни марказ ва музофот мешуморад, ки оғози он бо берун рафтани сармоя аз Аврупо ҳисоб меҳӯрад. Ӯ ақида дорад, ки «дар раванди таҳаввулоти башарӣ дар рӯйи замин, то замони зуҳури зироаткории муқимӣ ва дар оғози рушди иқтисоди ҷаҳонии капиталистӣ даврае вуҷуд дошт, ки тақсимои модии генетикӣ якҷинса буд. Тақсимои байни тирҳои генетикӣ дар ҳамаи нуқтаҳои фазо он замон нисбат ба имрӯз хубтар мушоҳида мешуд» (саҳ. 94). Ба назари Валлерстайн категорияҳои наҷодӣ замоне устувор шуданд, ки иқтисоди ҷаҳонии капиталистӣ марзбандӣ шуд ва тафриқабандии равандҳои истеҳсоли ба марказӣ ва музофотӣ равшантар гардид. Ӯ мегӯяд, ки ҳама вақт ба назар мерасад, ки асоси тавофути як фард аз фарди дигар аломатҳои муайяни генетӣ мебошанд. Чунин тафовутро ӯ дар гурӯҳҳои наҷод ном мениҳад ва миқдори категорияҳои ва ҳуди категориябандиро натиҷаи қарорҳои муайяни иҷтимоӣ медонад. Ба ҳулосаи Валлерстайн наҷод ва наҷодгароӣ ифодаи механизмҳои минбаъдаи ҷуғрофӣи устувор намудани тақсимои меҳнат ба марказ ва музофот мебошад. Ӯ дар ин замина як мисоли ҷолиб меоварад: «20 сол пеш дар Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ қароре қабул шуд, ки соҳибкорони ҷопониеро, ки ба кишвар таширф меоваранд на бо сифати «осиёғӣ» тасниф намоянд (тавре чиниҳои маскунро ном мебуданд), балки ба сифати «сафедҳои ифтихорӣ» ном бубаранд. Ба назар мерасид, ки дар Африқои Ҷанубӣ қонун дар асоси тағйир надодани категорияҳои генетикӣ қабул шуда буд. Аммо инчӯ мушоҳида шуд, ки генетика аз интиҳоби авлавиатҳои иқтисоди ҷаҳонӣ вобаста будааст» (саҳ. 95). Вале Валлерстайн чунин таснифоти генетикиро ҳарзабунёд медонад.

Миллатсозии давлат ё давлат ҳамчун унсури миллатсоз

Валлерстайн категорияи наҷодро барои муайян кардани ҳуввияти иҷтимоӣ нокифоя медонад ва категорияи

дигар, яъне «миллат»-ро истифода мебарад. Миллатро ӯ падидае дар асоси сохторбандии сиёсии низоми ҷаҳонӣ медонад. Давлатҳои узви СММ-ро эҷоди низоми муосири ҷаҳонӣ меҳисобад: *«Аксарияти онҳо як ду аср пеш на бо ном ва на бо воҳидҳои маъмурии маълум набуданд. Қисме аз онҳо каму беш дар муқоиса ба соли 1450 номи таърихӣ ва анъанавиву тамомияти арзӣ ва маъмурияшонро ҳифз намуда буданд. Фаронса, Русия, Шветсия, Суис, Марокаш, Ҷопон, Чин, Ирон, Ҳабашистон – ҳамаи ин номҳо тасодуфҳои шубҳаомезанд. Ҳол он ки дар муносибат бо онҳо агар зарур бошад, мешавад нишон дод, ки онҳо ба ҳайси давлатҳои соҳибхитӣ ҳамамон бо ба вуҷуд омадани низоми ҷаҳонии мавҷуда падид омаданд. Аммо ҳастанд давлатҳои муосире мисли Юнон, Ҳиндустон, Миср, ки дар худ мисолҳои бештар таваққуфи таърихӣ истифодаи номҳо барои нишон додани минтақаҳои ҷуғрофиро доранд. Масъала равшантар мешавад, агар унвонгузори Туркия, Олмон, Итолиёро ном бубарем. Маълум мешавад, ки барои муқосиса бо ҳолати қорҳо дар соли 1450 барои қатори пураи давлатии таъсисёфта Недерландияи Бургундӣ, Империяи Муқаддаси Рим, Муғулони Бузург он замон вуҷуддошта, имрӯз барои ҳар кадоме аз онҳо мо метавонем ҳадди аққал се давлати соҳибхитӣ ёрро ном бибарем, ки каму беш ба иддаҳои мувофиқ ба идомаш сиёсӣ, фарҳангӣ ва қаламравӣ, асос доранд»* (сах. 95-96).

Вале Валлерстайн савол мегузорад, ки оё факте вуҷуд дорад, ки ба чойи давлати дар гузашта се давлатбуда барои шинохти се миллат, асоси бозғатимод гардад? Оё дар рӯзҳои мо миллатҳои белгиягӣ, ҳоландӣ, люксембургӣ вуҷуд доранд? Ба назар мерасад, ки бештари мушоҳидон чунин меҳисобанд. Вале агар чунин аст, барои он нест, ки дар гузашта давлатҳои белгиягӣ, люксембургӣ, ҳоландӣ пайдо шуда буданд?

Валлерстайн бар асоси тадқиқоти систематикӣ таърихи ҷаҳонӣ муосир, муътақид аст ва мешавад нишон дод, ки *«бар хилофи устураҳои васепаҳншаста, дар ҳама ҳолатҳо*

махз пайдоиши давлат ба пайдоиши миллат боис гаштааст, на бараъкс» (сах. 96). Ў меғӯяд, ки воқеан, вақте ки низоми байнидавлатӣ падида омад, ҳаракатҳои милли ҳама пайдо шуданд. Ин ҳаракатҳо талаб мекарданд, ки давлатҳои нави мустақил ташкил шаванд, ки баъзан ба мақсадҳои худ даст меёфтанд. Валлерстайн бо таъкиди ду ҳолат: «**якум ҳаракатҳо бо тасодуфҳо хеле кам дар дохили марзҳои маъмурии аллакай барқароркарда пайдо мешуданд. Аз ин ҷо мешавад гуфт, ки давлат, бигзор то ҳатто мустақил набошад, аллакай бояд вуҷуд меошад. Барои он ки чунин ҳаракатҳои миллиатҳо пайдо мешуданд; дуюм, шубҳаомез аст, ки то эҷоди давлатҳои воқеан милли эҳсоси «миллӣ» дар тӯдаҳо он қадар амиқ реша надавонда бошад**» (сах. 96). Барои исботи ин назарияи худ ӯ тасодуфи ҳалқи сахроӣ («сахаравӣ» сокинони биёбони Саҳара)-И.С.) мисол мезанад: «*Оё миллати сахроӣ вуҷуд дорад? Агар шумо инро аз аъзои ҳаракати озодкунии Полисарио бипурсед, посух қаноатбахш мешавад ва боз онҳо илова мекунанд, ки миллати сахроӣ ҳазор сол боз вуҷуд дорад. Агар инро аз марокашиҳо бипурсед онҳо ҷавоб медиҳанд, ки миллати сахроӣ ҳеҷ вақт вуҷуд надошт, гарчанде онҳо дар қаламрави истеъморидаи Саҳараи Испонё зиндагӣ намудаанд, вале ҳамеша як қисми миллати марокаширо ташкил медоданд. Аз нуқтаи назари концептуалӣ мешавад муҳолифати мазкурро ҳал кард? Мисле ки намешавад. Агар дар соли 2000 ё 2020 Полисарио дар ҷанги ҳоло идомаёфта голиб шавад, мавҷудияти миллати сахроӣ имконпазир мегардад. Агар Марокаш голиб гардад, пас ин ҳеҷ вақт имконпазир намешавад. Барои ҳар пажӯҳиши таърихӣ оянда, масалан соли 2100, масъала хеле равшан мешавад, яъне ягон суол дар ин бобат намоиш» (сах. 96-97). Валлерстайн чунин меҳисобад, ки миллатро давлат ба вуҷуд меоварад. Барои ҳамаин ӯ ақида пешниҳод мекунад, ки миллат натиҷаи марзбандиҳои давлатӣ ва сиёсӣ мебошад: «Эҷоди ҳама гуна давлати мустақил дар доираи низоми байнидавлатӣ «миллат», «ҳалқ»-и мувофиқро*

ба вучуд меоварад» (сах. 97). Барои исботи ин ақидаи худ ӯ далел моварад, ки «дар дохили низоми ин давлат пробле-маҳои нигоҳдошти тамомият ва тақсимнашавандагии худӣ ба вучуд меояд. Барои ҳамин истиқлолияти он якҷо бо таҷзияи (ҷудошавӣ, ҷудоихоҳӣ) дохилӣ ва таҷовузи берунӣ, таҳти таҳдид қарор мегирад» (сах. 97). Тибқи концепсияи Валлерстайн вақте дар дохили як давлати мустақил пробле-маҳои сиёсӣ амниятӣ пайдо мешаванд давлат ба масъалаҳои чун рушди «эҳсоси миллӣ» имкон медиҳад, ки ин гуна таҳдидҳо бартараф шаванд: «Ба манфиати ҳукумат мебошад, ки баробар ба манфиати зергурӯҳҳои гуногуни до-хидлидавлатӣ имкони тақвияти ин эҳсосро фароҳам кунад. Ҳар кадом гурӯҳи дар дохили давлат муборизабаранда ин ид-даоро (худишиносии миллӣ) меҳаҳад бо мақсади худ истифода барад. Вай барои маширӯбияти иддаои худ масъалаҳои миллиро пеш мегузорад» (сах. 97).

Тарҳи давлатӣ ва унсурҳои зарурии низоми муноси-батҳои байналхалқӣ будани миллатгарой

Ба ақидаи Валлерстайн миллатгаройӣ ба сифати ифодаи усули мавҷудияти идомаи ҳамгуни стратегияи давлатӣ баро-мад мекунад. Давлат аз ҷониби худ барои эҷоди фазои ягонаи маъмурӣ, ки муассирӣ коркади пружаҳои сиёсиро таъмин мекунад манфиатдор аст. Валлерстайн падида ё категорияи миллат ва миллатгаройиро аз омили муҳими дигар – низоми байнидавлатӣ низ вобаста медонад. Аммо дар шинохти ӯ ни-зоми байни-давлатӣ «нишастии соддаи «давлатҳои соҳибих-тиёр» нест» (сах. 97). Ин «низоми иерархии устувор, аммо тағйир-ёбандаи тартиботи сарварист. Яъне дигаргунии оро-мона дар иерархия на танҳо имконпазир аст, балки тағйирхан меёра ҳисобида мешавад» (сах. 97). Валлерстайн идеология-ро, ки дар натиҷаи ҳолатҳои нобаробарӣҳои устувор ва ҳадафмандона, аммо тағйирнаёбанда дар иерархия ва ни-зоми байнидавлатӣ ба вучуд меояд, идеологияи миллатга-рой меномад. Нуқтаназари худро чунин хулоса менамояд:

«Барои давлат миллат набудан маънии аз бозӣ берун шуданро дорад. Таваҷҷӯҳ ба он вобаста ба тағйироти он дар низоми байнидавлатии иерархӣ зоҳир мешавад. Организмҳои сиёсӣ, ки то таъкил шудани низоми байнидавлатӣ ба сифати бунёди иқтисодии ҷаҳони капиталистӣ вучуд доштанд, баробар ба он организмҳое, ки берун аз доираи он вучуд доштанд, талаботи «миллат» буданро надоштанд ва миллат набуданд» (сах. 98).

Шояд аз инҷост, ки вақте Валлерстайн дар бораи зарурати истифодаи ду категория – наҷод ва миллат масъалагузорӣ менамояд, пешниҳод мекунад, ки «агар категориябандии наҷодӣ ибтидо ҳамчун усули ифода ва тасдиқи муқобилияти марказ-музофот пайдо шудааст, пас категориябандии миллӣ аз оғоз ҳамчун усули ифодаи мусобиқаи байнидавлатӣ дар мубориза барои муайян кардани хусусияти оромона, аммо тағйироти мунтазам дар тартиботи иерархӣ ва ҳамин тавр барои муайян намудани бартариҳои мавқеъҳо дар дохили ин низом ҳамчун таснифоти беиштар дағалонаи наҷодӣ, хизмат мекард» (сах. 98). Ин назарияи ўро дар шакли оддитар чунин мешавад гуфт, ки наҷод ва наҷодгароӣ дар дохили иттиҳодияҳои ҳудудҳои марказӣ ва музофотӣ вучуд доранд ва муборизаи онҳо бо якдигар то замоне ҳаст, ки миллат ва миллатгароӣ дар тақсимои дохилиҳудудии ин ҳудудҳо ба мураккабтар шудани мусобиқаи онҳо ҳам дар дарун ва ҳам байни ҳудудҳо зимни бартариати мавқеъ дар иерархия, пайдо мешавад. Валлерстайн мегӯяд, ки «ин категорияҳо дар худ арзи ҳуқуқи доштани бартариро дар иқтисоди ҷаҳонии капиталистӣ доранд» (сах. 98).

«Гуруҳи этникӣ» на хуввият, балки бозмондаи тақсимои меҳнат

Валлерстайн барои ташхиси хуввияти халқи тарҳрезӣшуда категорияҳои наҷод ва миллатро нокифоя мешуморад ва категорияи дигар категорияи гурӯҳҳои этникиро ба баррасӣ мегирад. Ў категорияи гурӯҳҳои этникиро ба ҷойи категорияи ақаллиятҳои миллӣ истифода мебарад.

Ў мегӯяд, ки «*барои вучуд доштани ақаллият бояд аксарият низ вучуд дошта бошад*» (саҳ. 98). Барои муайян кардани мақоми ақаллият Валлерстайн на таъйиноти арифметикӣ, балки ба ҳайси ченаки муайянкунанда иштироки ҳокимияти иҷтимоиро ба кор мебарад ва дар ин замина барои муайян кардани ақаллият ҳудуди як давлатро истифода мекунад. Ў мафҳуми гурӯҳи этникро алоқаманад ба марзҳои давлатӣ медонад. Танҳо фарқиятро дар он мебинад, ки тибқи қоида дар дохили давлат як миллат ва гурӯҳҳои зиёди этникӣ вучуд доранд.

Валлерстайн, ки назарияи халқи тарҳрезишудаи худро вобаста ба низоми капиталистӣ ва иқтисоди ҷаҳонии капиталистӣ пешниҳод мекунад, мегӯяд, ки «*низоми капиталистӣ на танҳо ба муқобилияти сармоя ва меҳнат асос ёфтааст, ҳамчунин ба иерархияи мураккаб дар дохили низом алоқаманд мебошад. Сохтори хоҷагиҳои хонаводагӣ дар дохили системаи капиталистӣ, ки истеҳсолгаронро муттаҳид мекунад, ҳамчун институти калидӣ хизмат мекунад*» (саҳ. 99).

Валлерстайн хоҷагиҳои хонаводагиро шакли васеъпаҳншудаи институтсияи қисмати бузурги захираҳои меҳнати ҷаҳонӣ меномад. Ў эътиқодманд аст, ки сохторҳои гуногуни хоҷагиҳои хонаводагӣ дар дохили ҷомеа қарор доранд, ки «гурӯҳи этникӣ» ном бурда мешаванд. Мавҷудияти гурӯҳи этникиро дар дохили халқи тарҳрезишуда Валлерстайн вобаста ба нақшаҳои иерархияи фаъолияти меҳнатӣ дар мавҷудияти ҳолати «этникикунонӣ» (этнизатсия)-и захираҳои меҳнатӣ дар дохили ин ё он давлат мебинад: «*То ҳатто бе ин ҳам, барои он ки механизмҳои универсалии ҳуқуқӣ вучуд дошта бошанд, дараҷаи вобастагӣ аз он ки ту чӣ гуна ҷойи кор метавонӣ дарёфт намой ва таъмин будан ба кор аз этникиҳо (гурӯҳҳои этникӣ) дар ҳама ҷо баланд боқӣ мемонанд*» (саҳ. 99).

Ба назари Валлерстайн дар этниккунонии таъмини кор бартарихи гуногунро метавон дид. Шояд ҳамин аст, ӯ таҳмин мезанад, ки «*навъҳои гуногуни муносибатҳои истеҳсоли аз қувваҳои корӣ меъёрҳои гуногуни муносиботи кирдориро талаб мекунад. То кадом андоза ин меъёрҳои кирдор генетикӣ*

намебошанд, онҳо бояд тавассути омӯзиши пайванд дода шаванд» (сах. 99-100). «*Фарҳанг*»-и гурӯҳҳои этникӣ айнан ҳамон маҷмӯи қоидаҳост, ки волидайн мутааллиқ ба ин ё он гурӯҳи этникӣ маҷбуранд саҳми фарзандони худро мутобиқ ба сотсиализатсияи он маълум намоянд» (сах. 100),- андеша дорад Валлерстайн. Аммо ӯ мегӯяд, ки инро метавонад мактаб ё давлат ҳам бикунанд, вале тавре ки маъмул аст «*онҳо моил нестанд, ки мустақилона ё қомилан ошкоро вазифаи тахассусиро роҳбарӣ намоянд, зеро чунин тарз принциби баробарии «миллӣ»-ро ҳалалдор менамояд*» (сах. 100).

Гурӯҳҳои этникӣ на фақат бар асоси сотсиализатсияи аъзои худ аз дигар усулҳо фарқ мекунанд, то ҳатто сотсиализатсияи ба худ хос муайяноти худии гурӯҳҳои этникӣ ба ҳисоб меравад, - мегӯяд Валлерстайн: «*Ба ин тарз даҳолате, ки барои давлат ғайриқонунӣ ба ҳисоб меравад чун кирдори «худсарона»-и ошкорои гурӯҳҳое воқеъ мешавад, ки «ҳуввият»-и иҷтимоии худро пинҳон намудаанд, ки онро намешавад дар шакли мутантан дар оишона анҷом дод*» (сах. 100).

Валлерстайн бар ин назар аст, ки «*ба воситаи этникикунӣ ё ҳалқи тарҳрезӣшуда яке аз муҳолифатҳои буёндии капитализми таърихӣ - қўишии ҳамзамони он ба баробарии назарӣ ва нобаробарии амалӣ имконпазир мегардад ва он бо истифодаи махсусиятҳои менталии қишрҳои гуногуни меҳнаткашон дар тамоми ҷаҳон имконпазир мешавад*» (сах. 100).

Капитализм ҳамчун низоми таърихӣ аз як тараф доимо ба нобаробарӣ эҳтиёҷ дорад, аммо аз дигар тараф он доимо ба бозсозии равандҳои иқтисодӣ зарурат дорад. Пайдоиши даври бозсозӣ ва ҳамчунин барҳам додани гурӯҳҳои этникӣ ба чунин шаклро Валлерстайн чун абзори бебаҳо барои дастрасии оромона ба механизми баамалбарории иқтисодиёт медонад.

Халқ конструктори асосӣ ва соҳавии капитализм

Валлерстайн халқро конструктори институтсионалии асосии капитализми таърихӣ медонад. Ӯ халқро сутуни ниғаҳдорандаи бинои капитализм меномад ва мегӯяд, ки

халқ фақат ба андозаи рушди бештар ва самаранокии системаи капиталистӣ афзоиш ёфтааст. Ба ин мазмун ӯ мегӯяд, ки *«халқ мисли давлати мустақил ҳамчун пояи нигоҳдорандаи капитализм ба ҳисоб меравад ва дар раванди рушди он бештар моҳиятнок мешавад»* (саҳ. 101).

Валлерстайн халқи тарҳрезिशударо гиройиши умумичахонию таърихии чомаи капиталистии иқтисоди ҷаҳонӣ медонад: *«Мо бештар дар дилбастагӣ ба он гузаштаи Gemeinschaften - гиройише, ки дар дохили ҷамойиши Gesellschaft-и умумичахонию таърихии чомаи капиталистии иқтисоди ҷаҳонӣ ташаккул ёфтаанд, қарор дорем»*.

Таркиби халқҳоро Валлерстайн аз синфҳое, ки Маркс ва Вебер хеле хуб эҷод карда буданд, комилан мутафавит медонад: *«Синфҳо категорияи «объективӣ» то ҳатто таҳлили тасдиқи муҳолифати мутааллиқ дар дохили ин ё он системаи таърихӣ мебошанд, на тасвири гиройиши иҷтимоӣ. Масъала ин ҷост, ки оё мумкин аст, ки бо кадом як шароите мешавад гиройиши синфҳоро ташкил кард. То ҳатто инро дар нақшаи аввала фарқияти маъруф ба an sich I fur sich [бо худ/барои худ] ба вуҷуд меояд. Синфҳои fur sich ҳама вақт ҷавҳари хеле сатҳӣ буданд»* (саҳ. 101).

Валлерстайн бо тавзеҳ додани категорияи синфҳо мегӯяд, ки *«имкон дорад, ки бо таширеҳи ин ҳолат мо сабаби ин ки халқи тарҳрезिशуда аз наҷод, миллат, гурӯҳҳои этникӣ дар зичии хушҳолкунандаанд, ҳарчанд дар шакли мутаносиби нокомил ба конструкцияи «синфи объективӣ»- мебошанд, ба охир бирасонем»* (саҳ. 101).

Валлерстайн мегӯяд, ки дар натиҷаи ин ҳиссаи калон бо принципҳои синфии фаъолияти сиёсии мақсаднок дар ҷаҳони муосир ба фаъолияти сиёсии бо ҳадафҳои принципҳои «халқӣ» табдил шудааст. Ӯ таҳлил менамояд, ки бештар аз садсолаҳост, ки ҷалҳо дар тамоми ҷаҳон нигарони он диллемае мебошанд, ки коргарон дар тамоми ҷаҳон баъзан комилан барои ташкил кардани иттиҳодияҳои «мардумӣ» истифода мешаванд. Аммо иҷозаи ин диллемаро номумкин медонад. *«Вай ба сифати қувваи муҳолиф ба ҳуди система вуҷуд дорад. Комилан аз фаъолияти сиёсии бо мақсадҳои принципҳои*

«мардумӣ» чудо кардани фаъолияти синфи fur sich номумкин аст. Инро мешавад дар мисоли ҳаракатҳои озодихоҳонаи милли дар тамоми ҳаракатҳои нави иҷтимоии зиддибюрократӣ дар давлатҳои сотсиалистӣ дид» (сах. 101-102).

Валлерстайн хулоса мекунад, ки кӯшиши фаҳмиши бештар мантиқитари халқ тавре ки вучуд дорад, мебошад, *«на тавре ки аз оғоз чун воқеияти иҷтимоии бетағйир, аммо ҳамчун маҳсули табдилишудаи мураккаб ва содаи иқтисоди ҷаҳони капиталистӣ аст, ки барои муборизаи ягдигарии қувваҳои гуногуни антагонистӣ истифода мешуд»* (сах. 102).

Ба ақидаи ӯ дар ин низом мо ҳеҷ вақт наметавонем аз халқ халос шавем, ило магар ин ки онро ба як нақши камранг (чузъӣ) бирасонем. Аз тарафи дигар мо ӯҳдадор нестем, ки тавсифи пиндоштаи онро хичил бисозем, зеро мо иштибоҳ мекунем бо муайян кардани ин гуна усулҳо онро чӣ гуна метавон дар нозоми мавҷуда машрӯбият бахшид.

ӯ хулоса мекунад, ки *«он чи ки мо воқеан вазифадорем таҳлили хеле муфассали самтҳои имконпазирест, ки дар онҳо моро халқ бо рушди худ тела медиҳад. Дар раванде, ки вай барои ин низоми таърихӣ бештар марказӣ ва моҳиятнок мегардад. Маҳз ҳаминро аз нуқтаи дида мешавад, ки барои бифуркатсия (ба ду шоха тақсим шудан) - и низоми, имкониятҳои гуногуни алтернативии баромадан аз ин равандҳои номуайяни гузариш аз низоми таърихӣ ҳозира ба низоми ё низоми дигарро зоҳир кунад, ки ба тағйири он меоварад»* (сах. 102).

Хулоса

Валлерстайн дар концепсияи худ наҷод, миллат ва гурӯҳҳои этникро ҳамчун унсурҳои халқи тарҳрезӣшуда маънидод менамояд. Нуқтаи маркази бунёди ро ба низоми иқтисодии ҷаҳони капиталистӣ, низоми байнидавлатӣ, тақсимои захираҳои меҳнатӣ, қувваҳои истеҳсоли вобаста медонад. ӯ халқро маҳсули низоми иқтисоди ҷаҳони капиталистӣ медонад. Дар баробари ин, як зумра суолҳои пайдо мешаванд, ки барои дарёфти ҷавоб мо дар навиштаи Валлерстайн онро пайдо намуда наметавонем. Агар наҷод омили

берун рафтани тақсимои меҳнат аз Аврупо бошад, агар миллат ҳамчун воҳиди муайянкунандаи давлат бошад ва агар гурӯҳи этникӣ бозмондаи тақсимои меҳнат бошад, пас худи мафҳуми «халқ» чиро дар бар мегирад? Валлерстайн дар масъалаи ҳувият суолҳои зиёд мегузорад ва исбот менамояд, ки ҳувият унсури духӯра аст ва имкони зиёди тағйирёбиро дорад. Аз ин лиҳоз ба мафҳуми «халқ» бархӯрд намуд, ки то ҳатто бо пайвасти се категория худ («наҷод», «миллат» ва «гурӯҳи этникӣ») низ ҳувияти халқ нопурра боқӣ мондааст.

Бо ибораи дигар, мафҳуми пешниҳоднамудаи Валлерстайн наздикие ба мафҳуми «пролетариат» дорад, вале бо шакли дигар ва далелҳои дигар рӯи қоғаз оварда шудааст. Бо вучуди ин, андешаҳои Валлерстайн перомуни миллат, миллатгарой ва давлати милли барои пажӯҳишгарон муҳим буда, метавонанд шинохти ҷадидро бобати илмҳои иҷтимоӣ ба вучуд оранд.

Манбаъ

Балибар Э., Валлерстайн И. «Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности». Перевод с фр. под. ред. О. Никифорова и П. Хицкого. Москва: Издательство «Логос», 2004, 288 с.

БОБИ II.
ПАРТА ЧАТТЕРЧИ
«АНДЕШАҲО ПЕРОМУНИ ПАДИДАИ МИЛЛАТ,
МИЛЛАТГАРОӢ ВА ДАВЛАТИ МИЛӢ ДАР
ЗАМОНИ ПАСОИСТЕЪМОРИӢ»

Ҳолнома

Парта Чаттерчӣ (ба англисӣ **Partha Chatterjee**) соли 1947 таваллуд шудааст. Ҳоло профессори инсоншиносӣ (антропология) дар Донишгоҳи Колумбияи Нью-Йорки Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва профессори фахрии улуми сиёсии Донишгоҳи Калкутаи Ҳиндустон ба шумор меравад. Чаттерчӣ гурӯҳи таърихнигоронро асос гузошт, ки бо масъалаи тадқиқоти «зертобеъ»-ён (subaltern studies) дар иртибот ба «масъалаҳои халқҳои истеъморзада» машғуланд. Гурӯҳи мазкур дар солҳои 1980-ум бо масъалаи «пахшшудагон» кор мекарданд, зеро онҳо (олимон) бар ин назар буданд, ки таърихи расмӣи Ҳиндустон на ҳамаи масъалаҳоро кушоду равшан матраҳ мекунад, зеро нуктаи марказии худро ба фаҳмиши давлати милли асос менамояд. Гурӯҳи олимони таъкид бар он доштанд, ки таърих дар чунин шакл танҳо мановфеи буржуазия ва элитаи ҳукмронро ба назар мегирад. Гузаштаи мардуми «оддӣ», дақиқтараш деҳқонон, занон, коргарон ва дигарҳо аслан аз назар дур мондааст. Subaltern-чиён кӯшиш намуданд, дар бораи гузаштаи гурӯҳҳои мазкур нақл кунанд ва бо ҳамин усул назари анъанавиро нисбат ба гузашта тағйир бидиҳанд.

Парта Чаттерчӣ ҳамчун асосгузори гурӯҳи subaltern, яке аз шинохтатарин олимони соҳаи колониализм ба шумор меравад. Нуктаи асосии андешаҳои Чаттерчӣ дар доираи миллатгароӣ, колониализм (истеъморӣ), пасоистеъморӣ ва зиддиистеъморӣ, муосирӣ (модернизм) ва ғояҳо бобати давлатдорӣи милли тамаркуз ёфтааст.

Тамоми тадқиқоти ӯ бо таърихи Ҳиндустон рабт дорад. Дар яке аз далелҳои асосии худ Чаттерҷӣ баён менамояд, ки ғояи давлатдории миллий пурра ғарбӣ аст ва ҳатмӣ нест, ки он берун аз қитъаи Аврупо ба шакле, ки он ҷо фаҳмида мешавад, кор кунад. Муаллиф бар он андеша аст, ки давлатҳои пасоистеъморӣ мафҳуми ғарбии давлатдории миллиро қабул намуданд ва ҳамин тариқ рушди дигаргунаи ҷомеаҳои худро ба танҳо ворид карданд. Ин муҳаққиқ имрӯзҳо низ дар ҷустуҷӯи роҳҳои навини ҳалли масоили мубрами вобаста ба шинохти миллат, миллатгарӣ ва давлатдории миллий аст.

Тезиси асосӣ

Мақолаи Чаттерҷӣ «Whose Imagined Community?» (Кӣ ҷомеаро тахайюл мекунад?) соли 1993 ҳамчун як боби китоби ӯ «Nation and its Fragments: Colonial and Postcolonial histories» (Миллат ва қисматҳои он: таърихи истеъморӣ ва пасоистеъморӣ) аз ҷоп мебарояд. Вобаста ба шароити онвақтаи дунё Чаттерҷӣ андешаҳои ӯро дар бобати рушди дубораи миллатгарӣ дар сар то сари ҷаҳон, алаҳусус дунёи сеюм, ки давраи пасоистеъморӣ худро аз сар мегузаронд, ибраз менамояд. Андашаи Чаттерҷӣ бобати миллатсозии истеъморӣ ва пасоистеъморӣ, хусусан бобати ҳувияти миллат хеле мураккаб аст. Аз ин рӯ, аз хонандаи заки ҳошиа менамоям, ки дар ҳулосабарории худ дар иртибот ба андешаҳои олими муаррифишаванда, замони навишти матнро ба назар бигирад.

Тӯҳфаи Ғарб будани миллат ва миллатгарӣ

Чаттерҷӣ бар он назар аст, ки миллатгарӣ боз аз сари нав ба рӯзномаи ҳаводиси ҷаҳонӣ ворид гардидааст. «Рӯз аз рӯз аксарияти пешвоёни давлатӣ ва таҳлилгарони сиёсии кишварҳои ғарбӣ эълон менамоянд, ки баъди «фаноёбии коммунизм» (инро онҳо чунин ном мебаранд, вале дар асл бошад барҳамёбии сотсиализми шӯравиро дар назар доранд)

таҳдиди принципиалиро ба тамоми ҷаҳон эҳёи миллатгарой дар қисматҳои гуногуни дунё касб намуда истодааст» (сах. 283). Ин омил ба андешаи Чаттерчӣ ба он вобаста мебошад, ки дар асри мо барои ҷалби таваҷҷӯҳ сараввал ҳамчун «муаммо» шинохта шудани падида муҳим аст, баъд ба ҳалли он кӯшиш менамоянд ва баҳсҳо дар бобати он фаротар аз баррасии мутахассисон бароварда мешавад. Аз ин рӯ рушди дубораи миллатгарой, аз сари нав қишрҳои гуногуни ҷомеаҳои фикриву сиёсии дунёро ба худ мекашад.

Чаттерчӣ ҳадс мезанад, ки тарзи ворид намудани масъала ҳамчун «муаммо»-и ҷаҳонӣ, мубоҳисаро дар мавзӯи мазкур ба тангно мебарад. Чанд омилҳое мавҷуд мебошанд, ки барои чунин ранг гирифтани шароит мусоидат менамоянд:

Якум, дар солҳои 1950-ум ва 1960-ум миллатгароиро ҳамчун хусусияти ғалабаовари муборизаи зиддиистеъмори дар Осиё ва Африқо ҳисоб мекарданд. Вале пас аз шакли институтсионалӣ гирифтани иқтисодиёту давлатдорӣ ва дар зери мафҳумҳои концептуалии «рушд» ва «модернизатсия» ривоч ёфтани он, миллатагарой ба соҳаи таърихи ҷузъии ин ё он империяи истеъмори табдил меёбад. Дар ин таърихҳои мушаххас, ки моҳияти онҳоро бойгонии бетарафи истеъмори ниғаҳ медоштанд, аҳамияти озодихоҳии миллатгароиро ифшосозии муомилаҳои истихбороти пинҳонӣ, сӯистифодакунӣ ва бепардагӣ ба хотири ғаразҳои шахсӣ бекадр намуд.

Дуюм, дар солҳои 1970-ум миллатгарой ба масъалаи соҳаи сиёсати қавмӣ давлатҳои «ҷаҳони сеюм» табдил ёфт, ки ба хотири он шаҳрвандони кишварҳои мазкур ҳамдигарро қир мекарданд. Ҳолати мазкур баъзан бо ҷанги артишҳои хирфаии давлатҳои алоҳида, ҷангҳои шаҳрвандӣ ва ё амалҳои террористӣ, ки дар он унсурҳои технологияҳои муосир истифода мегаштанд, мубаддал гардид. Пешвоёни африқоии мубориза бар зидди низоми истеъмори ва нажодпарастӣ бо табдил ёфтани ба

роҳбарони режимҳои фасодзада, худхоҳ ва нотаҳаммул хати рушди ин муборизаро олуда намуданд.

Бо чунин гурӯҳбандии ривочи миллатгарой дар се даҳсолаи нимаи дуюми асри XX, Чаттерҷӣ чунин хулоса менамояд: *«Насабномаи муосири гоҳи миллатгарой нишон медиҳад, ки барои чӣ он имрӯз торику идоранашиаванда ва ҳамчунин дорои қувваи табиӣ пешгӯинашиаванда аст, ки ба низом ва оромии ҳаёти мутамаддин таҳдид дорад. Он чизе ки пештар аз кунҷу канори ҷаҳон танг шуда бароварда шуд (миллатгароиро дар назар дорад-Ш.Р.), акнун аз тариқи музофотҳои фаромӯшшудаи собиқ империяҳои Ҳабсбургӣ, Русӣ ва Усмонӣ, ба тарафи муқобил, яъне ба Аврупо ҳаракат дорад. Дар қатори наҷамандӣ, терроризм ва муҳочирати гайриқонуӣ, он боз як моли «ҷаҳони сеюм» мебошад, ки онро Ғарб писанд надорад, вале наметавонад пеши роҳи онро гирад»* (саҳ. 284).

Бо чунин андеша дар бобати миллатгарой, Чаттерҷӣ пичинги аҷибро ба ҳолати воқеӣ задааст. Ў бар он назар аст, ки дар мубоҳисаҳои имрӯза перомуни миллатгарой дар васоити ахбори омма (ВАО) дигар нуктаи мазкур, яъне *«миллатгарой беҳтарин тӯҳфаҳое мебошад, ки аз тарафи Аврупо ба ҷаҳони боқимонда эҳдо гирифтааст»* (саҳ. 284) ба ёд оварда намешавад. Ҳамчунин *«имрӯзҳо камтар ёдоварӣ аз он менамоянд, ки ду ҷанги мудҳишӣ тамоми ҷаҳонро фарогирифтаи асри XX, ҳамчун натиҷаи аз ӯҳдаи ҳалли миллатгароии қавмҳои худ набаромадани Аврупо сар зад»* (саҳ. 284). Дар бобати манбаи пайдоиши миллатгарой Чаттерҷӣ назари худро чунин ибраз меорад: *«Ҳамаи намунаҳои гуногуни миллатгарой, чи «хуб»-аи ва чӣ «бад»-аи пурра ва тамоман натиҷаи таърихи сиёсии Аврупо мебошад»* (саҳ. 284). Новобаста аз рушди ҷараёнҳои иттиҳодӣ дар Аврупо ва умуман якдигарфаҳмии сиёсӣ дар Ғарб, дар фаромӯшии кунунии решаҳои миллатгарой, чизи дигаре ҳаст, ки он болотар аз аломати ташвиши пурра сарқӯб

гаштани он дар чое, ки он аслан зодгоҳаш аст, дида мешавад.

Дар тӯли он муддате, ки мутахассисони таърихи истеъморӣ дунё, ғаболияти худро дар бойгонихоӣ Лондон, Париж ва Амстердам бо дида баромадани ҳисоботҳо ва мукотибаҳои идории мулкҳои истеъморзада сарф менамуданд, аврупоӣён хуб медонистанд, ки чӣ гуна миллатгароӣ дар минтақаҳои истеъморӣ онҳо ба вучуд омадааст. Инчунин *«онҳо хуб медонанд, ки миллатгароӣ як намудани воридоти аврупоӣ (ба он мулкҳо-Ш.Р.) ба шумор мерафт»* (саҳ. 284). Аз тарафи дигар, баҳси таърихнигорони Африқо, Ҳиндустон ва Индонезия солҳои 1960-ум ва 1970-ум дар хусуси он мерафт, ки бо ғояи миллатгароӣ чӣ шуд ва кӣ ҷавобгариро дар ин бобат дорад. Чунин баҳси таърихнигорони миллатгарои муосир аз доираи маҳдуди мутахассисон берун намешуд ва касе низ ба онҳо аҳамият намедод.

Аз назари Чаттерҷӣ, гардиши ҷиддиро дар ин самт Бенедикт Андерсон (андешаҳои олими мазкур дар маҷмӯаи зерин оварда шудааст) ба вучуд овард. Чаттерҷӣ хулосаи марказии Андерсонро меорад ва менависад, ки таҷрибаи таърихии миллатгароии дар Аврупо, Амрикоӣ Ҷанубӣ, Амрикоӣ Шимолӣ ва Русия пайдо шуда, шаклҳои стандартӣ онро ба вучуд овард. Аз ин лиҳоз барои элитаи сиёсии Африқо ва Осиё маъсала танҳо интиҳоби моделҳои ба онҳо наздик буд.

Чаттерҷӣ ба далели марказии Андерсон моҳиятан муҳолиф мебарояд ва менависад: *«агар миллатгароӣ дар ин ё он кунҷи боқимондаи ҷаҳон бояд ба худ «ҷомеаҳои таҳайюлӣ»-ро аз намунаҳои мавҷудаи аз тарафи Аврупо ва ҳар ду Амрико пешкаш гашта интиҳоб намояд, пас он бояд чиро таҳайюл кунад? Таърих гӯё чунин ҳукм намудааст, ки мо дар ҷаҳони пасоистеъморӣ ҳамеша истеъмомлқунандагони ҳама чӣ, ки ба муосирӣ рабт дорад, бояд боқӣ монем. Аврупо ва ҳар ду Амрико ягона субъекти ҳақиқии таърих*

мебошанд, ки барои мо на танҳо равиши маърифат ва ғуломии истеъмори, балки муборизаи зиддиистеъмори ва бенавоии пасоистеъмориро фикр карда баровардаанд. Ҳатто тахайюли худии мо низ то абад бояд истеъмори боқӣ монад» (саҳ. 285). Чаттерчӣ зиддияти худро на аз андешаҳои эҳсосотӣ, балки аз норизо буданаш бо далелҳои зиддиистеъмории миллатгарой маънидод менамояд. «Аз ҳама натиҷаҳои нерӯмандтарин ва эҷодитарини тахайюли милли дар Осӣё ва Африқо на дар ҳаммазмунии шаклҳои намунавии ҷомеаҳои милли, ки аз тарафи Ғарб таъсир карда мешаванд, балки бештар дар фарқият бо онҳо асос меёбанд» (саҳ. 285).

Заминаҳои пайдоиши миллатгароии зиддиистеъмори

Чаттерчӣ андеша дорад, ки барои чунин чараён гирифтани баррасии масъала набояд касеро гунаҳкор донист, чун аз назари ӯ имрӯзҳо аксарият даъвои миллатгароиро ба ҳаракати сиёсӣ буданаш, тақрибан айнан қабул доранд. Барои исботи суханони худ Чаттерчӣ аз таҷрибаи миллатгарой дар Ҳиндустон ёд мекунад, ки онҳо ҳар назарияи шинохташудаи миллатгаро одамо ба он бовар мекунаанд, ки миллатгарой инҳо амалан баъд аз таъсиси Конгресси миллии Ҳиндустон дар соли 1885 оғоз меёбад. Ҳамчунин метавонад ҳикоя кунад, ки даҳсолаҳои пештара давраи ба ҳам омадани чандин ҳаракатҳои сиёсии музофотҳо аст. Ва аз ин пештар аз солҳои 1820-ум то соли 1870-ум давраеро дарбар мегирад, ки дар он таҳти таъсири маърифати истеъмори «модернизатсия»-и расму ойинҳо ва институтҳои ҷомеаи анъанавӣ сурат мегирифт. Дар фазои сиёсӣ бошад, рӯҳияи ҳамкорӣ ба низоми истеъмори ҳукмрон буд, зеро миллатгарой ҳамчун падида он вақт ба вучуд наомада буд.

Ҳодисаи мазкур баъди баррасии васеи сотсиологӣ иртиботи худро бо андешаҳои Андерсон гум мекунад ва ин

чо Чаттерчӣ бар он акида аст, ки тарҷумаи ҳоли миллатгарой ҳамчун ҳикояи таърихи хеле пӯсида мебошад.

Чаттерчӣ барои равшан намудани мавқеаш далели марказии китоби худ «Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?» чопи Лондон аз соли 1986-ро меорад. Ба андешаи ӯ миллатгароии зиддиистеъмори «соҳаи соҳибхитиёрии худиро дар ҳудудҳои ҷомеаи истеъмори пештар аз оғози муборизаи сиёсӣ бо қудрати имперӣ ба вуҷуд меоварад. Амали мазкурро бо тақсим намудани доираи сохторҳои ҷамъиятӣ ва амалияи он ба ду соҳа: моддӣ ва маънавӣ анҷом медиҳад. Соҳаи моддӣ – пеш аз ҳама соҳаи «берунӣ», яъне иқтисод, санъати идоракунии давлатӣ, илм ва технология шинохта мешавад, ки Ғарб дар он бартариҳои худро нишон дод ва Шарқ бошад бар ин мақол қоил шуд. Аз ин бармеояд, ки дар соҳаи мазкур бартариyaи Ғарбро бояд эътироф намуд ва моделҳои онро бояд омӯخت ва нусха бардошт. Аз тарафи дигар соҳаи маънавӣ – доираи «дохилӣ»-ро дарбар мегирад ва дар худ «моҳият»-и ҳуввияти фарҳангиро таҷассум менамояд. Ҳар қадаре, ки касе бонатиҷа ба малакаи ғарбӣ дар соҳаи моддӣ пайравӣ мекард, ҳамин қадар ба ӯ ниғаҳдорӣ нодирияи фарҳанги маънавӣ зарур буд. Ин формула аз назари ман симои асосии миллатгароии зиддиистеъмори дар Осиё ва Африқо таҷассум менамояд» (саҳ. 286-287).

Аз суҳанони мазкур хулоса намудани мумкин аст, ки миллатгарой соҳаи маънавиётро ҳудуди соҳибхитиёри худ эълон менамояд ва намегузорад, ки қудрати истеъмори ба он даҳолат кунад ва дар ҳамин замина миллатгароии зиддиистеъмори ба вуҷуд меояд. Ҳамин тавр, давлати истеъмори берун аз марзҳои соҳаи «дохилӣ» фарҳанги милли ниғаҳ дошта мешавад ва дар баробари ин раванди тағйири соҳаи мазкур сурат мегирад. Дар ҳамин ҳудуд миллатгарой ба тарҳи аҳамиятноки таърихӣ ва аз ҳама муҳимми худ, яъне ба бунёди фарҳанги «муосир»-и милли оғоз мебахшад, ки дар навбати худ он фарҳанги ғарбӣ шуморида

намешавад. «Агар миллат ҷомеаи тахайюлӣ бошад, пас ин лаҳзае аст, ки дар он миллат тавлид меёбад. Агарчи давлат дар дасти қудрати истеъморӣ боқӣ мемонад, дар соҳаи аслӣ ва муҳимми худ миллат алакай соҳибихтиёриро ба даст меоварад. Равиши лоиҳаи таърихӣ мазкур тамоман дар навиштаҳои анъанавӣ таърихӣ вонамехурад, чун дар онҳо миллатгарой бо огози мубориза ба ҳокимияти сиёсӣ ҳувайдо мегардад» (сах. 287). Ҳамин тариқ, Чаттерҷӣ вижагии миллатгароии зиддиистеъмориро нишон медиҳад, ки бо моделҳои пешниҳодкардаи Андерсон дархур нестанд. Чунин намуди изҳори андешаро то як андоза мавқеи мустақили пасоистеъморӣ ба раванди бавучудоии миллатгароии зиддиистеъморӣ номгузорӣ намудан мумкин аст.

Минтақаҳои соҳаи маънавии миллатгароии зиддиистеъморӣ

Чаттерҷӣ бар он назар аст, ки барои равшан намудани вижанокии миллатгароии зиддиистеъморӣ чанд минтақаи дарунии соҳаи маънавии он бояд эзоҳ ёбанд. Нақши онҳо дар падидаи намудани миллатгарой муҳим аст ва аз тарафи дигар миллатгарой бо фаъолияти бевоситаи худ, минтақаҳои мазкурро комилаи тағйир медиҳад ва дар натиҷа фарҳанги «муосир»-и миллӣ ба миён меояд.

Якум забон. Чаттерҷӣ тезиси Андерсонро дар бобати нақши калидӣ доштани «сармоядорӣ чопӣ» дар рушди забони муосири «миллӣ» ҷонибдорӣ мекунад, вале қайд менамояд, ки вижаи шароити мулки истеъморӣ имкон на медиҳад, ки дар он стандартҳои аврупоии рушди забон истифода гарданд. Барои равшан намудани мавқеи худ Чаттерҷӣ аз таърихи Банғолия истифода мебарад ва менависад, ки аввалин китоб дар ин ҷо бо ибтиқори гурӯҳи Шарқию ҳиндӣ ва миссионерони аврупоӣ дар охири асри XVIII аз нашр баромад. Аввалин асарҳои насрӣ бошанд дар огози асри XIX чоп шуданд. Инчунин забони англисӣ пурра ҳамчун забони бюрократия побарҷо гашта, забони

форсиро танг намуд ва ба пурзӯртарин воситаи зеҳнии нухбагони банғолӣ табдил ёфд. Вале дар нимаи дуюми асри XIX элитаи дузабонаи банғолӣ, лоиҳаи фарҳангиро барои дастгирии забони аслии худ коркард намуданд ва тамоми воситаҳои лингвистиро барои ба фарҳанги «муосир» ҷавобгӯ гаштани забон фароҳам оварданд. Бунёди шабакаи институтҳои матбуоти ҷопӣ, матбаа, газетаҳо, журналҳо ва ҷамъиятҳои адабӣ, ки ба ташаққули муосиргардӣ ва меъёрбандии забони нав мусоидат менамуданд, бе иштироки давлат ва миссионерони аврупоӣ сурат мегирад. Зиёиёни дузабона дар бобати забони худ ба фикркунӣ оғоз намуданд, ки он дар ҳақиқат ба соҳаи дохилии хувияти фарҳангӣ дохил мешуд ва ба ин ҷо набояд истеъморгарон-истилогарон ворид мегаштанд. *«Ҳамин тариқ, забон ба минтақае табдил ёфт, ки аввалин маротиба миллат дар он истиқлолияти худро эълон намуд»* (сах. 288) ва бояд дар оянда тағйир дода мешуд, ки ба талаботи ҷаҳони муосир ҷавобгӯ гардад. Чаттерҷӣ ин ҷо таъсири адабиёти аврупоиро ба адабиёти банғоли баррасӣ менамояд ва дар мисоли рушди жанри драма андешаҳои роҷаи адабиётсозии миллати истеъморзада баён мекунад. Вижагии драма ва санъати бавучудодаи банғолӣ аз он иборат буд, ки дар он элементҳои аврупоӣ ва санскрит ба ҳам омадаанд. Дар натиҷа, фазои муосиргаштаи санъат ба миён омад, ки бо хусусияти аслии худ «ҳиндӣ» ва аз «ғарбӣ» фарқияти ҷиддӣ дошт. Равияи мазкури тарҳрезӣшуда аз тарафи зиёиёни банғолӣ то имрӯз ҳамчун асоси фарҳанги муосири ҳиндӣ боқӣ мондааст, ки онро зимни муқоиса даррав эҳсос намудан мумкин аст.

Дуюм мактаб. Дар баробари сохторҳои сармоядорӣ ҷопӣ шабакаи нави мактабҳои миёна ба вуҷуд меоянд. Дар ин ҳолат низ миллатгароӣ пештар аз оғози мубориза бо қудрати истеъморӣ дар сатҳи давлатӣ, қўшиш намуд «минтақа»-и мактабро ба зерӣ итоати худ дарорад. Дар Банғолияи нимаи дуюми асри XIX, маҳз элитаи нав ба

бунёди мактабҳои типии ҷадид оғоз намуд. Дар рафи амали мазкур китобҳо ва дигар воситаҳои таълимӣ, дар якҷоягии сохторҳои сармоядорӣ чопӣ ба вучуд оварда шуданд, ки ба шаклгирӣ ва мураттабгарии забони мусоидати адабии мусоидат намуд. *«Баъди пайдоиши чунин фазои озод, ки он берун аз таъсири давлати истеъморӣ ва миссионерони аврупоӣ қарор дошт, занҳо ҳуқуқи дар мактаб таҳсил намуданро пайдо намуданд. Ҳамчунин дар давраи мазкур, яъне дар охири асри XIX донишгоҳи Калкутта аз муассисаи маорифи истеъморӣ ба сохторе мубаддал гардид, ки аз назари барномаи таълимӣ, ҳаёти устодон ва манбаи маблағгузорӣ нурраи миллии буд»* (саҳ. 290).

Сеюм оила. Дигар минтақаи соҳаи дохилии фарҳанги миллии оила ба шумор меравад. Дар ин ҷо устувориҳои худмукторӣ ва ниғаҳдошти беҳамтоӣ нисбатан мушкил буд. Зеро танкиди аврупоии «анъана»-ҳои ҳиндуён ҳамчун барбарӣ ба бовариҳои оинҳои динӣ ва махсусан ба мақоми, ки ба зан ҷудо мешуд, иртибот дошт. «Ислоҳоти иҷтимоӣ», ки дар давраи аввал аз тарафи қудрати истеъморӣ гузаронида шуд, ҳамин масъаларо низ дарбар мегирифт. Ҳамин тариқ, дар давраи аввал, минтақаи мазкур ҳамчун мақоми иртиботи зичдошта бо «анъанаҳои ҳиндӣ» шинохта мешуд. Ҷараёни миллатгароёна пеш аз ҳама баҳси пешравиҳои ислохотро ба вучуд овард, чун онҳо (яъне миллатгароён) ба монанди ислохотхонаҳои давраи аввал намехостанд, ки дастҳои давлати истеъморӣ дар масъалаҳои фарҳангӣ, хусусан ислоҳоти ҷомеаи «анъанавӣ» даҳлат дошта бошад. *«Онҳо (яъне миллатгароён-Ш.Р.) қайд менамуданд, ки танҳо ҳуди миллат ҳуқуқ дорад ба чунин ҷойгоҳи муҳимми ҳувияти фарҳангии худ, яъне оила даҳлат кунад»* (саҳ. 290).

Оила ва мавқеи зан дар дидгоҳи миллатгароён моҳиятан тағйир ёфтанд. Дар натиҷа патриархати набе ба вучуд омад, ки аз «анъанавӣ» фарқ дошт, вале хусусияти фарқкунандаи оила аз шакли «ғарбӣ» ниғаҳ дошта мешавад.

«Зани нав» бояд муосир мешуд ва ҳатман анъанаҳои миллии худро ҳифз менамуд ва ҳамин тариқ фарқияти хусусиятҳои худро аз зани «ғарбӣ» намоиш меод» (сах. 291).

Миллатгарой ва барҳам додани фарқиятҳо дар идоракунии давлати истеъмори

Чаттерҷӣ омилҳои дар боло нигоштаи худро ҳамчун хусусияти фарқкунандаи миллатгароии зиддиистеъмори аз миллатгароии классикӣ дар кишварҳои аврупоӣ ва амрикоӣ маънидод менамояд. Вай аҳамиятҳои зикри нуктаҳои боло дар шинохти дурусти миллатгароии пасоистеъмори бо нишон додани заминаҳои пайдоиши он, муҳим арзёбӣ менамояд. Ҳамчунин зикр мекунад, ки ҳолати тасвирнамудаи ӯ вижаи фарқкунанда дорад. Зеро «дар маркази таърихи миллатгарой ҳамчун ҷунбиши сиёсӣ, дар ҷиноҳи аввал пеш аз ҳама мубориза бо қудрати истеъмори дар соҳаи беруна, яъне соҳаи моддии давлат қарор дорад. Ман бошам тамоман таърихи дигарро нигоштам. Зеро дар таърихи соҳаи моддӣ, барои миллатгарой чизи дигар ба ҷуз интиҳоби шаклҳои мавҷудаи «модделҳо», ки аз тарафи давлатдории миллии аврупоӣ ва амрикоӣ пешкаш гафтаанд, боқӣ намондад. Дар ин соҳа «фарқият» маҳаки ҳаётан муҳим ҳисоб намешавад» (сах. 291).

Дар соҳаи беруна миллатгарой ҳаракати худро (бояд фаромӯш нашавад, ки ин ҳолат баъди эълони соҳибхитӣ дар соҳаи дарунӣ ба вучуд меояд) бо ҳамроҳ шудан ба муҳити нави ҷамъиятӣ оғоз мебахшад, ки он пеш аз ҳама равандҳо ва шаклҳои муосири давлат (дар ҳолати мазкур давлати истеъмори мебошад. Вазифаи аввалиндараҷаи миллатгарой ин баргараф намудани мақоми таслимшудаи синфи миёнаи истеъмори, яъне истехзор ба «қонунҳои фарқкунандаи истеъмори» ба шумор меравад. Бояд ба назар гирифт, ки давлати истеъмори на танҳо интиқолдиҳандаи меъёрҳои стандартии давлат дар мулки истеъмори, балки нокиле буд, ки вай наметавонист меъёрҳои стандартии давлатдории муосирро дар мулки истеъмори ба анҷом расонад. Зеро нуктаи муҳим дар он зоҳир меёбад, ки асоси қудратро фарқиятҳо

байни истеъморкунанда ва истеъморзада бозӣ менамуд. Бо ибораи дигар, таҳким бахшидани қудрати гурӯҳҳои аҷнабӣ дар мулки истиморзада, масъалаи муҳим буд.

Дар нимаи дуоми асри XIX баъди дар мулки имтисморзада пайдор гаштани сохторҳои давлати муосир, гурӯҳи идоракунандаи аврупоӣ зарур донистанд, ки дар қонунгузорӣ, дастгоҳи идоракунии бюрократӣ ва мақомоти судӣ дар асоси эътирофи машрӯбияти давлатии афкори омма, принципҳои асосие, ки ниғаҳдории фарқият байни идорашавандагон ва идоракунандагонро таъмин менамуд, ворид кунанд. *«Агар ҳиндуҳо ба мақомоти судӣ роҳ дода шаванд, оё онҳо метавонанд аз болои аврупоӣ ҳукм бароранд? Оё бача аст, ки ҳиндуҳо ба монанди мутахассисони ҷавони бритониёӣ барои дохил шудан ба хидмати шахрвандӣ имтиҳони якхеларо супоранд? Агар газетаҳои аврупоӣ дар Ҳинд дорои озодиҳои изҳори баён бошад, пас мумкин аст, ки ингуна озодиҳо ба газетаҳои маҳаллӣ дода шавад?»* (сах. 291). Бо амри тақдир вазифаи миллатгарой дар давраи мазкур бо назардошти эътирофи фарқкунанда будани фарҳанги миллий аз ғарбӣ ин кӯшиш намудан барои бартараф намудани фарқиятҳо дар соҳаи давлатӣ ҳисобида мешавад.

Бо гузашти вақт, сиёсати миллигароёнаи мазкур хеле қувват мегирад ва ҳуди соҳа низ васеъ гашта, мураббаъ мегардад ва дар охир шакли миллий ё пасоистеъмориро касб менамояд. *«Унсурҳои пешбарандаи худмуайянкунӣ дар Ҳинди пасоистеъморӣ аз идеологияҳои муосири либераливу демократии давлат иқтибос гиштаанд»* (сах. 291).

Аз тарафи дигар муаммо, дар он падид меояд, ки пешвоии маънавӣ ва зехнии элитаи миллатҳо дар соҳаи дигар паҳн мегашт, ки он дар байни маънавӣ ва моддӣ, дохиливу беруна ва муҳиму номуҳим ҷудо мешавад. Минтақае, ки баъди ба даст овардан миллатгарой дар он соҳибхитиёрии худро эълон намуд, ва худро ҳамчун ҷомеа таҳайюл намуд, дар як замина қарор надошт ва ба соҳаи худ рост намеомад, зеро фарқият байни ҷамъиятиву фардӣ муайян набуд. Барои ҳамин лоиҳаи марказии миллатгароёнаи дар амал татбиқшаванда наметавонист нейтрал ба хусусияти забонҳо, динҳо,

табақаҳо ва синфҳо бошад. Ин лоиҳаи мулоимкунандаи фарҳангӣ ба шумор мерафт, ки Андерсон онро дар китоби худ меорад ва ин хусусияти истеъморӣ дар лоиҳаҳои буржуазии замони маърифат дар Аврупо низ дида мешаванд.

«Дар натиҷа, шаклҳои худмухтори тахайюли ҷомеа хеле неш гузаштанд ва бо таърихи давлати пасоистеъморӣ зерӣ пой карда шуданд ва то кунун дар чунин ҳол қарор доранд. Дар ҳамин реҷа, камбудии пасоистеъморӣ мо дарҷ ёфтааст. Ин на нотаъинӣ мо барои эҷоди шаклҳои нави ҷомеаи муосир, балки мағлуб шуморидани худ дар назди шаклҳои кӯҳнаи давлати муосир мебошад. Агар миллат ҷомеаи тахайюлӣ бошад, пас миллат бояд ба ғайр аз ин давлатро ташаккул диҳад. Ин ҷо забони назариявӣ мо ба мо иҷозат намедихад, ки дар бораи ҷомеа ва давлат ҳамчун муродиф сухан ронем. Фикр мекунам, ки ин корро ба мо забони назариявӣ иҷозат намедихад» (сах. 292-293).

Хулоса

Муҳаққиқ масъалаҳои миллатгарой ва давлатсозии миллиро дар кайшварҳои пасоистеъморӣ ба таҳлил гирифта, андешаҳои баҳснокро ба мутахассисони соҳа пешниҳод мекунад. Яъне агар миллатгарой ва давлатдорӣ милли тамоман моли Ғарб ва натиҷаи рушди таърихии Аврупо бошад, нусхабардорӣ он дар кишварҳои пасоистеъморӣ ҳолати дигари муамморо ба вуҷуд овардааст. То кадом андоза усули сохти миллат ва давлати милли ба стандартҳои аврупоӣ рост меояд, мавзӯи баҳсе аст, ки Чаттерҷӣ дар қисмати мазкури китоби худ матраҳ менамояд.

Нуктаи дигари муҳими муҳаққиқ дар он зохир мегардад, ки новобаста аз набудани қудрат дар дасти нухбагон, гурӯҳҳои фикрӣ ва мардуми оддии давлати истеъморзада, унсурҳои алоҳида ва муайянкунандаи минталитет ва ҷаҳонбинии аҳоли дар дасти ҳуди онҳо буд ва ҳамин тариқ давлатҳои пасоистеъморӣ (дар мисоли Ҳиндустон) тавони-станд дар муддати кӯтоҳ асосҳои арзиши давлатдорӣ худро дар доираи андешаи таърихии худ ба вуҷуд оранд. Хусусияти фарқкунандаи шарқӣ аз ғарбӣ боз дар он зохир

мегардад, ки масъалаи муҳими дидгоҳ ва ҷаҳонбиниро ташкил медиҳад. Ба назари Чаттерҷӣ ҳар миллати шарқӣ унсурҳои зиёди фарқкунанда дорад ва ҳамин зарфият метавонад, барои таҷдиди ҷомеаҳои пасоистеъмorio, ҳамчун манбаи асосии рушди оянда баромад кунад.

Назарияи пасоистеъмorioи миллатгарoӣ ва давлати миллӣ то андозае мафҳумҳои қабулгаштаи илми ғарбиро пурра қабул надорад ва мекӯшад дар ин росто диди навро оид ба таърих ва воқеияти миллатҳои пасоистеъмorio баён кунад. Новобаста аз ин, андешаҳои Чаттерҷӣ барои муҳаққиқони соҳаи миллат, миллатгарoӣ ва давлатдорooи миллӣ бо хусусияти фарқкунандаи худ аз назарияҳои дар китоби мазкур оварда шуда, заминаи ҷиддии таҳлили ин падидаҳо ро мегузорад.

Манбаъ

Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др; Перевод с англ. И нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. Москва: Праксис, 2002.- 416 с. (Серия «Новая наука политики»).

Мақолаи Парта Чаттерҷӣ «Кӣ ҷомеаро тахайюл мекунад?» (Whose Imagined Community?), ки дар асоси он боби зерин навишта шудааст, аввалин маротиба ҳамчун боби аввали китоби муаллиф «Nation and its Fragments: Colonial and Post-colonial histories». Princeton. 1993 нашр ёфтааст.

ХУЛОСА

Миллат, миллатгарой ва давлатӣ миллӣ аз қабилӣ мафҳумҳое мебошанд, ки дар ҳар ҷомеа аҳамияти хосаро дороянд. Низоми ҷаҳонии муосир умумиятҳоро барои аксари давлатҳо ва ҷомеаҳо ягона гардонид, яъне имрӯз барои ҳар як давлати соҳибихтиёри дунё масъалаи субот ва устувории дохилӣ аз қабилӣ самтҳои афзалиятнок ба шумор меравад. Миллат ва миллатҳои аз ҳама серистифодагарин истилоҳҳое мебошанд, ки дар ҳамаи ҷомеаҳои ҷаҳонӣ аз забони сиёсатмадорон, арбобони давлатӣ, шоирон, нависандагон, олимон, журналистон ва ҳатто ҳофизону санъаткорон садо медиҳанд. Имрӯз аксари фаъолиятҳо ва маҳсулот «либоси миллӣ»-ро ба худ касб намудаанд, аз ҳуруфи либоси миллӣ то андеша ва рамзҳои миллӣ. Ҳамаи онҳо нишондиҳанда ва муайянкунандаи ҳувият мебошанд, зеро бе истифодаи онҳо пурра намудани умумияти миллӣ хеле мушкил аст.

Аз ин лиҳоз, дар китоби мазкур дар бобати ин нуктаҳо маълумот ва мавқеъҳои гуногуни назарияпардозони миллат ва давлати миллӣ ҷамъоварӣ шудаанд, то хонандаи тоҷик тавонад бо онҳо ошно бошад. Новобаста аз ин, чанд андешаи дигарро бояд қайд намоем, ки дар доираи мактабҳои овардашудаи миллатшиносӣ ба назар гирифта шаванд:

Нуктаи якум дар он аст, ки назарияҳои ғарбии миллатшиносӣ дар аксари донишгоҳҳо ва пажӯҳиш-гоҳҳои ҷаҳонӣ омӯхта ва таҳқиқ карда мешаванд вале онҳо барои мо то замоне дастрас набуд. Аз ин рӯ, ба воситаи китоби мазкур мо кӯшиш намудем аҳли ҷомеаро то андозае бо назарияҳои муосири миллатшиносӣ ошно намоем.

Нуктаи дуюм дар он зоҳир мегардад, ки мактабҳои миллатшиносии дар китоб оварда шуда ва ҳамчунин назарияҳои олимони ҷаҳонии миллатшиносӣ пурра нестанд ва тамоми эҷодиёти онҳоро инъикос наменамоянд. Китоб

танҳо равшан аст, ки хонандаро доир ба баъзе аз нуктаҳои муҳимми ин назарияҳо шинос менамояд. Аъзои гурӯҳи эҷодӣ ният доранд минбаъд бо таҳияи китобҳои худ мактаби ташаккул ёфтаистодаи миллатшиносии тоҷикро тақвият бахшида, саҳми худро дар раванди миллатсозӣ ва давлатсозӣ дар кишвари азизамон Тоҷикистон гузоранд.

Китоби мазкур ҷавобест ба онҳое, ки маҷудияти миллат ва давлати миллии тоҷиконро зерӣ шубҳа қарор дода, бе ягон навмедиҳои миллий, ҳуқуқӣ ва фарҳангиро донистаю надониста дар шуури миллий ҷой мекунанд.

Миллати тоҷик дар чорроҳаи таърихии миллатсозию давлатсозии навин қарор дорад ва аз ин сабаб барои мо мутахассисони соҳаи назарияи давлат ва миллатшиносӣ чун обу ҳаво заруранд. Барои тайёр намудани онҳо, мо бояд силсилаи китобҳои асосгуздорон ва олимони барҷастаи ин равияҳои илмиро ба забони давлатӣ низ дошта бошем. Маҳз олимони пурқуввати соҳаи давлатсозию миллатшиносӣ ба тафаккури зиёӣён асосҳои назариявӣ ва сиёсати давлатии моро дар шакли мантиқан дуруст ва санҷидашуда ҷой намоянд. Ин вазифа масъулияти таърихии онҳо хоҳад буд.

Маҳз миллатшиносии таърихии фарзандони баруманди миллат моро ба сулҳу субот оварда, пояҳои давлатдории миллии навини моро таҳким бахшид. Акнун насли нави сиёсатмадорону сиёсатшиносон масъули ояндаи ин давлати нави миллати куҳанбунёди тоҷик хоҳанд буд.

Профессор Сайфулло Сафаров,
Муовини директори
Маркази тадқиқоти стратегии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
Роҳбари гурӯҳи эҷодии «Миллатшинос».

МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ МУАЛЛИФОН

Азизов Рустам Анварович 1986 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваллуд шудааст. Факултаи забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуровро соли 2008 хатм намудааст. Солҳои 2009-2011 аспиранти Пажӯҳишгоҳи фалсафаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳоло ходими илмии шӯъбаи таърихи фалсафаи Пажӯҳишгоҳи фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи академик А. Баҳоваддинови Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Бобоёров Ҳафиз Холиқович 1974 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваллуд шудааст. Факултаи филологияи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро соли 1997 хатм намудааст. Солҳои 1998-2001 аспиранти Пажӯҳишгоҳи фалсафаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Аз моҳи июни соли 2006 то моҳи декабри соли 2011 докторанти Маркази омӯзиши масъалаҳои рушди Донишгоҳи Бонни Олмон (ихтисоси антропологияи (инсоншиносии) иҷтимоӣ ва масъалаҳои рушд) ва дар ҳамин донишгоҳ дараҷаи доктори фалсафаро дар масъалаҳои рушд (Doctor of Philosophy on Development Studies) соли 2011 дарёфт намуд. Аз моҳи январӣ соли 2001 корманди илмии Пажӯҳишгоҳи фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Зоҳидов Очил Ҳоҷибоевич соли 1963 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваллуд шудааст. Соли 1990 факултаи фалсафаи Донишгоҳи давлатии шаҳри Ростове лаби Донро хатм намудааст. Солҳои 1992-1995 аспиранти Донишгоҳи давлатии шаҳри Ростове лаби Дон. Доктори илмҳои фалсафа (2005). Солҳои 1990-2007 устои Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Академик Бобочон Ғафуров ва солҳои 2007-2008 дар Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон ба ҳайси мудири кафедраи сиёсатшиносӣ кор кардааст. Ҳоло профессори Донишгоҳи технологии Тоҷикистон мебошад.

Қосимбекова Ботақоз соли 1981 дар Ҷумҳурии Қазокистон таваллуд шудааст. Солҳои 1999-2003 дар Донишгоҳи амрикоии Осиёи Марказӣ (ш. Бишкек) ва солҳои 2004-2005 Донишгоҳи Эссеи Бритониёи Кабир таҳсил намудааст. Солҳои 2005-2006 таҷрибаомӯзии илмиро дар Донишгоҳи озоди Берлин гузаронидааст. Солҳои 2006-2007 дар Донишгоҳи Осиёи Марказии Бунёди Оғохон дар Душанбе дарс додааст. Аз соли 2008 то ин чониб корманди илмӣ факултаи таърихи Аврупои Шарқии Донишгоҳи Хумболди Берлин мебошад.

Ризоев Шералӣ Шукруллоевич соли 1986 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваллуд шудааст. Факултаи сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистонро соли 2008 хатм намудааст. Аз соли 2009 то ин чониб унвонҷӯ ва аз соли 2010 корманди Раёсати сиёсати хориҷӣ ва инкишофи робитаҳои иқтисоди берунии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Сафаров Сайфулло Саъдуллоевич соли 1953 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваллуд шудааст. Факултаи таърихи Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро соли 1976 хатм намудааст. Солҳои 1976-1978 ходими илмӣ шӯъбаи фалсафаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буд. Солҳои 1978-1982 таҷрибаомӯз ва аспиранти Пажӯҳишгоҳи фалсафаи Академияи илмҳои ИҶШС (Маскав) ва дар ҳаминҷо соли 1985 рисолаи номзади ҳешро ҳимоя намудааст. Аз соли 1982 то соли 1995 дар Пажӯҳишгоҳи фалсафа ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ходими хурди илмӣ то мудири шӯъбаи миллатшиносӣ кор кардааст. Солҳои 1995-1998 мушовири калони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва муносибати байни миллатҳо, аз соли 1998 то охири соли 2001 муовини Раиси Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон кор кардааст. Аз моҳи январӣ соли 2002 то ин чониб муовини Директори Маркази тадқиқоти стратегӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамзамон профессори кафедраи фанҳои ҷамъиятӣ ва гуманитарии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов аст.

Сулаймонӣ Иршод Салоҳзода соли 1985 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваллуд шудааст. Факултаи журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро соли 2007 хатм намудааст. Аз соли 2008 то ин ҷониб аспиранти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мебошад. Солҳои 2005-2011 ба ҳайси муҳаррири Радиои Тоҷикистон, муҳаррири нашрияи "Ба қуллаҳои дониш", сардабири ҳафтаномаи сиёсии "Миллат", муҳаррири рӯзномаи "ИмрӯзNews", муовини сардабири маҷаллаи давлатии "Бонувони Тоҷикистон" фаъолияти амалии журналистӣ кардааст. Ҳоло устои кафедраи журналистикаи байналхалқии факултаи журналистикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аст.

Турсунов Фаррух Акбарович соли 1964 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваллуд шудааст. Факултаи забонҳои шарқи Донишгоҳи миллии Тоҷикистонро соли 1986 хатм намудааст. Солҳои 1986-1994 корманди илмӣ ва баъдан устои Донишгоҳи кишоварзӣ ва Донишкадаи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯали ибни Сино буд. Солҳои 1991-1994 аспиранти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Аз соли 1995 дар Маркази илмию фарҳангии «Паёми Ҳофиз» ба ҳайси ходими илмӣ фаъолият намудааст. Соли 1997 ба кафедраи "Ҷомеашиносӣ"-и Коллеҷи Хучандии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ба қор гузашта, аз соли 2008 вазифаи мудири кафедраи мазкурро дар Донишкадаи иқтисод ва савдои ҳамин Донишгоҳ иҷро менамояд. Соли 2003 рисолаи номзадиро аз фалсафа ғимоя наму-дааст.

Ҳун Улрике соли 1979 дар Ҷумҳурии Федеролии Олмон таваллуд шудааст. Солҳои 1999-2007 дар Донишгоҳи Хумболди Берлин ва Донишгоҳи Лейкестери Бритониёи Кабир таҳсил намуудааст. Солҳои 2008-2011 корманди илмӣ факултаи таърихи Аврупои Шарқии Донишгоҳи Хумболди Берлин буд. Ҳоло корманди илмӣ Пажӯҳишгоҳи илмӣ таҳқиқи Аврупои Шарқии Донишгоҳи Бремен мебошад.

МУНДАРИҶА

Сарсухан.....	3
ФАСЛИ I. ПРИМОРДИАЛИЗМ.....	11
Боби I. Пийер Фан ден Берге «Равиши сотсио-биологӣ».....	14
Боби II. Лев Гумилёв «Этногенез ва биосфераи Замин».....	27
Боби III. Пол Шо & Юва Вонг «Решаҳои генетикии чангҳо».....	47
ФАСЛИ II. КОНСТРУКТИВИЗМ.....	55
Боби I. Эрнест Ренан «Миллат чист?».....	59
Боби II. Энтони Гидденс «Хусусиятҳои давлати классикӣ ва муосир».....	73
Боби III. Юрген Хабермас «Мафҳуми давлати миллии аврупоӣ».....	81
ФАСЛИ III. МОДЕРНИЗМ.....	93
Боби I. Эрнест Андре Геллнер «Миллатгарой падидаи замони саноа- тишавӣ».....	96
Боби II. Бенедикт Андерсон «Чомаҳои тахайюлӣ».....	109
Боби III. Эрик Ҷон Эрнест Ҳобсбаум «Мафҳуми миллат ва миллатгарой».....	139
ФАСЛИ IV. ПОСТМОДЕРНИЗМ.....	151
Боби I. Чарлз Тилли «Давлатсозии миллии ва шабакаҳои боварӣ».....	155
Боби II. Вилиям Харди Макнейл «Давлати миллии дар давраи харакатҳои фаромилӣ».....	165
ФАСЛИ V. КОММУНИЗМ ВА СОТСИАЛИЗМ	177
Боби I. Роза Люксембург «Оид ба чанг, масъалаи миллии ва инкилоб».....	181
Боби II. Владимир Ленин «Оид ба ҳуқуқи миллатҳо ба худмуайян- кунӣ».....	189
Боби III. Иосиф Сталин «Марксизм ва масъалаи миллии» ва бозгашт ба андешаи примордиалӣ.....	197
ФАСЛИ VI. НЕОМАРКСИЗМ ВА ПОСТКОЛОНИАЛИЗМ	203
Боби I. Иммонуэл Валлерстайн «Тарроҳии халқ: наҷод, миллат ва гурӯҳи этникӣ».....	208
Боби II. Парта Чаттерҷи «Андешаҳо перомунӣ падидаи миллат, мил- латгарой ва давлати миллии дар замони пасоистеъморӣ».....	226
ХУЛОСА.....	240
Маълумот дар бораи муаллифон.....	242

МУҚАДДИМА БА НАЗАРИЯИ МИЛЛАТШИНОСӢ

(Мачмӯаи илмӣ)

Зери назари профессор
Сайфулло Сафаров

Мухаррири ороиш: А. Исоев
Мухаррири техникӣ: М. Шарипов

БИ № 4557

Ба матбаа 03.02.2012 супурда шуд. Ба чоп 13.02.2012 имзо шуд. Коғаз
офсет. Андозаи 60/90 1/16. Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопии шартӣ 13.0
Хуруфи Times New Roman Tj. Адади нашр 1000 нусха
Супориши №9

Муассисаи нашриявии «Ирфон»-и Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷики-
стон, 734018, ш. Душанбе, кӯчаи Неъмат Қаробоев, 17.
